

UNIVERZITET SINGIDUNUM
MASTER AKADEMSKE STUDIJE
POSLOVNA EKONOMIJA

MASTER RAD

Prevare u finansijskim izveštajima sa instrumentima forenzičke
revizije u otkrivanju prevara u finansijskim izveštajima

Mentor:

Prof. dr. Kosana Vićentijević

Student:

Nevena Kovačević 400484/2013

Beograd, Novembar 2014

SADRŽAJ

UVOD.....	4
1. METODOLOGIJA NAUČNOG RADA	6
1.1. PREDMET ISTRAŽIVANJA	6
1.2. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	6
1.3. METODE ISTRAŽIVANJA.....	6
1.4. SISTEM HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	7
1.5. STRUKTURA RADA.....	8
2. POJAM PREVARE.....	10
2.1. MOTIVI ZA PREVARE U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA.....	10
2.2. POSLEDICE PREVARA U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA.....	12
2.3. PODELA KRIMINALNIH RADNJI U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA.....	12
2.3.1. Prema počiniocima i oštećenim društvenim kategorijama	13
2.3.2. Prema odredbama krivičnog zakonodavstva	13
2.3.3. Prema računovodstvenim ciklusima	14
2.3.4. Prema načinu izvršenja kriminalne radnje	15
3. LAŽNO FINANSIJSKO IZVEŠTAVANJE	17
3.1. VRSTE LAŽNOG FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA	18
3.1.1. Fiktivni prihodi	18
3.1.2. Lažna vremenska razgraničenja	19
3.1.3. Prikrivanje obaveza i troškova.....	19
3.1.4. Nepravilno obelodanjivanje	19
3.1.5. Ostale tehnike lažnog finansijskog izveštavanja.....	20
4. PRIMENA RAČUNOVODSTVENIH PRINCIPA	21
4.1. „MATCHING“ PRINCIP.....	22
4.2. PRINCIP REALIZACIJE.....	22
4.3. PRINCIP ISTORIJSKOG TROŠKA	23
4.4. PRINCIP OBJEKTIVNOSTI PODATAKA.....	23
4.5. PRINCIP KONZISTENTNOSTI	24
4.6. PRINCIP MATERIJALNOSTI.....	24
4.7. PRINCIP KONZERVATIZMA (RAČUNOVODSTVENA OPREZNOST).....	25
5. KREATIVNO RAČUNOVODSTVO	26
5.1. POJAVNI OBLICI KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA	27
5.2. CILJEVI PRIMENE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA	28
5.3. METODE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA I KAKO IH PREPOZNATI	29
5.3.1. Uobličavanje dodatka kao instrument kreativnog računovodstva	29
5.3.1.1. Mere za iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu	31
5.3.1.2. Mere za iskazivanje niže dobiti od ostvarene.....	32
5.3.2. Uobličavanje imovine kao instrument kreativnog računovodstva.....	32

5.3.3.	Uobličavanje neto gotovine iz poslovne aktivnosti kao instrument kreativnog računovodstva	33
5.3.4.	Kako prepoznati da je menadžment koristio metode kreativnog računovodstva	34
6.	SPREČAVANJE PREVARA U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA.....	36
6.1.	SARBEJNS – OKSLIJEV ZAKON	37
6.2.	CRVENE ZASTAVE	39
7.	FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA.....	42
7.1.	FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO	42
7.1.1.	Pojam i karakteristike forenzičkog računovodstva	43
7.1.2.	Delokrug rada i vrste forenzičkog računovodstva	44
7.1.2.1.	Istražno računovodstvo	45
7.1.2.2.	Finansijsko – kriminalistička ispitivanja.....	45
7.1.2.3.	Forenzička revizija	46
7.1.2.4.	Sudska podrška.....	46
7.1.2.4.1.	Konsultantske usluge.....	47
7.1.2.4.2.	Usluge finansijskog veštačenja	47
7.1.2.4.3.	Ostale usluge	47
7.2.	FORENZIČKA REVIZIJA.....	48
7.2.1.	Pojam i ciljevi forenzičke revizije	48
7.2.2.	Ciljevi forenzičke revizije.....	49
7.2.2.1.	Osnovni cilj forenzičke revizije	49
7.2.2.2.	Pojedinačni ciljevi forenzičke revizije	50
7.2.2.2.1.	Otkrivanje i imenovanje izvršioca kriminalne radnje	50
7.2.2.2.2.	Određivanje mesta izvršenja	50
7.2.2.2.3.	Određivanje vremena izvršenja kriminalne radnje.....	50
7.2.2.2.4.	Izračunavanje materijalne štete nastale usled kriminalne radnje	51
7.2.2.2.5.	Opisivanje tehnike, tj. načina izvršenja kriminalne radnje	51
7.2.3.	Karakteristike forenzičke revizije.....	52
8.	FORENZIČKA REVIZIJA	55
8.1.	PREVARA U FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA	55
8.1.1.	Procedure koje se koriste kada se ne sumnja na prevaru u finansijskim izveštajima.....	55
8.2.	SPROVOĐENJE ANALITIČKIH PROCEDURA (POSTUPAKA) KAKO BI SE OTKRILA PREVARA	56
9.	FORENZIČKA ISTRAGA.....	58
9.1.	IZVORI DOKAZA.....	58
9.1.1.	Izvori dostupni javnosti.....	58
9.1.2.	Drugi javni zapisi.....	59
9.1.3.	Izvori ograničenog pristupa (van domašaja javnosti)	59
9.1.4.	Federalne baze podataka	59
9.2.	ANALIZA VEZA	59
9.3.	NADGLEDANJE	60

9.4.	NALOZI ZA PRETRES	60
9.5.	NADZOR	61
9.6.	OSTALE METODE	61
9.7.	STATISTIKE VEZANE ZA OTKRIVENE PREVARE	61
10.	INTERVJU I ISPITIVANJE	62
10.1.	REAKCIJA ISPITANIKA TOKOM INTERVJUA (RAZGOVORA)	63
10.1.1.	Verbalni znakovi / smernice	63
10.1.2.	Neverbalni znaci	64
10.1.3.	Pokreti očima	64
10.1.4.	Govor tela.....	65
10.2.	TIPOVI PITANJA	65
10.3.	PLAN INTERVJUISANJA	66
10.4.	UBEĐIVANJE ISPITANIKA	66
10.5.	PITANJA KOJA SU USMERENA KA DOBIJANJU PRIZNANJA	68
10.6.	REZULTAT ISPITIVANJA: PRIZNANJE KRIVICE	69
11.	KORUPCIJA.....	70
11.1.	POJAM I PRIRODA KORUPCIJE.....	70
11.2.	POJAVNI OBLICI KORUPCIJE	70
11.2.1.	Podmićivanja.....	71
11.2.2.	Sukobi interesa.....	73
11.2.2.1.	Sukobi interesa pri kupovini	73
11.2.2.2.	Sukobi interesa pri prodaji	74
11.2.3.	Ostale koruptivne tehnike	74
11.3.	REVIZORSKI PRISTUP BORBI PROTIV KORUPCIJE	75
11.3.1.	Sprečavanje korupcije	75
11.3.2.	Revizorsko otkrivanje rizika korupcije	75
12.	STUDIJSKO ISTRAŽIVAČKI RAD	76
12.1.	KONSTRUISANJE FORENZIČKIH POKAZATELJA ZA DETEKCIJU SKRIVENE DOBITI PRIMENOM ANALIZE ODNOSA	76
12.1.1.	Opšta forenzička analiza moguće skrivene dobiti	77
12.1.2.	Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skrivena dobit.....	79
12.2.	KONSTRUISANJE FORENZIČKIH POKAZATELJA ZA DETEKCIJU SKRIVENOG GUBITKA PRIMENOM ANALIZE ODNOSA	88
12.2.1.	Opšta forenzička analiza mogućeg skrivenog gubitka.....	88
12.2.1.1.	Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skriven gubitak	90
ZAKLJUČAK		96
LITERATURA.....		99
INTERNET IZVORI:.....		100

UVOD

Forenzika u najširem smislu podrazumeva primenu znanja i tehnologija iz različitih nauka u rešavanju pravnih pitanja. Forenzika je interdisciplinarno područje tj. povezanost različitih dostignuća.

Forenzičko računovodstvo je sastavni deo poslovne forenzike. Forenzičko računovodstvo je novi vid računovodstva koji se u poslovnom svetu sve više primenjuje. “ Forenzičko računovodstvo predstavlja primenu istraživačkih i analitičkih veština sa ciljem rešavanja finansijskih pitanja na način koji je u skladu sa standardima koje zahtevaju sudovi. Važno je istaći da forenzičko računovodstvo nije ograničeno samo na sprovođenje finansijskih istraga koje za posledicu imaju gonjenje sudskim putem; međutim, ako je to svrha, istraga i analiza moraju zadovoljavati standarde koje zahteva nadležni sud. “¹

Finansijski izveštaji predstavljaju najefikasniji način da se subjektima koji se nalaze izvan preduzeća periodično prezentuju informacije sakupljene i obrađene u računovodstvenom sistemu. Bilans stanja, bilans uspeha, izveštaji o tokovima gotovine, izveštaj o promenama na kapitalu i napomene su najvažniji proizvod računovodstva i imaju opštu namenu jer ih koristi veliki broj subjekata.

Korisnici finansijskih izveštaja žele istinite, objektivne i fer informacije, pa finansijski izveštaji treba da budu sastavljeni u skladu sa propisanim okvirom za finansijsko izveštavanje i u skladu sa računovodstvenim standardima i propisima. Da ne sadrže materijalno značajne greške i nepravilnosti, odnosno da daju istinit i objektivan prikaz uspešnosti poslovanja preduzeća. Dok sa druge strane postoji „kreativno računovodstvo“ koje obuhvata sve one postupke koji se koriste da bi se manipuliralo podacima u finansijskim izveštajima. Neistiniti i nepotpuni finansijski izveštaji koje menadžeri preduzeća, banaka, javnih fondova, osiguravajućih društava i drugih finansijskih institucija podnose relevantnim korisnicima, mogu biti jedni od glavnih uzoraka učestalih pojava prevara i pronevera.

U svom poslu revizori se često susreću sa ljudima koji su počinili prevare ili određene nezakonite radnje. Suočavaju se sa njihovim delima i posledicama što je veoma složen, naporan, a često i veoma neprijatan posao. Jedan od glavnih poluga za sprečavanje nezakonitih radnji jeste pouzdan sistem interne kontrole.

¹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 3.

Ne može se u potpunosti sprečiti da lažni finansijski izveštaji budu sastavljeni i objavljeni i toga su sve računovodstvene profesije svesne, pa se smatra neophodnim da se sve prevare nastale u finansijskom izveštavanju otkriju, istraže i sankcionišu. U tu svrhu javlja se nova grana u računovodstvenoj profesiji, a to je forenzički računovođa i revizor tj. ovlašćeni istražitelji prevara.

Novinski naslovi, krahovi kompanija kao i brojni izveštaji o poslovanju nastavljaju da ukazuju na to da je prevara široko rasprostranjena pojava koja je ozbiljan i skup problem za poslovanje kompanije. Rizik od prevare pod uticajem globalizacije, rasta broja tržišta, perioda ekonomskih teškoća i brzog tehnološkog razvoja može se samo povećati.

Razvoj finansijskih tržišta i internacionalizacija poslovanja preduzeća su dovele do povećanja stepena njihove javne odgovornosti. Finansijski izveštaji preduzeća su postali važan i nezaobilazan izvor informacija, za veliki broj investitora, poverilaca, zaposlenih i države u procesu donošenja odluka o alokaciji sredstava. Zbog toga finansijski izveštaji moraju sadržati informacije koje su jasne, relevantne pouzdane i uporedive.

Prevare ugrožavaju poslovanje kompanije na mnogo načina, utiču na finansijsko zdravlje kompanije, na ugled kompanije u očima javnosti i na moral zaposlenih. Prevarena može da ima katastrofalne posledice za kompaniju. Gubitak resursa i erozija vrednosti kompanija je najblaži oblik posledica prevare.

Istraživanja pokazuju da kompanije zbog prevara gube u proseku 7% godišnje dobiti, samo mali procenat ovih gubitaka kompanija uspe da povрати. Ovaj podatak bi trebao da pruži motivaciju odgovornim liderima da svoju kompaniju učine otpornom na prevare.

Iako je poznato koliki stepen rizika prevare mogu predstavljati za organizaciju, veliki broj kompanija još uvek nema formalno uspostavljene sisteme i procedure za razumevanje i tretman ove vrste rizika ili načine za otkrivanje i reagovanje na prevare.

Ključni element revizorskog istraživanja i otkrivanja nezakonitih radnji je kvantitativna i kvalitativna procena rizika da u preduzeću postoje nezakonite radnje na osnovu koje se sprovode odgovarajući revizorski postupci kao reagovanje na procenjene rizike.

1. Metodologija naučnog rada

1.1. Predmet istraživanja

U ovom radu predmet istraživanja je otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima i mere zaštite protiv prevare i drugih nezakonitih postupaka, a fokus će biti stavljen na uslove koji dovode do toga da prevara bude moguća.

Prevara obuhvata niz nepravilnosti i nezakonitih dela koje karakteriše namerno obmanjivanje ili pogrešno prikazivanje, koje vrši osoba koja zna da će kao rezultat ostvariti nezakonitu korist za sebe ili drugu osobu, pri čemu osoba koja vrši prevaru može biti izvan ili unutar organizacije.

Stav, pritisak i prilika su najčešća tri faktora koja utiču na izvršenje prevare.

Precizna pravna definicija prevare ne postoji. Prevara može da bude zloupotreba sredstava ili drugih resursa, direktna krađa, a ima i složenijih postupaka prevare, kao što je npr. lažno računovodstvo.

1.2. Ciljevi istraživanja

Jedan od glavnih ciljeva je da se pokaže sam značaj istinitog i objektivnog prikazivanja finansijskih izveštaja i štete koja proizilazi upotrebom kreativnog računovodstva.

Naučni cilj ovog rada je da se demonstrira sam značaj forenzičke istrage prevara u finansijskim izveštajima koje nanose veliku štetu organizaciji kao i da se osvrnemo na nove alate i tehnike koje koristimo i koji nam pomazu u istrazi.

Društveni cilj jeste ukazivanje na važnost istrage kao i na korišćenje alata, jer ako korporacijska istraga nije sprovedena dobro i najmanja moguća sitnica nije u skladu sa standardnom procedurom može doći do narušavanja forenzičkog imidža i može da ugrozi celu istragu pa sud može da odbaci dokaze kao nedovoljne.

1.3. Metode istraživanja

U cilju da se zadovolje metodološki postupci (opštost, pouzdanost, objektivnost i sistematičnost) dovodi do korišćenja različitih metoda u istraživanju. Kompleksnost predmeta istraživanja zahteva primenu osnovnih sintetičkih (sinteza, konkretizacija, generalizacija i indukcija) i analitičkih (analiza, apstrakcija, specijalizacija i dedukcija) metoda . Od

opštenaučnih metoda biće primenjene hipotetičko – deduktivne , komparativna i statistička (zavisi od istinitog finansijskom izveštaja) metoda. Od tehnika za prikupljanje podataka koristi se analiza dokumenata na primarnom i sekundarnom nivou, izbor i selekcija dostupnih internet izvora i literature.

1.4. Sistem hipoteze istraživanja

Opšta hipoteza:

Prevara u finansijskim izveštajima predstavlja svako namerno prikrivanje ili grubo kršenje opšteprihvaćenih računovodstvenih principa koje bitno utiče na verodostojnost informacija u bilo kom finansijskom izveštaju.

Kada je reč o javnim finansijskim izveštajima, sasvim je razumljivo da pretpostavimo da bilo kakvo prikrivanje ili svesno materijalno odstupanje od opšteprihvaćenih računovodstvenih principa automatski uključuje sva tri emlementa (namerno pogrešno predstavljanje činjenica od strane počinioca, oslanjanje žrtve na pogrešno predstavljanje činjenice i kao posledica oslanjanja na pogrešno predstavljanje činjenice u izveštajima žrtva biva oštećena) prevare.

Svako prikriveno materijalno odstupanje od opšteprihvaćenih računovodstvenih principa je po definiciji obmanjuće jer nedovoljna upućenost navodi korisnike da veruju da su izveštaji u skladu sa opšteprihvaćenim računovodstvenim principima, a zapravo nisu. Istraživanje pokazuje da su finansijski izveštaji povezani sa odlukama korisnika, tako da moramo pretpostaviti da će se korisnici osloniti na pogrešne finansijske izveštaje. Sama činjenica da se na odluke korisnika može uticati ukazuje na povredu.

Posebna hipoteza:

Finansijski izveštaji mogu stalno kasniti tako da onaj ko ih priprema može manipulirati podacima kako bi prikrivao prevaru. Počinioci kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima obično se ne razlikuju od drugih osoba po demografskim ili psihološkim karakteristikama. Postoji mnogo različitih razloga koji utiču da rukovodstvo počinji prevaru u finansijskim izveštajima.

Motivacioni faktori kriminalnih radnji su:

- Primetni pritisak (finansijski pritisci, poroci, pritisci na random mestu ...)
- Primetna mogućnost (nedostatak kontrole, nedostatak traga revizije, neukost ...)
- Postojanje opravdavajućih stavova (firma mi duguje, ja samo pozajmljujem novac vratiću ga nazad, ja zaslužujem više, niko neće biti povređen ...)

Motivi koji navode rukovodstvo da izvrši prevaru su:

- Nizak nivo ostvarenih prihoda
- Smanjenje sposobnosti za sticanje kapitala
- Plasman proizvoda
- Opšte poslovne mogućnosti
- Sveopšta pohlepa
- Krađa, mito druge nelegalne radnje

1.5. Struktura rada

Polazeći od postavljenih hipoteza i ciljeva istraživanja proistekla je i odgovarajuća struktura rada.

U prvom delu ovog rada biće definisan pojam prevare, biće navedeni motivi i posledice prevara u finansijskim izveštajima kao i posledice kriminalnih radnji istih.

Drugi deo rada objašnjava pojam lažnog finansijskom izveštavanja i u njemu se navode vrste ovog izveštavanja.

Četvrti deo rada obrađuje računovodstvene principe koji čine opštepriznatu osnovu za formiranje finansijskih izveštaja preduzeća i kao takvi, njihova primena ima značajan uticaj na kvalitetno finansijsko izveštavanje.

Peti deo ovog rada objašnjava pojam kreativnog računovodstva, pojavne oblike, ciljeve primene i metode ovakvog računovodstva.

Šesti deo rada objašnjava znakove koji preventivno upućuju na mogućnost dešavanja prevare kako i koje mere preduzeti u cilju njenog sprečavanja.

U okviru sedmog dela objasnila sam značenje reci forenzički, dala definicije forenzičke revizije i računovodstva. Navela delokrug rada i vrste forenzičkog računovodstva, objasnila pojam i ciljeve forenzičke revizije, kao i njene karakteristike.

Što se tiče osmog dela ovog rada u njemu je u okviru forenzičke revizije objašnjeno kako nastaje prevara u finansijskim izveštajima kao i sprovođenje analitičkih procedura u otkrivanju istih.

Deveti deo rada obuhvata forenzičku istragu kroz izvore dokaza, nadgledanje, analize veza, naloge za prestres, nadzor, ostale metode kao i statistike vezane sa otkrivenim prevare.

Deseti deo rada objašnjava intervjue i ispitivanja koja se sprovode u cilju pribavljanja informacija koje bi forenzičke računovođe dovele do otkrivanja prevara.

Jedanasti deo rada objašnjava pojam i prirodu korupcije kao i revizorski pristup borbi protiv iste.

Dvanaesti deo rada obuhvata dva studijsko istraživačka rada.

Na kraju rada ću dati zaključna razmatranja, kao i korišćenu literaturu.

2. Pojam prevare

„Prevara obuhvata niz nepravilnosti i nezakonitih dela koje karakteriše namerno obmanjivanje ili pogrešno prikazivanje, koje vrši osoba koja zna da će kao rezultat ostvariti nezakonitu korist za sebe, organizaciju ili drugu osobu, pri čemu osoba koja vrši prevaru može biti izvan ili unutar organizacije.“²

Stav, pritisak i prilika su najčešća tri faktora koja utiču na izvršenje prevare.

Precizna pravna definicija prevare ne postoji. Prevara može da bude zloupotreba sredstava ili drugih resursa, direktna krađa, a ima i složenijih postupaka prevare, kao što je npr. lažno računovodstvo.

2.1. Motivi za prevare u finansijskim izveštajima

Finansijski izveštaji mogu stalno kasniti tako da onaj ko ih priprema može da manipuliše podacima kako bi prikrio prevaru.

„Počinioci kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima obično se ne razlikuju od drugih osoba po demografskim ili psihološkim karakteristikama. Polazeći od ovog stava neophodno je ukazati na dve bitne činjenice:

- većina zaposlenih, kupaca, prodavaca i poslovnih partnera, ne moraju se razlikovati od izgleda počinioca kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima i potencijalno su sposobni da počine ovaj tip kriminalnih radnji,
- nemoguće je predvideti unapred koje će zaposleno osoblje, prodavac i kupac, postati nepošteno.“³

Ovakve okolnosti neosporno otežavaju sprečavanje i otkrivanje nezakonitosti. Postoji mnogo različitih razloga koji utiču da rukovodstvo počini prevaru u finansijskim izveštajima.

² Mile Stanišić, Interna kontrola i revizija, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 339.

³ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 24.

Neki od tih razloga su:

- *Nizak nivo ostvarenih prihoda* – Zbog potrebe da bilans uspeha (računi dobitka i gubitka) izgleda bolje nego što zapravo jeste dolazi do većine prevara u finansijskim izveštajima, posebno u velikim kompanijama.
- *Smanjena sposobnost za sticanje kapitala* – U cilju privlačenja kapitala investitora tj. kako bi potstakli sticanje kapitala rukovodeći organi daju lažne finansijske izveštaje.
- *Plasman proizvoda* – Naime kako se kupci plaše da sklope dužu saradnju sa kompanijama koje imaju finansijske teškoće, kako bi zadržalo kupce rukovodstvo nastoji da prikrije finansijske probleme.
- *Opšte poslovne mogućnosti* – Kako bi delovalo da njihova kompanija posluje bolje nego što je to zapravo istina, pa samim tim imali i veći pristup poslovnim mogućnostima, rukovodstvo ponekad vrši prevare u finansijskim izveštajima.
- *Slaganje sa klauzulama o obveznicama* – Kako bi se zadovoljili uslovi predviđeni klauzulama o obveznicama, dešavaju se prevare koje bi prikrile nemogućnost kompanije da te uslove ispuni.
- *Sveopšta pohlepa* – Da bi zadovoljili uslove ugovora zasnovanog na povlasticama, povećali plate i druge beneficije, da bi zadržali svoje pozicije ili napredovali rukovodstvo podnosi lažne finansijske izveštaje.
- *Krađa, mito i druge nelegalne radnje* – Rukovodeći organi moraju da prikriju proneveru velike količine novca izdavanjem lažnih finansijskih izveštaja.
- *Primer dobrih vesti / loših vesti* – Prikrivanje ovih vesti od strane rukovodstva može da prevari deioničare ili im nanese štetu.
 - ❖ Rukovodstvo prikriva i trguje pomoću loših vesti
 - ❖ Rukovodstvo prikriva i trguje zahvaljujući dobrim vestima

2.2. Posledice prevara u finansijskim izveštajima

Netačni finansijski izveštaji pružaju pogrešnu sliku o finansijskom položaju preduzeća. Odluke koje korisnici finansijskih izveštaja (to su najčešće investitori) donose nanose štetu njihovim interesima, ali i finansijskim tržištima i društvu kao celini. Cilj prevara u finansijskim izveštajima je da umanje zalihe vrednih usluga i proizvoda koji su dostupni društvu. Ako prevara bude otkrivena nastaju posledice na rad kompanije i njeno rukovodstvo i to na nekoliko načina:

- „ U većini slučajeva, delovanje Komisije za hartije od vrednosti i pravila berze (SEC) u vezi sa prevarama u finansijskim izveštajima vezano je za stečaj ili promene u vlasništvu.
- Kompanije često bivaju izbrisane sa nacionalne berzanske liste, što se najčešće dešava zbog pada u vrednosti akcija na tržištu.
- Rukovodeći organi koji su optuženi za prevare u finansijskim izveštajima najčešće se pominju u građanskim parnicama za naknadu štete.
- Optuženo rukovodstvo dobija ili kaznu ili prekid radnog odnosa.
- Do zatvorskih kazni dolazi veoma retko, ali i to se postepeno menja zahvaljujući Sarbejns – Okslievom zakonu.
- SOX zakonom daje ovlašćenje Komisiji za hartije od vrednostii pravila berze (SEC) da trajno zabrani prestupnicima da vrše funkciju korporativnog službenika ili direktora.“⁴

2.3. Podela kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima

- Prema počiniocima i oštećenim društvenim kategorijama
- Prema odredbama krivičnog zakonodavstva
- Prema računovodstvenim ciklusima
- Prema načinu izvršenja kriminalne radnje

⁴ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 309

2.3.1. Prema počiniocima i oštećenim društvenim kategorijama

Ova podela u prvi plan stavlja osobe koje se bave nezakonitim transakcijama i naglašava koje su kategorije društva od strane počinioca ugrožene.

Postoji šest osnovnih tipova kriminalnih radnji:

- 1) Kriminalne radnje zaposlenih
- 2) Kriminalne radnje rukovodstva
- 3) Investicione prevare
- 4) Prevare prodavca
- 5) Prevare kupca
- 6) Ostale raznovrsne prevare – ovde spadaju kriminalne radnje koje su počinjene iz razloga koji nisu finansijske prirode

2.3.2. Prema odredbama krivičnog zakonodavstva

Revizija finansijskih izveštaja se obavlja kod pravnih lica koja ekonomske transakcije obavljaju u skladu sa usvojenim međunarodnim računovodstvenim standardima i u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom. U društvu su zakonski propisi veoma važni, pa je za sprovođenje zakonskih propisa zainteresovana svaka društvena zajednica, međutim oni često nisu prihvaćeni od svakog člana društva. Dešava se da pojedinci ove propise ne prihvataju i nepoštuju već ih krše, pa samim tim štete interesu zajednice, pa društvo uvodi sankcije.

Zakonskih propisa ima mnogo, a svi oni se mogu podeliti u određene grupe i podgrupe. Za računovodstvo i reviziju najvažniji su oni zakonski propisi koji predstavljaju osnovicu finansijskog sistema jedne zemlje. Zakonski propisi se razlikuju, a jedna od razlika je i težina sankcija koje nastaju kada se oni prekrše.

Za obavljanje revizije koja se bavi otkrivanjem kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima (forenzička revizija) treba znati krivično zakonodavstvo zemlje u kojoj se obavlja revizija finansijskih izveštaja, a posebno je bitno da ima znanja iz oblasti „privrednog kriminala“. Znanje iz pomenute oblasti bi trebalo da mu po otkrivanju nepravilnosti omogući da pravilno odredi uočenu pojavu kao grešku ili kriminalnu radnju.

2.3.3. *Prema računovodstvenim ciklusima*

„Najkorisniji način podele kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima jeste putem njihovog grupisanja u okviru sledećih pet računovodstvenih ciklusa gde će verovatno ostaviti neku vrstu revizorskog traga:

- 1) Ciklus prodaje i naplate
- 2) Ciklus kupovina i plaćanja
- 3) Ciklus platnih lista i kadrova
- 4) Ciklus zaliha i skladištenja
- 5) Ciklus pribavljanja kapitala“⁵

Ciklus prodaje i naplate je gotovinski najsnažniji računovodstveni ciklus, zadužuje klijente za robu, usluge i prikuplja novac. Najčešće zloupotrebe ovog ciklusa su prodaje ispod cena, ne evidentiranje prodaje, prikazivanje prodaje fiktivnim kupcima, prisvajanje dnevnih pazara.

Ciklus kupovine i plaćanja podložan je brojnim oblicima kriminalnih radnji jer uključuje plaćanja za robu, transport i usluge u poslovanju pravnog lica. Neke od kriminalnih radnji u ovom ciklusu su plaćanje robe i usluga po znatno većim cenama od stvarnih, kupovinom nepotrebno velike količine robe, plaćanje fiktivnim kupcima.

Ciklus platnih lista i kadrova se bavi zapošljavanjem i otpuštanjem zaposlenih, radnim vremenom, njihovim platama, nadoknadama troškova i bolovanjima. Najčešće kriminalne radnje u ovom ciklusu su vezane za troškove, kao što je plaćanje prividno zaposlenih, uvećavanje radnih sati, lažna bolovanja i izmišljeno povećanje troškova.

Ciklus zaliha i skladištenja kontroliše nabavku, skladištenje i utrošak materijala i sirovina. Kriminalne radnje vezane za ovaj ciklus su prisvajanje materijala za ličnu upotrebu i poručivanje nepotrebnog materijala.

Ciklus pribavljanja kapitala obuhvata finansiranje duga i akcijski kapital, kamatu i plaćanje dividendi, čiji se rezultati odražavaju na finansijske izveštaje pravnog lica. Kako se ovi ciklusi obavljaju na nivou rukovodstva ovakva vrsta kriminalne radnje vrši se isključivo na nivou direktora. Uobičajene kriminalne radnje u ovom ciklusu su zloupotreba dividendi, prihoda od finansiranja, manipulacije cenama akcija na berzi i pozajmljivanje novca pravnog lica za ličnu upotrebu.

⁵ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 19

2.3.4. *Prema načinu izvršenja kriminalne radnje*

Za uspešno sprečavanje i otkrivanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima veoma je značajno poznavanje pojava oblika i načina izvršenja pojedinih kriminalnih radnji. Međunarodni standardi revizije kao glavne oblike kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima navode:

- Lažno finansijsko izveštavanje
- Protivpravno prisvajanje sredstava

„Lažno finansijsko izveštavanje određuje se kao nameran pogrešan iskaz ili izostavljanje određenih podataka ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima s ciljem da se prevare korisnici finansijskih izveštaja.

Protivpravno prisvajanje sredstava pravnog lica koje je često praćeno lažnim ili prepravljenim evidencijama ili dokumentima, u cilju skrivanja prisvajanja imovine ili upotrebe imovine bez odgovarajućeg ovlašćenja.“⁶

Počiniocima kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima je veoma važno da nezakonito stečenu korist (bilo putem korupcije, prisvajanja sredstava ili kroz lažno finansijsko izveštavanje), koriste na način kojim će izvore protivpravno prisvojenih sredstava prikazati zakonitim. Potrebno je uključiti kompjuterski kriminal da bi se na što bolji način izvršila podela kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima.

Postoji pet osnovnih kategorija kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima sa stanovišta teorije i prakse revizije u odnosu na pojavne oblike i načine izvršenja. To su:

- 1) Protivpravno prisvajanje sredstava – je kriminalna radnja u kojoj počinilac bez saglasnosti rukovodećih organa prisvaja i koristi za svoje potrebe materijalna sredstva pravnog lica.
- 2) Lažno finansijsko izveštavanje – Usmereno je na stvaranje lažne slike o finansijskom položaju preduzeća.
- 3) Korupcija – Zloupotreba ovlašćenja u javnom ili privatnom sektoru da bi se pribavila lična korist ili korist za drugoga.

⁶ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 22

- 4) Pranje novca – Da bi se prikrilo pravo poreklo novca vrši se njegovo „ozakonjavanje“ prikrivanjem vlasništva ili izvora nelegalno stečenog novca ili gotov novac pretvoriti u neki drugi imovinski oblik npr. nekretnine, zlato ...
- 5) Kompjuterski kriminal – podrazumeva krivična dela u koji su na bilo koji način uključeni računarski sistemi i mreže.

3. Lažno finansijsko izveštavanje

Dok protivpravno prisvajanje sredstava nanosi neposrednu materijalnu štetu pravnom licu, lažno finansijsko izveštavanje usmereno je na stvaranje lažne slike o finansijskom položaju preduzeća. Lažno finansijsko izveštavanje po Međunarodnim standardima revizije je kriminalna radnja okarakterisana namerno pogrešnim iskazivanjem ili izostavljanjem određenih podataka ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima, a u svrhu obmanjivanja onih koji koriste finansijske izveštaje. Korisnici lažnih finansijskih izveštaja mogu biti navedeni na donošenje pogrešnih poslovnih odluka i shodno tome izazvati velike gubitke. Lažni finansijski izveštaji mogu stvoriti ozbiljne probleme na tržištu i narušiti poverenje u sistem finansijskog izveštavanja.

Najviši nivoi rukovodstva, pripadnici organizovanih kriminalnih radnji, rukovodstva u pravnim licima, srednji i viši nivoi zaposlenih kao i pripadnici organizovanih kriminalnih grupa najčešće pribegavaju sastavljanju lažnih finansijskih izveštaja. Svi oni imaju različite razloge za stvaranje lažne slike o finansijskom položaju preduzeća.

Pripadnici organizovanih kriminalnih grupa lažiranjem finansijskih izveštaja imaju za cilj neosnovano dobijanje pozajmice od finansijskih institucija ili je pak njihov cilj manipulisanje berzanskim vrednostima akcija. Srednji i viši nivoi zaposlenih kao i rukovodstva čine ovu kriminalnu radnju da bi prikrili odgovornost za slabe rezultate rada ili kako bi pribavili bonus prikazivanjem lažnih rezultata poslovanja.

Najviši nivoi rukovodstva najčešće pribegavaju sastavljanju lažnih finansijskih izveštaja i to kako bi prikrili stvarne rezultate poslovanja, sačuvali svoje radno mesto i položaj u preduzeću, zadržali nivo ličnih primanja i bonusa.

3.1. Vrste lažnog finansijskog izveštavanja

„Lažno finansijsko izveštavanje se najčešće ispoljava u vidu sledećih pet međusobno povezanih oblika:

- fiktivni prihodi,
- lažna vremenska razgraničenja,
- prikrivanje obaveza i troškova,
- nepravilna obelodanjivanja,
- ostale tehnike lažnog finansijskog izveštavanja“⁷

3.1.1. Fiktivni prihodi

Fiktivni prihodi su oblik lažnog finansijskog izveštavanja. Vršiti se evidentiranje nepostojećih prihoda od prodaje robe i usluga kako bi se obmanuli korisnici finansijskih izveštaja. Knjiženje nepostojećih prihoda, lažne prodaje postojećim kupcima i prodaje nepostojećim kupcima su osnovni oblici fiktivnih prihoda.

Knjiženje nepostojećih prihoda jedan je od najlakših načina stvaranja fiktivnih prihoda, to su najčešće potraživanja po osnovu prodaje i odobravanjem računa prihoda uz koje može biti sastavljen neki lažni propratni dokument.

Lažne prodaje postojećim kupcima su dosta složeniji oblik fiktivnih prihoda, ovu kriminalnu radnju prati krivotvorena dokumentacija kao što je prodajni račun, dokumenta o otpremi i transportu.

Ako usluge nisu pružene ili roba nije isporučena, a sačinjeni su fiktivni računi nastaju lažne prodaje postojećim kupcima. Uglavnom se početkom sledećeg računovodstvenog perioda da bi se prikrila kriminalna radnja lažne prodaje prodaja stornira, a to često dovodi do manjka u prihodima u novom računovodstvenom periodu pa nastaje potreba za više fiktivnih prodaja.

⁷ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 225

3.1.2. Lažna vremenska razgraničenja

„Jedan od osnovnih računovodstvenih principa jeste i načelo uzročnosti prihoda i rashoda. Suštinu ovog načela predstavlja „zahtev da jednom obračunskom periodu budu dodeljeni samo oni prihodi i rashodi koji se na njega odnose.“⁸

Počinioci kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima putem lažnih vremenskih razgraničenja daju pogrešnu sliku o ostvarenim prihodima pravnog lica i svesno krše osnovne računovodstvene principe, nacionalna zakonodavstva i međunarodne računovodstvene standarde.

3.1.3. Prikrivanje obaveza i troškova

Ukoliko rukovodstvo i zaposleni ne izostavljaju ili ne prikrivaju pojedine imovinske delove korisnici finansijskih izveštaja mogu imati ispravan uvid u finansijski položaj pravnog lica. Uredni finansijski izveštaji podrazumevaju poštovanje računovodstvenog principa objektivnosti podataka u računovodstvu (računovodstveni izveštaji moraju sadržati informacije o vrednosti imovine, obaveza, kapitala, prihoda i rashoda). Izostavljanje obaveza i nepravilna kapitalizacija troškova su samo neke u nizu brojnih tehnika prikrivanja obaveza i troškova.

3.1.4. Nepravilno obelodanjivanje

U računovodstvu treba da se evidentiraju i u okviru finansijskih izveštaja izraze stanja i promene svih kategorija u računovodstvu (sredstva, obaveze, kapital, prihodi i rashodi), izostavljanjem nekih delova računovodstvenih kategorija smanjuje se upotrebna vrednost računovodstvenih informacija. Smanjenjem te upotrebne vrednosti nastaje pogodan teren za razne malverzacije i zloupotrebe.

⁸ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 228

3.1.5. Ostale tehnike lažnog finansijskog izveštavanja

Postoji mnogo načina putem kojih oni koji sastavljaju lažne finansijske izveštaje mogu da obmanu korisnike istih. Zloupotrebljavajući zakonske propise, Međunarodne računovodstvene standarde kao i računovodstvene procene neistinito prikazuju finansijski položaj nekog pravnog lica. Moraju se ulagati stalni naponi stručnih lica (revizora) u praćenju ove kriminalne radnje koja je najpodložnija promenama u tehnikama izvršenja.

4. Primena računovodstvenih principa

Osnovni cilj računovodstva koji se definiše kao istinito i fer prikazivanje finansijskog položaja i uspešnosti određenog poslovnog subjekta ne može se odvijati bez pravila za pripremanje, priznavanje i vrednovanje u finansijskim izveštajima. Pravila ili principi razvijeni u računovodstvenoj teoriji, nisu bili dovoljni da obezbede potpun kvalitet računovodstvenih informacija i njihovu pouzdanost, već su se pomenuti principi standardizovali i kodifikovali u okviru standarda (pisanih pravila).

U najširem smislu standardi predstavljaju merilo neke kategorije kroz formulisanje onoga što se za tu kategoriju smatra uobičajenim stanjem ili normalom. Pored teorijskog zaleđa standarda, za njih se vezuje i praktično iskustvo, pa su oni proizvod razvoja teorije, ali i razvoja praktičnih potreba onih na koje standard ima efekte. Ukoliko ovu uopštenu definiciju standarda konkretizujemo na računovodstvo onda standardi iz oblasti računovodstva podrazumevaju „dogovorena pravila o pripremanju, priznavanju, odmeravanju i prikazivanju stavki računovodstvenih izveštaja ekonomskog entiteta.“⁹

Cilj računovodstvenih informacija jeste da pruže podatke raznim korisnicima kako bi oni mogli da donose poslovne odluke bazirane na tim podacima. Najvažnije kvalitativne karakteristike računovodstvenih informacija su razumljivost, značajnost, pouzdanost i uporedivost.

Savremena računovodstvena teorija, računovodstvene principe bilansiranja deli na:

- Osnovne principe finansijskog računovodstva, nazivaju se još i pretpostavkama i obezbeđuju osnovne uslove za računovodstveno vrednovanje.
- Principe kojima se reguliše vrednovanje bilansnih pozicija.
- Principe koji se ponašaju kao odstupanja ili ograničenja prethodnih principa.

Pretpostavke finansijskog računovodstva se baziraju na:

- Princip računovodstvene jedinice
- Princip novčanog merila
- Princip kontinuiteta preduzeća (going concern)

⁹ Goranka Knežević , Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina, strana 45.

„Pet je osnovnih principa kojima se regulišu računovodstvena vrednovanja (merenja) i to su sledeći:

- „Matching“ princip
- Princip realizacije
- Princip istorijskog troška
- Princip objektivnosti podataka
- Princip konzistentnosti¹⁰

Ograničenjima u procesu vrednovanja se smatraju principi:

- Materijalnosti
- Konzervatizam (računovodstvena opreznost)

4.1. „Matching“ princip

Ovaj princip se još naziva i princip uzročnosti i rashoda. Ovo je ključni princip kojim se reguliše vrednovanje bilansnih pozicija. „Matching predstavlja zahtev za dodeljivanjem rashoda obračunskom periodu kada su nastali njima prouzrokovani prihodi.“¹¹ Princip uzročnosti prihoda i rashoda podrazumeva da se svako trošenje čini sa namerom da se ostvare koristi tj. prihodi. Ako prihodi nastaju u istom obračunskom periodu kada i troškovi koji su bili nužni da bi se prihod ostvario, tada se ti troškovi odmah priznaju kao rashodi u bilansu uspeha. Ukoliko prihodi od nekih troškova budu ostvareni u više budućih obračunskih perioda, tada troškove treba prikazati kao sredstva (oprema, materijal...) u bilansu stanja. Kako se ostvaruju koristi, tako se deo sredstava aktiviranih u bilansu stanja iskazuje kao trošak, odnosno, prelazi u bilans uspeha. Izvršen je matching jer su troškovi suprotstavljeni prihodima istog perioda, pa ovaj proces ima za posledicu periodičan obračun rezultata preduzeća.

4.2. Princip realizacije

U ovom principu, koji je logičan sled „matching“ principa, je cilj da se utvrdi u kojem obračunskom periodu će priticati prihodi, odnosno kada se prihod smatra ostvarenim. Pošto se utvrdi momenat realizacije prihoda moguće je sprovesti zahteve matchinga, tj. tek tada se

¹⁰ Goranka Knežević, Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina, strana 51

¹¹ Goranka Knežević, Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina, strana 52

prihodima u bilansu uspeha suprotstavljaju odgovarajući troškovi. Ovaj princip predstavlja bazu za rešavanje problema obračuna i iskazivanja rezultata preduzeća (dobitka ili gubitka).

Ukupan vremenski period od početka nabavke faktora proizvodnje do prodaje proizvedenih proizvoda i prijema novca naziva se proces realizacije, a trenutak razmene proizvoda i usluga za određenu sumu novca ili potraživanje naziva se trenutkom realizacije.

4.3. Princip istorijskog troška

Princip istorijskih troškova predstavlja zahtev da se sredstva preduzeća iskazuju i vode u visini „novčanog ulaganja učinjenog u momentu njihove nabavke ili sticanja na drugi način.“¹²

Zahtev principa istorijskih troškova odnosi se na imovinu (koja je predmet nabavki na eksternom tržištu) i na proizvodne učinke. Imovine je rezultat proizvodnje tj. nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda, ona se vrednuje u visini ulaganja odnosno troškova neophodnih za proizvodnju. Zbir svih troškova proizvodnje po jedinici proizvoda naziva se cena koštanja. Do momenta prodaje gotovi proizvodi se vrednuju po ceni koštanja. U momentu prodaje treba smanjiti zalihe gotovih proizvoda po ceni koštanja i evidentirati rashode nastale prodajom gotovih proizvoda.

4.4. Princip objektivnosti podataka

Ovaj princip predstavlja zahtev da se u procesu računovodstvenih vrednovanja koriste potvrđene i pouzdane informacije tj. obrazložene su dokumentima. Princip objektivnosti zahteva da informacije budu pouzdane. Sadašnje vrednosti (vrednost koju bi imovina imala danas) i tržišne cene se pod određenim uslovima mogu koristiti kao merne osnovice u računovodstvu.

Sadašnja vrednost uključuje procenu kamatne stope i novčanih tokova i u nekim slučajevima ju je veoma teško dokumentovati, pa je ova vrednost povezana sa mogućim manipulacijama. Imovina se procenjuje shodno principu nabavne vrednosti ili cene koštanja, a primena sadašnje vrednosti i tržišnih cena predstavlja odstupanje od principa nabavne vrednosti, a to odstupanje je dopustivo samo onda kada su zadovoljeni zahtevi principa objektivnosti.

¹² Goranka Knežević, Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina, strana 54

4.5. Princip konzistentnosti

Računovodstvena praksa razvila je više alternativnih metoda za vrednovanje bilansnih pozicija (aktive, pasive, prihoda i rashoda).

Princip konzistentnosti postoji kao zahtev da se iz raznovrsnosti metoda bilansiranja koje postoje u praksi ili su standardizovane, izabere jedna metoda i da se ta metoda stalno primenjuje iz jednog obračunskog perioda do drugog. Ovo ne znači da menadžment preduzeća nikada neće promeniti metodu vrednovanja. Promenom metode može se uticati na poboljšanje finansijskog položaja ili uspešnosti. Licencu o prihvatljivosti izvršene procene mora dati nezavisni revizor.

4.6. Princip materijalnosti

„Svrha računovodstvenog truda je, pored ostalog, u proizvodovanju informacija na bazi kojih se vrednuju neka stanja, tokovi i donose poslovne odluke. Iz tih razloga u svim fazama pripreme informacija neophodno je povesti računa o tome da se obezbedi puna materijalnost koja obuhvata:

- ❖ Dokumentovanost
- ❖ Istinitost
- ❖ Tačnost, i
- ❖ Mogućnost dokazivanja.“¹³

Pod *dokumentovanošću* podrazumevamo obezbeđenje i verifikaciju nastanka za računovodstvo relevantnog poslovnog događaja adekvatnim dokumentom tj. pisanom ispravom.

Istinitost predstavlja obavezu da pored postojanja validnog dokumenta o poslovnom događaju postoji i istinitost nastanka poslovnog događaja po performansama vernog sadržaju dokumentacije o njemu.

Kada kažemo *tačnost* mislimo na tačnost računskih operacija u dokumentu. Ovaj zahtev se kao i prethodni sprovodi u fazi kontrole ispravnosti dokumentacije. Kontrolu prethodi obrada pa se na taj način obezbeđuje ispravnost toka obrade.

¹³ Milovan Stanišić, Računovodstvo – Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd 2005. godina, strana 70

Još jedan od zahteva čijm sprovođenjem se obezbeđuje poštovanje principa materijalnosti je *moгуćnost dokazivanja*. U nekim slučajevima nema dovoljno dokaza za ono što se tvrdi pa je potrebno obezbediti dodatne dokaze. To može označavati zahtev da se u nekim segmentima računovodstvene funkcije obezbede odgovarajuće veze i usaglašavanja da bi se podigao nivo pouzdanosti podataka i obezbedila njihova materijalna zasnovanost

4.7. Princip konzervatizma (računovodstvena opreznost)

Predstavlja odstupanje od postojećih pravila procenjivanja računovodstvenih izveštaja. „Ovaj princip predstavlja zahtev da menadžment kompanije, kada ima „razumnu sumnju vezanu za vrednovanje neke stavke, bolje je da podceni aktivu i preceni pasivu, ubrza priznavanje gubitka i odloži priznavanje dobitka.“¹⁴

U ovom principu se ne podrazumeva namerno podcenjivanje bilansa, nego se taj zahtev ograničava samo na one situacije kada se javi razumna sumnja u računovodstvenim merenjima.

U osnovi ovog principa leži zaštita poverilaca.

¹⁴ Goranka Knežević, Analiza finansijskih izveštaja, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina, strana 57

5. Kreativno računovodstvo

Nije novost da vlasnici i menadžeri preduzeća nastoje da ulepšaju sliku o finansijskom i prinosnom položaju svog preduzeća kao i da prikažu performanse preduzeća boljim nego što su one stvarno. Namerno pogrešno prikazivanje, izostavljenje iznosa ili obajašnjenja u finansijskim izveštajima da bi se obmanuli korisnici finansijskih izveštaja kvalifikuje se kao falsifikat.

„Kreativno računovodstvo je proces u kojem računovođe koriste knjigovodstveno znanje iz oblasti računovodstvenih standarda i principa kako bi izmanipulisali bilansne pozicije i njihove vrednosti koje su prikazane u finansijskim izveštajima.“¹⁵

Postoje različite definicije kreativnog računovodstva. Bitno je napomenuti da ovo nije jedini izraz koji se može naći u literaturi, svi ti izrazi upućuju na isto ili imaju slično značenje kao što je „peglanje“ poreza, „kozmetičko“ računovodstvo, „štelovanje“ dobitka kao i finansijsko inženjerstvo. Pored ovih, koriste se i izrazi poput agresivno računovodstvo, ujednačavanje dobitka i lažno finansijsko izveštavanje. Iako se međusobno razlikuju prema vrstama postupka koje obuhvataju, imaju zajedničku karakteristiku – sračunati su na prevaru i stoga su nepoželjni.

Kao što je ranije rečeno postoji više definicija kreativnog računovodstva. „Različiti autori pod ovim terminom podrazumevaju različitu sadržinu. Te razlike se kreću od stava da:

- „kreativno računovodstvo“ uključuje uobličavanje finansijskih izveštaja korišćenjem prava izbora i drugih postupaka dopuštenih računovodstvenom regulativom, preko shvatanja da
- „kreativno računovodstvo“ obuhvata upravljanje dobitkom (ne uključujući „uravnoteženje“ dobitka) i manipulaciju u vezi sa klasifikacijom bilo u bilansu stanja bilo u bilansu uspeha do, toga da
- „kreativno računovodstvo“ obuhvata svaki i sve one postupke koji se koriste da bi se manipuliralo podacima u finansijskim izveštajima uključujući agresivno računovodstvo, primenu računovodstvenih principa suprotnu njihovom duhu, lažno finansijsko

¹⁵ Goranka Knežević, Nemanja Stanišić, Vule Mizdraković, Analiza finansijskih izveštaja – Namenjeno tržištu Republike Srbije, Univerzitet Singidunum, Beograd 2013. godina, strana 160

izveštavanje i sve postupke koje vode ka upravljanju dobitkom ili manipulisanju prihodima.“¹⁶

U ovom radu termin „kreativno računovodstvo“ biće korišćen, za označavanje svih računovodstvenih praksi koji namerno odstupaju od standarda da bi eksternim korisnicima bila prezentovana željena, a ne stvarna prinosna i finansijska snaga preduzeća. Može se reći da primena računovodstvenih pravila na način koji je suprotan njihovom duhu ili odustajanje od njihove primene predstavlja onu odluku kreativnog računovodstva koja ga odvaja od politike finansijskog izveštavanja. Iako je po ciljevima bliska kreativnom računovodstvu, politika finansijskog izveštavanja za njihovu realizaciju koristi samo prostor koji joj pružaju standardi ponuđeni pravima izbora. Za politiku finansijskog izveštavanja je karakteristično da se ona sprovodi bez kršenja načina bilansiranja. Primena politika finansijskog izveštavanja podrazumeva ispunjavanje svih zahteva sadržanih u Međunarodnim računovodstvenim standardima koji se odnose kako na priznavanje i procenjivanje elemenata finansijskih izveštaja takao i na tražena objavljivanja.

5.1. Pojavni oblici kreativnog računovodstva

Kreativno računovodstvo se pojavljuje u dva oblika:

- bez kršenja računovodstvenih propisa (unutar zadatih zakonskih okvira) upotrebom takozvanog kozmetičkog računovodstva, kojom menadžeri određenim manipulacijama bez iakakvih posledica utiču na novčani tok
- kršenjem računovodstvenih propisa (izvan zakonskog okvira) gde menadžeri preuzimaju aktivnosti koje utiču na novčani tok u svrhu upravljanja dobitkom.

„Kozmetičko kreativno računovodstvo je potencijalni ishod širine primene obračunskog računovodstva. Računovodstveni standardi i mehanizmi kontrole smanjuju tu širinu. Pa ipak nije je moguće eliminisati s obzirom na složenost i varijacije u poslovnim aktivnostima.“¹⁷

¹⁶ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrućica 2007. godina, strana 3

http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/bilansna_tip/2012/vise/kreativno%20racunovodstvo.pdf

¹⁷ <http://www.norips.org/1/post/2013/05/interna-revizija-u-kontroli.html>

5.2. Ciljevi primene kreativnog računovodstva

U literaturi se može naći velika lista ciljeva radi čijeg ostvarenja menadžeri posežu za kreativnim računovodstvom. Proučavajući ih, možemo zaključiti da su sve to, u svakom trenutku za menadžment veoma važni ciljevi. Ukoliko njihovo ispunjenje bude dovedeno u pitanje neki od menadžera su spremni da posegnu za kreativnim računovodstvom.

„Veliki broj pojedinačno navedenih ciljeva je moguće svesti na sledeća četiri:

1. Održavanje poverenja investitora
2. Stvaranje bonusa, odnosno iskorišćenje opcija na akcije
3. Priprema za preuzimanje ili odbrana od neprijateljskog preuzimanja
4. Odlaganje poreza na dobit na buduće periode“¹⁸

Kako svaki menadžer ima za cilj da zadrži poverenje postojećih investitora i da pridobije poverenje potencijalnih investitora, svoje ciljeve može ostvariti samo ako uspešno vodi preduzeće koje mu je povereno. Što se dokazuje rastom dobitka tj. ostvarenjem prognoziranih dobitaka, rastom cena akcija i tržišne vrednosti preduzeća, dobrim kreditnim rejtingom, očuvanjem i unapređenjem pozicije preduzeća u delatnosti kojom se bavi.

Ukoliko pravo na bonus menadžera zavisi od visine ostvarene dobiti tada ono može biti jak motiv da u periodima u kojima je ostvarena dobit ispod ili iznad postavljenih limita posegne za kreativnim računovodstvom. Menadžeri ne pokazuju ništa manji interes za kreativnim računovodstvom ukoliko poseduju opcije na akcije preduzeća. Nameravano preuzimanje će se smatrati uspešnim samo, ako doprinese popravljajući performansi preduzeća i obezbedi rast dobitka u budućnosti.

Da bi osigurali iskazivanje rasta dobiti u budućim periodima u godini preuzimanja menadžeri često koriste kreativno računovodstvo. Kozmetičko računovodstvo se takođe može koristiti da bi se otklonila pretnja neprijateljskog preuzimanja, ali iako dođe do neprijateljskog preuzimanja menadžeri preduzeća koji su investitorima putem finansijskih izveštaja predstavljena kao uspešna će brzo naći novi posao. Jedan od mnogih načina za sprečavanje neprijateljskog preuzimanja je da njihovi akcionari na osnovu finansijskih izveštaja steknu sliku da je reč o zdravom preduzeću.

¹⁸ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrućica 2007. godina, strana 4

Kao jedan od redovnih ciljeva kako menadžera tako i vlasnika preduzeća javlja se plaćanje što je moguće nižeg poreza na dobit. Odlaganje plaćanja poreza na dobit na buduće periode i izbegavanje plaćanja poreza su jedan od najstarijih motiva za korišćenje kreativnog računovodstva, ovim preduzeće stiče beskamatni i neoporezivi izvor sredstava.

Na navedene ciljeve treba gledati kao na one koji se najčešće javljaju kao povod za korišćenje kreativnog računovodstva.

5.3. Metode kreativnog računovodstva i kako ih prepoznati

Cilj ili ciljeve kreativnog računovodstva menadžeri po pravilu mogu ostvariti korišćenjem više različitih instrumenata.

Obezbeđenje prava na ostvarenje bonusa, postavki za visoke zarade iskorišćenjem posjedovanih opcija, odlaganje poreza na dobit na buduće periode i očuvanje poverenja investitora može se postići uticajem na visinu iskazane dobiti u finansijskim izveštajima. Sve navedeno ne znači da je uticaj na visinu iskazane dobiti jedini instrument koji se može koristiti za svaki od pomenutih ciljeva, ali je sigurno najčešće korišćen.

Uspešna zaštita od neprijateljskog preuzimanja i priprema uspešnosti nameravanog preuzimanja mogu se sa više uspeha postići uticajem na visinu iskazane imovine.

Merama koje se koriste u okviru kreativnog računovodstva menadžment može uticati na:

- Visinu iskazane dobiti, odnosno bilans uspeha
- Visinu iskazane neto imovine, odnosno bilans stanja
- Visinu iskazane neto gotovine iz operativnih aktivnosti

5.3.1. Uobličavanje dodatka kao instrument kreativnog računovodstva

Iskazivanje više dobiti i iskazivanje dobiti koja je bliska iznosu prognozirane dobiti od strane analitičara ili samog menadžera doprinosi očuvanju poverenja postojećih i sticanju poverenja potencijalnih investitora.

Do rasta cena akcija ili do smanjenja promenljivosti cena akcija dolazi iskazivanjem iz perioda u period rastućeg dobitka. Cene akcije će usled iskazanog rasta dobitka rasti zbog toga što su investitori spremni da više plate za akcije preduzeća koje pokazuje višu prinostu snagu. Rast cena akcija će dovesti do povećanja tržišne vrednosti preduzeća, do smanjenja

cene spopstvenog kapitala i rasta cena opcija na akcije preduzeća, za šta menadžeri imaju poseban interes ako su ih dobili kao deo nadoknade.

Pored toga što nastoje da dobit iskazana u finansijskim izveštajima bude iz perioda u period sve veća, menadžeri koriste kreativno računovodstvo i da bi visinu iskazane dobiti prilagodili visini dobiti koju investitori očekuju na osnovu prognoza analitičara ili na osnovu objavljenih kvartalnih ili polugodišnjih finansijskih izveštaja. Iskazivanje znatno niže od očekivane dobiti, dovodi do toga da investitori počinju preispitivati osnovanost daljeg držanja akcija datog preduzeća. Menadžment nastoji da u godinama kada je poslovanje dobro i kada ostvareni dobitak premašuje očekivanja, merama kozmetičkog računovodstva obezbedi iskazivanje niže dobiti od ostvarene i na taj način stvori skrivene rezerve koje će koristiti u budućnosti, kada bude ostvarena nezadovoljavajuća dobit.

„Ista mera – iskazivanje više dobiti doprinosi popravljaju boniteta preduzeća jer utiče na visinu dva važna racia: stepena zaduženosti i učešća kamate u dobitku.“¹⁹ Ova dva racia će pri iskazivanju više dobiti imati nižu vrednost.

Popravljanjem boniteta, preduzeće ne samo da može uticati na visinu kamate i ostalih uslova pod kojima će biti odobreni budući krediti, već može otkloniti pretnju dospeća već uzetih kredita ako stepen zaduženosti pređe gornju granicu utvrđenu od strane poverilaca. Dobar kreditni rejting jednako je važan poveriocima i vlasnicima.

Sa druge strane, smanjenje, odnosno odlaganje plaćanja poreza na dobit može biti ostvareno samo ako je iskazana dobit niža od ostvarene.

Iskazivanje više ili niže dobiti u odnosu na ostvarenu može biti ostvareno korišćenjem više različitih mera. S obzirom da je visina dobiti opredeljena visinom prihoda i rashoda, mere za uobličavanje dobiti mogu biti usmerene na promenu visine prihoda i / ili na promenu visine njima korespondirajućih rashoda.

„Istraživanja su potvrdila u praksi preovlađujući stav, da se menadžeri mnogo češće odlučuju da uticaj na visinu dobiti izvrše manipulisanjem prihodima nego rashodima. Ovakvo

¹⁹ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrućica 2007. godina, strana 6

opredeljenje menadžera je u velikoj meri uslovljeno činjenicom da su koristi od manipulisanja prihodima veće.“²⁰

5.3.1.1. Mere za iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu

Kako je već istaknuto, iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu može se postići iskazivanjem viših prihoda ili iskazivanjem nižih rashoda.

„Iskazivanju viših prihoda su naročito skloni menadžeri čija preduzeća imaju stalnu promenljivost dobiti, visoku maržu dobiti, nizak racio knjigovodstvene i tržišne vrednosti (book – to – market ratio) i za koje spoljni analitičari prognoziraju visinu prihoda.“²¹

Da bi iskazali više poslovne prihode od ostvarenih menadžeri najčešće pribegavaju:

- ❖ Preranom iskazivanju prihoda
- ❖ Iskazivanju nepostojećih prihoda
- ❖ Precenjivanju ostvarenih prihoda
- ❖ Uključivanjem neposlovnih prihoda u poslovne prihode

Drugi put za povećanje dobiti, koji stoji na raspolaganju menadžmentu je iskazivanje manjih rashoda u odnosu na nastale.

Smanjenje rashoda uvek ima za posledicu povećanje aktive ili smanjenje obaveza, tj. povećanje neto imovine preduzeća, što menadžmentu uglavnom odgovara.

„Za manipulaciju rashodima, bilo da je reč o nameri da se oni iskažu višim ili nižim , menadžment najčešće koristi sledeće:

- Uključivanje u cenu koštanja troškova koji imaju (nemaju) sposobnost aktiviranja
- Prenisko/previsoko odmerena rezervisanja
- Nedovoljni/visoki, otpisi imovine, koji se ne mogu braniti potrebom za opreznim bilansiranjem
- Promenu računovodstvenih politika“²²

²⁰ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto I uloga računovodstva, revizije I finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa I revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 7

²¹ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto I uloga računovodstva, revizije I finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa I revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 7

5.3.1.2. Mere za iskazivanje niže dobiti od ostvarene

Mnogi ciljevi mogu biti ostvareni iskazivanjem višeg dobitka od ostvarenog, a za razliku od njih iskazivanje niže dobiti se uglavnom koristi za realizaciju dva cilja. Ovom strategijom menadžment želi da odloži plaćanje poreza na dobit ili da u godinama u kojima ostvarena dobit znatno premašuje očekivanu, odloži deo dobiti na buduće obračunske periode. Odložena dobit će biti korišćena za uravnoteženje iskazane dobiti ili za održavanje rasta iskazane dobiti u onim periodima u kojima je ostvarena dobit niska.

Smanjenje tj. odlaganje plaćanja poreza na dobit se kao primarni cilj češće pojavljuje kod nekotirajućih kompanija, zato što ostali ciljevi kreativnog računovodstva kod njih imaju manji značaj. Mere kojima se ova strategija menadžmenta ostvaruje su gotovo jednake merama koje se koriste za iskazivanje više dobiti od ostvarene, ali je smer u kome se one kreću suprotan. Umesto preranog priznavanja prihoda vrši se odlaganje njihovog priznavanja, da se ne iskazuju nestali prihodi, da se vrši podcenjivanje prihoda i slično.

Ukoliko se radi o rashodima menadžment nastoji da rashode poveća preteranim otpisivanjem imovine, procenjivanjem rezervisanja tretiranjem kao rashoda perioda i onih troškova koji imaju sposobnost aktiviranja, iskazivanjem rashoda budućih perioda kao rashoda tekućeg perioda i slično.

5.3.2. Uobličavanje imovine kao instrument kreativnog računovodstva

Poznato je da uobličavanje rezultata ima za posledicu i promenu visine neto imovine, menadžment, ponekad, pristupa manipulacijama koje kao glavni cilj imaju iskazivanje niže ili više vrednosti imovine. Manipulacije neto imovinom mogu imati više ciljeva. Precenjivanje aktive odnosno podcenjivanje obaveza utiče na visinu neto imovine i time na odnos između neto imovine i obaveza odnosno na ratio zaduženosti, menadžment može iskazivanjem više neto imovine nastojati da obmane buduće poverioce.

Iskazivanje niže vrednosti neto imovine, može biti uslovljeno željom menadžmenta da dobije argumentaciju za vođenje politike zadržavanja dobitka ili za predloženo povećanje sopstvenog kapitala emisijom novog kola akcija.

²² Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 9

Ovo su samo neke od mera kojima se mogu ostvariti ovi ciljevi kreativnog računovodstva, promena visine prihoda i rashoda utiče na visinu neto imovine. U daljem tekstu će biti reč o onim merama koje utiču na visinu neto imovine, a koje nisu povezane sa prihodima i rashodima.

Da bi izvršili uticaj na visinu stope prinosa na sopstveni i na ukupni kapital menadžeri nastoje da smanje visinu aktive i obaveza. Ako je suditi po učestalosti korišćenja koja im ovo omogućava je iskazivanje lizinga kao operativnog. MRS 17, klasifikacija rizika 8 – „Lizing se klasifikuje kao finansijski lizing ukoliko se njim suštinski prenose svi rizici i koristi povezani sa vlasništvom. Lizing se klasifikuje kao poslovni rizik, ako se njim ne prenose suštinski svi rizici i koristi povezani sa vlasništvom.“²³ U članu 120 se ističe: „Da li je lizing finansijski ili poslovni, zavisi od suštinske transakcije, a ne od oblika ugovora.“²⁴ Tumačenje suštine ugovora i pored postojanja primera i indikatora navedenih u istom standardu (klasifikacija lizinga 10 i 11) u formalnom smislu pružaju menadžmentu priliku za manipulaciju.

Drugi korišćeni metod uticaja na visinu iskazane imovine se sastoji u prenosu imovine i obaveza na entitete sa posebnom namenom (SPEs), koji se potom ne uključuju u konsolidaciju.

5.3.3. Uobličavanje neto gotovine iz poslovne aktivnosti kao instrument kreativnog računovodstva

Na donošenje odluke o ulaganju kako investitora tako i poverilaca pored visine iskazanog dobitka utiče i visina neto gotovine, a posebno neto gotovine iz poslovne aktivnosti. Neki autori pri poređenju iskazne moći bilansa uspeha tj. u njemu iskazanog dobitka i neto gotovine iskazane u izveštaju o novčanim tokovima, kao prednost ističu uverenje da se neto gotovinom ne može manipulirati, što nije slučaj kada se govori o dobitku.

Značaj koji se pridaje sposobnosti preduzeća da generiše gotovinu, naveo je menadžere da nađu način da utiču na visinu iskazane neto gotovine iz operativne aktivnosti.

²³ <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/Medunarodni%20racunovodstveni%20standard%2017%20-%20Lizing.pdf>

²⁴ <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/Medunarodni%20racunovodstveni%20standard%2017%20-%20Lizing.pdf>

„Oni razume se ne mogu iskazati više gotovine nego što je ima, ali mogu:

- Manipulisati sadržinom gotovine,
- Izvršiti reklasifikaciju priliva ostvarenih u investicionoj aktivnosti u prilive po osnovu operativne aktivnosti
- Vršiti prodaju potraživanja od kupaca
- Opredeliti se za kapitalizaciju kamate“²⁵

5.3.4. *Kako prepoznati da je menadžment koristio metode kreativnog računovodstva*

Kreativno računovodstvo i prezentacija lažnih finansijskih izveštaja, kao njegov konačni rezultat postižu svoj cilj samo ako oni koji tim izveštajima treba da budu obmanuti ostaju u uverenju da pri izradi finansijskih izveštaja nisu primenjivanje metode kreativnog računovodstva.

Veoma je važno da investitori, poverioci i analitičari budu osposobljeni da otkriju da li je ili ne menadžment neke kompanije uticao svojim odlukama na visinu iskazane dobiti, neto imovine i neto gotovine jer su štete, koje oni mogu pretrpeti, ako svoje odluke zasnuju na lažnim finansijskim izveštajima kompanije ogromne.

Otkrivanje manipulacija finansijskim izveštajima treba otpočeti otkrivanjem indicija koje upućuju na to da je menadžment verovatno koristio kreativno računovodstvo. Da bi se otkrile moguće indicije analitičari treba da analiziraju računovodstvene politike preduzeća, kvalitet korporativnog upravljanja pa da provere da li u izveštajima ima pojava koje bi ukazale na korišćenje kreativnog računovodstva.

Kvalitetna analiza računovodstvenih politika preduzeća se uglavnom ograničava na analizu ključnih računovodstvenih politika. U analizi se obično polazi od ispitivanja koje su računovodstvene politike ključne za preduzeće i delatnost kojoj pripadaju. Kada se utvrdi koje su ključne računovodstvene politike datog preduzeća, važno je utvrditi koji stepen slobode sadrže odabrane računovodstvene politike, što ne zavisi od samog preduzeća već od merodavnih standarda. Za priznavanje i procenjivanje nekih od oblika imovine i obaveza merodavni standardi nude više opcija, pa je veoma važno kako menadžment to pravo koristi,

²⁵ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 12

da li se opredeljuje za opreznu ili agresivnu računovodstvenu politiku. Ukoliko se opredeli za agresivnu računovodstvenu politiku, to može ukazivati na moguće korišćenje mera kreativnog računovodstva.

Predmet pažnje treba da bude i način na koji menadžment primenjuje odabrane računovodstvene politike. Treba ispitati u kojoj su meri u prošlosti primenjene računovodstvene politike i procene bile realne. Ukoliko je odgovor na ovo pitanje potvrđan, izvršene promene računovodstvene politike mogu se sa značajnim stepenom verovatnoće okvalifikovati kao mere kreativnog računovodstva.

Kvalitetno korporativno upravljanje predstavlja značajnu prepreku primeni kreativnog računovodstva. „Ova tvrdnja se zasniva makar na dve osnove:

- ❖ Kvalitetan menadžment po prirodi stvari ima visoko ne samo profesionalne već i etičke standarde
- ❖ Preduzeća kojima takav menadžment upravlja su uspešna“²⁶

²⁶ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 14

6. Sprečavanje prevara u finansijskim izveštajima

Prevare u finansijskim izveštajima nanose štetu ne samo pojedinim investitorima već i finansijskim tržištima i društvu kao celini.

Potencijalne crvene zastave (RED FLAGS)

„Sledeće pojave bi mogle ukazivati da nešto nije u redu sa finansijskim izveštajima:

- Neočekivane i neobjašnjive promene u računovodstvenim politikama, posebno ako preduzeće ima loše performanse
- Rast dobitka kao posledica neplaniranih prodaja imovine
- Povećanje učešća potraživanja u prihodima od prodaje, pružanje kupcima povoljnih uslova plaćanja – produženje rokova
- Rast razlike između neto dobitka i neto gotovine iz poslovne aktivnosti u odnosu na prethodne godine
- Rast razlike gepa između neto dobitka pre poreza i oporezive dobiti
- Neočekivano visoko pripisivanje ili otpisivanje vrednosti imovine
- Veliko prilagođavanje dobiti u četvrtom kvartalu godine
- Promena revizora i
- Značajne transakcije sa povezanim stranama.“²⁷

Utvrdjivanje jedne ili nekih od navedenih pojava ne treba da bude osnova za zaključak da je manipulacija bilo, ali ako mnoge od njih postoje to je siguran znak da je neophodno dalje ispitivanje.

Prevare ugrožavaju poslovanje kompanije na mnogo različitih načina i to ne samo po pitanju finansijskog zdravlja kompanije, već utiču i na ugled kompanije u očima javnosti, kao i na moral zaposlenih. Prevara može da ima katastrofalne posledice za kompaniju. U najblažem obliku posledice prevare mogu da znače gubitak resursa i eroziju vrednosti kompanije.

Nije dovoljno samo otkriti i istražiti prevaru, dobro organizovan protivprevarni program takođe ima mere koje mogu sprečiti prevare. Prevare nikada u potpunosti ne mogu da se uklone iz poslovanja.

²⁷ Dr Kata Škarić Jovanović, Rad objavljen u zborniku radova: Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrićica 2007. godina, strana 15

Pri finansijskom izveštavanju preduzeća mogu koristiti dva pristupa koja će se odraziti na izbor njegovih računovodstvenih politika. Računovodstvene politike mogu odražavati opreznost ili agresivnost menadžmenta pri sastavljanju finansijskih izveštaja.

„Oprezne računovodstvene politike su primera radi:

- Politike priznavanja prihoda tek po prihvatanju isporuke i fakture od strane kupca
- Degresivne metode otpisivanja ili izbora karćeg perioda otpisivanja kod linearnog otpisivanja
- Visoki otpisi potraživanja
- Tretiranje reklame kao rashoda
- Priznavanje mogućih gubitaka“²⁸

6.1. Sarbejns – Okslijev zakon

Ovaj zakon ima zadatak da spreči prevare u finansijskim izveštajima. Kompanije koje posluju na tržištu treba da posluju u skladu sa ovim zakonom jer njegova primena može doneti puno koristi privatnim kompanijama. Sarbejns – Okslijev zakon se odnosi na sprečavanje kriminala koji izvode upravljačke strukture koristeći se različitim računovodstvenim smicalicama i nameštanjima poslovnih rezultata. Cilj ovog zakona je da umanjí procenat prevara u finansijskim izveštajima tako što će promovisati jaku korporativnu upravu i organizacioni nadzor posmatranjem šest organizacionih grupa:

- 1) „Odbor direktora
- 2) Revizorska komisija
- 3) Rukovodstvo
- 4) Interni revizor
- 5) Eksterni revizor
- 6) Državna nadzorna tela“²⁹

Odbor direktora sačinavanju stručni i iskusni članovi koji aktivno učestvuju u upravljanju kompanijom i oni snose krajnju odgovornost za kompaniju. Poželjno je da članovi ovog odbora budu finansijski nezavisni od kompanije osim kada je reč o novčanoj naknadi namenjenoj članovima odbora.

²⁸ Dr Kata Škarić Jovanović, Računovodstvo – instrument izvršenja I otkrivanja prevara, strana 12, http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/bilansna_tip/2011/prevare%20u%20racunovodstvu-%20teslic%20jun06.doc

²⁹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 311 i 312

Revizorsku komisiju treba da čine članovi odbora koji imaju znanje i iskustvo vezano za računovodstvo i računovodstvene sisteme. Ova komisija treba da ima tesnu saradnju sa internim i eksternim revizorima kao i rukovodstvom da bi se očuvao integritet eksternog revizorstva. Revizorska komisija bi trebalo da pažljivo ispita sve probleme na koje ukazuje rukovodstvo ili eksterni revizori.

Rukovodstvo mora biti aktivno uključeno u glavne aspekte razvoja procesa interne kontrole. Primarna obaveza glavnog izvršnog i finansijskog direktora je da sprovede internu kontrolu u celom preduzeću i da se zalažu za etiku poslovanja.

Interni revizor treba da bude direktan, pošten i iskren, mora biti pravičan i ne sme da dozvoli da predrasude najdvladaju njegovu objektivnost. Treba stalno da bude nepristrasan. Interni revizori treba da podnose izveštaje direktno revizorskoj komisiji, kako bi se kontrolisali rukovodeći organi i mogućila kvalitetna interna kontrola.

Eksterni revizori trebalo bi da budu nezavisni od kompanije kako u teoriji tako i u praksi. Ovaj zakon zabranjuje eksternim revizorima da pružaju nerevizorske usluge kompanijama sa izvesnim odstupanjima.

Državna nadzorna tela – Mnoge državne nadzorne grupe, kao što je Odbor za kontrolu javnih preduzeća postavljaju standarde za revizore.

Od navedenih šest organizacionih grupa revizorska komisija je ključna grupa. Njena glavna dužnost je da selektuje, angažuje i komunicira sa eksternim revizorima. Ove funkcije su ključne uzimajući u obzir činjenicu da je dobar eksterni revizor od presudnog značaja za sprečavanje finansijskih prevara. Revizorska komisija nadzire i interne revizore. Ukoliko ova komisija radi svoj posao kako treba, do prevare u finansijskim izveštajima može doći samo ako postoje tri nezavisne greške koje uključuju rukovodstvo, internog i eksternog revizora. Ako ove tri grupe (rukovodstvo, interni i eksterni revizor) rade nezavisno i revizorska komisija obavlja profesionalno svoj posao ovakva situacija je gotovo nemoguća.

„Ovaj Zakon poručuje svakom nepoštenom korporativnom lideru: bit ćete prokazani i kažnjeni. Razdoblje niske primjene standarda i falsificiranja profita je prošlo.

Ovaj Zakon poručuje svakom poštenom korporativnom lideru: vaše poštenje će biti prepoznato i nagrađeno, zato što će sjena sumnje biti skinuta s dobrih kompanija koje poštuju pravila.

Ovaj Zakon poručuje računovođama: visoki standardi vaše profesije bit će nametnuti, revizori će revidirati a računovođe će sačuvati svoje ispravno računovodstvo.

Ovaj Zakon poručuje dioničarima da će finansijske informacije koje dobivaju od kompanija biti istinite i odgovarajuće i da će onaj koji ih lažira biti kažnjen.

Ovaj Zakon poručuje radnicima da mi nećemo tolerisati nepromišljena postupanja koja umjetno podižu cijene dionica i često uništavaju kompanije, vaše mirovine i vaš posao.“³⁰

6.2. Crvene zastave

Crvene zastavice često označavaju prevaru u finansijskim izveštajima.

Crvene zastave (Red Flags) čine važnu meru u prevenciji prevara.

Postoji izvestan broj crvenih zastava na koje je ukazalo istraživanje, a koje se dovode u vezu sa prevarama u finansijskim izveštajima. Neki od tih pokazatelja prisutni su u velikom broju slučajeva finansijskih prevara, ali njihovo prisustvo ni u kom slučaju ne znači da je prevara zapravo prisutna.

„Različite crvene zastavice biće razmotrene u daljem tekstu.

- Nedostatak nezavisnosti, stručnosti, nadzora ili truda
- Slaba interna kontrola
- Način upravljanja preduzećem
- Obuka zaposlenih
- Računovodstvene prakse
- Finansijsko stanje kompanije
- Industrijska sredina i uslovi“³¹

³⁰ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo – Borba protiv prijevара, Belak Excellens d.o.o, Zagreb 2011. godina , strana 59

³¹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 313, 314 i 315

1) Nedostatak nezavisnosti, stručnosti, nadzora ili truda

Nedostatak nezavisnosti između rukovodstva, internih i eksternih revizora narušava osnovnu strukturu čiji je cilj da spreči prevare u finansijskim izveštajima. Nedostatak stručnosti, nadzora ili truda od strane revizorske komisije ili internog revizora

2) Slaba interna kontrola

Slaba interna kontrola ili neuspeh rukovodećih organa da aktivno učestvuju u razvoju i kontrolisanju interne kontrole. Nedostatak korporativnog kodeksa ponašanja, bilo kakave obuke ili informisanja zaposlenih.

3) Način upravljanja preduzećem

Preteran pritisak na zaposlene. Preteran akcenat na izvršenje u kratkom roku, što može da navede zaposlene da varaju kako bi došli do cilja. Previše autoritativan stil koji može da navede zaposlene da bez pogovora pristaju da učestvuju u nepoštenim šemama. Prevelika decentralizacija koja dovodi do slabog nadzora rukovodstva. Krizni menadžment kao i nedovoljan ili slab strateški i operativni plan. Preterano preuzimanje rizika.

4) Obuka zaposlenih

Veliki procenat radnika koji napušta firmu, uglavnom među rukovodstvom. Angažovanje nekvalifikovanih radnika ili angažovanje bez proveravanja njihovih sposobnosti i prethodnog iskustva. Neiskusno rukovodstvo, neadekvatna naknada zaposlenima kao i neadekvatna poslovna etika.

5) Računovodstvene prakse

Rebalans izveštaja iz prethodnih godina, agresivne računovodstvene metode, slab revizorski trag, gubitak računovodstvenih zapisa, slaba ili loša organizacija računovodstvenog informacionog sistema, previše optimistični i neadekvatni budžeti. Nesuglasice sa revizorima i nedovoljna saradnja sa revizorima ili revizorskom komisijom. Finansijski izveštaji u poslednjem trenutku ili nakon isteka roka. Velike ili nesvakidašnje računovodstvene izmene ili transakcije pred sam kraj računovodstvene godine. Česte promene eksternih revizora ili ogromne računovodstvene greške.

6) Finansijsko stanje kompanije

Pogoršanje finansijskog stanja kompanije usled velikog broja finansijskih prevara, izuzetno visoke zarade ili iznenadni porast u zaradi, smanjena neto dobit, smanjen protok kapitala tj. nizak protok kapitala vezan za neto dobit, umanjena prodaja ili tržišni udeo, konstantni rast duga, neadekvatno tekuće stanje, zastarelost proizvoda, kašnjenje sa naplatama, problemi sa porezima, a tu su još i ozbiljni zakonski odnosno ugovorni problemi. Veoma veliki neuspeh u pokušaju da se ispune očekivanja analitičara o zaradama, nepoverenje u sposobnost kompanije da posluje u kontinuitetu, insajderska prodaja deonica predužeca i nagomilavanje inventara vezanog za prodaje.
insajderska prodaja deonica predužeca i nagomilavanje inventara vezanog za prodaje.

7) Insajderska sredina i uslovi

Nestabilnost (promenljivost), naročito kada firme iz iste oblasti industrije imaju probleme. Kompanija koja plasira jedan proizvod na tržištu gde ta grana privrede polako slabi.

7. Forenzičko računovodstvo i revizija

7.1. Forenzičko računovodstvo

„ Reč forenzički potiče od latinskog prideva *forensis* – što znači forum ili onaj koji je na trgu. U starom rimu forum ili trg predstavljao je mesto obavljanja raznovrsnih trgovačkih i državnih poslova, pa i mesto suđenja.“³²

Forenzičko računovodstvo je sastavni deo poslovne forenzike, a poslovna forenzika je sastavni deo poslovne nauke.

Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo su relativno novi pojmovi u forenzičkoj nauci i praksi. Iako ima različitih definicija jer se radi o novim područjima u celom svetu može se reći da je poslovna forenzika širi pojam od forenzičkog računovodstva i ona obuhvata i područje forenzičkog računovodstva. Forenzičko računovodstvo je stub poslovne forenzike.

Značaj poslovne forenzike i forenzičkog računovodstva u funkcionisanju ekonomije je u tome što sprečavaju prevare koje donose nestabilnost i unose nesigurnost u procesu poslovanja.

Istražiteljsko računovodstvo je sastavni deo forenzičkog računovodstva, usmereno je na otkrivanje prevare i to najčešće kada postoji sumnja da je prevara nastala. Forenzičko računovodstvo ima širi sadržaj jer uključuje i preventivnu forenziku, procene imovine, procene poslovnih partnera i slično.

U prošlosti se forenzičko računovodstvo primarno koristilo za pribavljanje dokaza u sudskim postupcima. Danas se forenzičko računovodstvo i poslovna forenzika razvijaju i kao komercijalne delatnosti poput komercijalne revizije. Forenzičko računovodstvo je danas najbrže rastuće područje računovodstva. Pored toga i poslovna forenzika kao područje uzima sve veći zamah u programima obrazovanja i u praksi u čitavom svetu.

Do sada su se poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo najsnažnije i najbrže razvijali u SAD – u i Kanadi, ali u poslednjih nekoliko godina uočava se brzi razvoj tih područja i u celom svetu.

³² Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 177

7.1.1. Pojam i karakteristike forenzičkog računovodstva

„Forenzičko računovodstvo predstavlja primenu istraživačkih i analitičkih veština sa ciljem rešavanja finansijskih pitanja na način koji je u skladu sa standardima koje zahtevaju sudovi. Važno je istaći da forenzičko računovodstvo nije ograničeno samo na sprovođenje finansijskih istraga koje za posledicu imaju gonjenje sudskim putem; međutim, ako je to svrha, istraga i analiza moraju zadovoljiti standarde koje zahteva nadležni sud.“³³

Definicija forenzičkog računovodstva ne upućuje izričito na prevaru, iako istrage prevare čine deo forenzičkog računovodstva. Forenzičko računovodstvo obuhvata širi opseg od ispitivanja prevara takođe uključuje usluge koje mogu isključivati istrage u vezi sa kupovinom preduzeća, procenom vrednosti imovine stečene u braku u slučaju razvoda, izračunavanjem izgubljenog profita i određivanjem vrednosti štete nanete poslovnoj imovini.

„Reč forenzičko upućuje na povezanost sa sudovima. Računovodstvo predstavlja evidentiranje, klasifikovanje i rezimiranje privrednih događaja na logičan način radi obezbeđivanja finansijskih podataka potrebnih za donošenje odluka. Kada se, međutim, ove dve reči spoje u forenzičko računovodstvo, dobija se značenje koje prevazilazi jednostavno spajanje značenja obe reči: Ono se odnosi na upotrebu računovodstva i informacija iz drugih izvora kako bi se objektivno utvrdile činjenice sa ciljem da se obezbedi podrška razumnim stavovima koji se iznose na sudu.“³⁴

Za forenzičke računovođe kao istraživače prevara, moglo bi se reći da su nešto između računovođe i privatnog istražitelja. Istraživač prevara je vrsta privatnog istražitelja sa jakim finansijskim šestim čulom koji poznaje profesionalne standarde u računovodstvu i zakonu. Znanja i veštine iz oblasti revizije izuzetno su korisne forenzičkom računovođi, on je takođe sposoban da razmišlja izvan konteksta. Ispitivanje finansijskih izveštaja od strane revizora ne otkriva prevare čak i kada se posledice prevara nalaze u finansijskim izveštajima, revizori finansijskih izveštaja obično nisu ti koji pronalaze ovu prevaru.

Razlika između revizora finansijskih izveštaja i forenzičkih računovođa koji istražuju prevare je u tome što revizori određuju da li finansijski izveštaji objektivno prikazuju (u svakom

³³ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 3

³⁴ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 4

materijalnom pogledu) finansijsku situaciju, ishode poslovanja i gotovinski promet entiteta koji se revidira. Revizori traže netačan prikaz finansijskog stanja ili izostavljanje podataka o istom, koji bi uticali na odluke razumnog korisnika finansijskih izveštaja i istražuju da li su ti netačni prikazi posledica grešaka ili prevare. Oni nisu konkretno orijentisani na prevaru koju je teže primetiti od greške, revizori ispituju detalje koji se kriju u finansijskim izveštajima kroz uzrokovanje pa revizori finansijskih izveštaja verovatno neće biti ti koji će otkriti prevaru. Forenzičke računovođe koje tragaju za prevarom usredsređuju svoje napore u oblastima za koje je verovatnije da sadrže prevaru i često ispituju čitave populacije umesto da uzimaju samo uzorke iz populacije u ciljnim oblastima. Oni će pratiti tragove na osnovu nematerijalnih stavki, dok se revizori finansijskih izveštaja često moraju ograničiti na potragu za netačnim prikazom finansijskog stanja. Osim ovih razlika, forenzički računovođa koristi neke istražne tehnike koje se razlikuju od onih koje primenjuju revizori. Forenzičke računovođe koje sprovode istragu ne iznose mišljenje o tome da li je počinjena prevara, to je funkcija suda.

„ Forenzičke računovođe primenjuju posebne veštine u računovodstvu, reviziji, finansijama, kvantitativnim metodama, određenim oblastima zakona, istraživanju, kao i istražne veštine, kako bi pribavili, analizirali i procenili dokazni materijal, i protumačili i saopštili nalaze. Finansijske i kvantitativne veštine naročito su važne za forenzičke računovođe koji se bave procenom štete.“³⁵

7.1.2. Delokrug rada i vrste forenzičkog računovodstva

Iz navedenih definicija nesumnjivo je da forenzičko računovodstvo podrazumeva obavljenje širokog kruga poslova.

Forenzičke računovođe koje se pretežno bave procenom vrednosti moraju da poseduju znanje i veštine koje im omogućuju da odrede, na primer, izgubljeni profit usled prekida u poslovanju i procenu vrednosti imovine stečene u braku u slučaju razvoda.

Angažovanje forenzičkih računovođa u vezi krivičnih pitanja obično nastaju kao posledica kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Izraz forenzičko računovodstvo obično se pogrešno upotrebljava da opiše primenu računovodstvenih, revizorskih i finansijskih veština

³⁵ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 5

u otkrivanju isključivo kriminalnih radnji, ovaj pojam podrazumeva mnogo širi kontekst, pa je bilo nužno izvršiti podelu ove discipline prema delokrugu poslova koje ona može obavljati.

7.1.2.1. Istražno računovodstvo

Usluge istražnog računovodstva pružaju se uglavnom u okolnostima kada se sumnja ili naslućuje mogućnost pojave kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima, ili kada se žele proveriti preventivnog karaktera u poslovanju klijenta. Kod ove vrste angažovanja saznanja i eventualni dokazi o nezakonitostima tek treba da se prikupe i dostave klijentu i, ako to zakoni nalažu pravosudnim organima, a zarad otpočinjanja sudskog postupka. U okviru forenzičkog računovodstva usluge istražnog računovodstva mogu se pojaviti u vidu finansijsko – kriminalističkih ispitivanja i nezavisne forenzičke revizije finansijskih izveštaja.

7.1.2.2. Finansijsko – kriminalistička ispitivanja

Porast slučajeva nedozvoljenih radnji i transakcija u finansijskim izveštajima dovela je do nastanka i razvoja mnogobrojnih agencija, kao i specijalizovanih organizacija koje su svoju delatnost usmerile isključivo na otkrivanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. „Njihova pojava je u velikoj meri vezana za područje Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije i one po pravilu ne pripadaju revizorskim kućama niti su organizacioni delovi državnih kontrolnih organa. Njihova aktivnost predstavlja posebnu disciplinu u okviru forenzičkog računovodstva koja istražuje kriminalne radnje u finansijskim izveštajima. U Sjedinjenim Američkim Državama, sa donošenjem brojnih federalnih zakona, ovaj tip finansijsko – kriminalističkih ispitivanja je tokom dvadestog veka stekao priznanje i kao posebna delatnost.“³⁶

Finansijsko – kriminalistička ispitivanja podrazumevaju proaktivni pristup i metodologiju usmerenu na uočavanje i prepoznavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima, što je i njena osnovna svrha. Finansijsko – kriminalistički eksperti koji su angažovani u ovoj delatnosti obično potiču iz državnih kontrolnih i istražnih agencija, kriminalističkih službi i računovodstveno – revizorskih kuća. Zajedno predstavljaju timove sa interdisciplinarnim znanjem i iskustvima koje koriste u otkrivanju i dokumentovanju kriminalnih radnji.

³⁶ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 182

Usluge finansijsko – kriminalističkih ispitivanja najčešće koriste velike korporacije koje u suštini ovu disciplinu posmatraju kao oblik angažovanja privatnih detektivskih agencija koje ne istražuju klasičan nego finansijski kriminal.

U svetu je primetan porast brojnih udruženja koja se bave teorijom i praksom finansijske kriminalističke revizije, „ ali je među njima najznačajnija i u svetskim okvirima najpriznatija Asocijacija ovlašćenih ispitivača kriminalnih radnji, osnovana 1988. godine, sa sedištem u gradu Ostinu u Sjedinjenim Američkim Državama.“³⁷

7.1.2.3. Forenzička revizija

Nezavisna forenzička revizija finansijskih izveštaja je nova specijalizovana usluga u okviru nezavisne revizije finansijskih izveštaja. „Forenzička revizija podrazumeva ugovaranje posebnog angažovanja sa revizorskim kućama i zahteva rad revizora sa posebnom obukom i iskustvom u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji.“³⁸

7.1.2.4. Sudska podrška

Sudska podrška forenzičkog računovodstva se može definisati kao „bilo koji oblik profesionalnih usluga koje se pružaju advokatima i stranama u tekućim ili očekivanim sudskim postupcima od osoba koje nisu advokati, ali koje poseduju računovodstvene i revizorske veštine i znanja i koje mogu pomoći u rešavanju sudskih sporova.“³⁹

Usluge sudske podrške mogu se klasifikovati u tri oblasti:

- Konsultantske usluge
- Usluge finansijskog veštačenja
- Ostale usluge

³⁷ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 183

³⁸ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 183

³⁹ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 184

7.1.2.4.1. Konsultantske usluge

Forenzički računovođa, u okviru konsultantskih usluga, pruža savete u vezi sa računovodstveno – finansijskim pitanjima i činjenicama, koje su važne za sudski postupak. Konsultant se ne pojavljuje niti svedoči kao sudski veštak u postupku nego koristeći svoja znanja iz oblasti računovodstva i revizije kao i svoje veštine na razne načine pomaže advokatima ili jednoj od strana u postupku pred sudom.

7.1.2.4.2. Usluge finansijskog veštačenja

Iskusan forenzički računovođa, koji raspolaže zadovoljavajućim stepenom znanja i veština iz računovodstva, revizije i drugih oblasti finansija može se u skladu sa propisima domicilnog zakonodavstva registrovati kao sudski veštak finansijske struke pa kao takav, samostalno ili u okviru određene stručne ustanove, a na zahtev suda, po određenom sudskom predmetu dostaviti svoj nalaz i mišljenje.

U otpočetim sudskim postupcima, u okviru radnji dokazivanja, sud može zatražiti sprovođenje radnji veštačenja kada je za utvrđivanje ili ocenu neke važne činjenice potrebno pribaviti nalaz i mišljenje lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem.

Veštačenje obavlja sudski veštak, svedok suda koji može pružiti mišljenja u vezi određenog pitanja zasnovanog na jedinstvenom iskustvu, obrazovanju ili obuci. „Sudski veštak mora svedočiti sa pozicije neutralnosti, jer njegova uloga nije da na sud utiče putem emocija već činjenica.“⁴⁰

7.1.2.4.3. Ostale usluge

Forenzički računovođa u okviru ostalih usluga sudske podrške ne stupa ni kao klasičan konsultant ni kao sudski veštak, može se pojaviti kao posrednik jedne od strana u sudskom postupku, npr. od suda imenovan ekspert i slično.

Za razliku od istražnog računovodstva, sudska podrška, kao područje forenzičkog računovodstva, nije ograničena u sudskim postupcima samo na kriminalne radnje odnosno na krivične postupke.

⁴⁰ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 184 i 185

7.2. Forenzička revizija

U poslednjih trideset godina od revizorske profesije se traži da pruža usluge i izvan okvira tradicionalne struke. Prilagođavanje profesionalne regulative dovodi do toga da revizija, pored tradicionalne revizije finansijskih izveštaja, pruža i usluge revizije za specijalne svrhe (pregleda, uveravanja, ugovorenih postupaka, kompilacije finansijskih izveštaja kao i drugih nerevizijskih usluga). Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima u svetu su sve češći uzroci korporativnih skandala što je dovelo do toga da velike svetske revizorske firme sve više pružaju i usluge forenzičke revizije, oblasti koja još nije značajnije uređena profesionalnom regulativom i standardima.

7.2.1. Pojam i ciljevi forenzičke revizije

Institut forenzičkih revizora, IFA, definiše forenzičku reviziju kao „aktivnost prikupljanja, verifikovanja, obrade i analiziranja i izveštavanja o podacima s ciljem dobijanja činjenica i dokaza koji mogu biti iskorišćeni u sudsko finansijskim sporovima nastalim usled kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima i davanju pravnih saveta.“⁴¹

Prema Paul Thangmanu forenzička revizija predstavlja „primenu računovodstvenih metoda u praćenju i prikupljanju forenzičkog dokaza obično za istragu i krivični pogon kriminalnih radnji poput pronevere i prevare“ takođe ovaj autor ističe da je forenzička revizija „nova grana revizije koja pruža ogromnu mogućnost za ovlašćene računovođe i revizore.“ Ova delatnost definiše se i kao „koncentrovana revizija svih transakcija pravnog lica u cilju provere njihovih ispravnosti u smislu da li je tim transakcijama predstavljena nerealna slika i stečena protivpravna korist.“⁴²

Pojedini članovi azijske asocijacije vrhovnih revizorskih institucija, ASOSAI, svoje viđenje forenzičke revizije određuju kao „usmerenu reviziju transakcija finansiranja ili neke druge posebne aktivnosti, koja se, ne obazirući se na vremenski okvir izvršenih transakcija, usredsređuje na pronalaženje činjenica i sudski branjivog dokaza u pogledu njihove ispravnosti.“

⁴¹ Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 187

⁴² Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 187

Prema navedenim stavovima i mišljenjima, forenzička revizija se može definisati kao posebna usluga revizije finansijskih izveštaja zasnovana na primeni računovodstvenih i revizorskih veština u vidu sprovođenja ciljnih, detaljnih i usmerenih revizorskih procedura u cilj otkrivanja kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima i predstavljanja istih na način prihvatljiv za sudski postupak.

7.2.2. Ciljevi forenzičke revizije

Iako se forenzička revizija obavlja od strane revizorskih firmi, ona se po mnogim pitanjima, a pre svega po svojim ciljevima, razlikuje od tradicionalne revizije finansijskih izveštaja.

Prema međunarodnim standardima revizije „Cilj revizije finansijskih izveštaja je da omogućiti revizoru da izrazi mišljenje da li su finansijski izveštaji, po svim bitnim pitanjima, sastavljeni u skladu sa utvrđenim okvirom za finansijsko izveštavanje.“⁴³ Tradicionalna nezavisna revizija finansijskih izveštaja obezbeđuje razumno uveravanje da li su finansijski izveštaji u saglasnosti sa opšteprihvaćenim računovodstvenim principima i da li u svim materijalnim aspektima predstavljaju fer finansijsku poziciju klijenta. Forenzička revizija, kao nov tip revizije finansijskih izveštaja, još uvek nema zasebno razvijene opšteprihvaćene standarde, koji bi istakli i njene najvažnije ciljeve, u teoriji i praksi forenzičke revizije po tom pitanju nema bitnih nesuglasica.

7.2.2.1. Osnovni cilj forenzičke revizije

Otkrivanje kriminalne radnje u finansijskim izveštajima klijenata, ne uzimajući u obzir veličinu njene materijalnosti odnosno stepena njenog uticaja na istinitost i objektivnost finansijskih izveštaja jeste osnovni cilj forenzičke revizije.

Celovito ispunjenje osnovnog cilja forenzičke revizije, u meri u kojoj je to moguće, zahteva da se ispune ciljevi nižeg nivoa, što stvara pretpostavke za sačinjavanje izveštaja i izražavanje mišljenja forenzičkog revizora.

⁴³ Međunarodni standardi i saopštenja revizije, Cilj i opšti principi revizije finansijskih izveštaja, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2005. godina, strana 200

7.2.2.2. Pojedinačni ciljevi forenzičke revizije

Pojedinačni ciljevi se, pre svega, odnose na obavezu forenzičkog revizora da otkrije i imenuje izvršioca kriminalne radnje, odredi vreme i mesto njenog izvršenja, izračuna i iskaže materijalnu štetu nastalu usled nezakonitog delovanja, odnosno, da utvrdi novčani uticaj kriminalne radnje na organizaciju, opiše tehniku tj. način njenog izvršenja i da prikupi dokaze koji će dozvoliti organizaciji da preduzme odgovarajuće disciplinske mere.

7.2.2.2.1. Otkrivanje i imenovanje izvršioca kriminalne radnje

Forenzička revizija treba da ukaže na počinioca kriminalne radnje i na njegovo radno mesto u organizaciji, odnosno, koji je položaj imao u vreme kriminalne radnje i da ustanovi da li je nezakonitost izvršena samostalno ili u dogovoru sa drugim licima zaposlenim u okviru ili van organizacije.

7.2.2.2.2. Određivanje mesta izvršenja

U forenzičkoj reviziji neophodno je određivanje mesta izvršenja kriminalne radnje zato što će nalaz i mišljenje forenzičke revizije u okolnostima otkrivanja nezakonitosti za posledicu, između ostalog, imati i sudski postupak. Od određivanja mesta izvršenja kriminalne radnje zavisi rešavanje velikog broja pitanja, npr. prostorno važenje krivičnog zakonodavstva, određivanja mesne nadležnosti suda itd.

Nije dovoljno forenzičkom revizijom samo imenovati izvršioca kriminalne radnje, prikazati njegovo radno mesto i koliko i kakvu štetu je naneo pravnom licu, već je potrebno reći gde je to učinjeno odnosno u kom mestu. Između ostalog od te činjenice zavisi i koji će sud biti nadležan za postupanje u eventualnom sudskom postupku.

7.2.2.2.3. Određivanje vremena izvršenja kriminalne radnje

Forenzički revizor pored svega navedenog takođe ima obavezu da utvrdi i vreme izvršenja nezakonitog postupka, jer i od ove činjenice, kao i od određivanja mesta izvršenja zavisi rešavanje brojnih pitanja koja se tiču vremenskog važenja krivičnog zakonodavstva, pitanja zastarelosti, utvrđivanja krivice počinioca itd.

Protok određenog vremena od izvršenja kriminalne radnje može imati dosta posledica, a neke od njih su nemogućnost krivičnog gonjenja usled zastarelosti i zastarelost ostalih sudskih

postupaka koje bi eventualno klijent revizije mogao povesti protiv počinioca kriminalne radnje.

7.2.2.2.4. Izračunavanje materijalne štete nastale usled kriminalne radnje

Forenzičkom revizijom nakon otkrivanja kriminalne radnje potrebno je ustanoviti veličinu štete uzrokovane njenim izvršenjem. Razlozi i potrebe za obračunom nastale materijalne štete usled nezakonite radnje su višestruki.

„Sa stanovišta klijenata forenzičke revizije, oštećeno pravno lice na temelju iskazane štete može u disciplinskom i sudskom postupku prema izvršiocu dostaviti zahtev za naknadom štete, izvršiti ispravke u finansijskim izveštajima, dostaviti u određenim slučajevima zahteve prema osiguravajućim društvima. Sa stanovišta mogućeg sudskog postupka, koji između ostalog kao dokaze i priloge može uzeti i nalaze forenzičke revizije, računanje štete je nužno zbog pravilnog određivanja nadležnosti pojedinih sudova i eventualnog odustajanja od sudskog postupka kod kriminalnih radnji koje su po visini uzrokovane štete dela malog značaja.“⁴⁴

7.2.2.2.5. Opisivanje tehnike, tj. načina izvršenja kriminalne radnje

Utvrđivanje tehnika izvršenja kriminalne radnje je veoma važno za forenzičku reviziju i samog forenzičkog revizora, pa se postavlja pitanje, zbog čega je to bitno. Otkrivanjem tehnika izvršenja kriminalne radnje otkrivaju se slabosti u sistemima internih kontrola i mehanizmi pomoću kojih su one od strane počinitelja zaobiđene. „Posledično, pravno lice pogođeno kriminalnom radnjom, kome forenzički revizor predstavi modus operandi kriminalne radnje, imaće mogućnosti da u budućem radu, i nakon preporuka forenzičkog revizora, preduzme akcije u pogledu jačanja sistema internih kontrola i sprečavanje pojava novih sličnih nezakonitosti.“⁴⁵

Otkrivanje tehnike izvršenja kriminalne radnje omogućiti će pravosudnim organima da lakše odrede da li je izvršena radnja krivično delo i o kom krivičnom delu je reč, odnosno izvršiće kvalifikaciju krivičnog dela.

⁴⁴ Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 190

⁴⁵ Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 190

Velike revizorske kuće koje pružaju i usluge forenzičke revizije imaju zaposlene pravne stručnjake koji na osnovu otkrivenih tehnika izvršenja kriminalnih radnji mogu pomoći u proceni da li otkrivene tehnike suštinski održavaju biće određenog krivičnog dela propisanog u krivičnom zakonodavstvu.

7.2.3. Karakteristike forenzičke revizije

Redovna forenzička revizija jeste najagresivniji, ali i najskuplji kao i najnametljiviji način iskorenjivanja kriminalne radnje.

Zbog posebnosti osnovnih i pojedinačnih ciljeva forenzičke revizije, forenzički revizori imaju umnogome drugačiji pristup verifikaciji finansijskih izveštaja, kako po pitanju materijalnosti i obuhvata provera, tako i po pitanju načina izveštavanja o rezultatima svoga rada. Kao nov oblik revizije finansijskih izveštaja forenzička revizija ima svoje posebne „karakterne crte“.

Tradicionalna revizija stavlja težište na uočavanje grešaka i prevenciju kao rezultat delovanja sistema interne kontrole, pri čemu revizor proverava njihovu delotvornost putem uzrokovanja, a ne putem celokupnog pregleda svih transakcija. Sa druge strane, forenzički revizor ima sasvim drugačiji pristup verifikaciji finansijskih izveštaja od tradicionalne nezavisne revizije. On u područjima poslovanja u kojima se pojave simptomi ili nagoveštaji kriminalnih radnji detaljno ispituje većinu ili čak svaku pojedinačnu transakciju. Shodno navedenom pitanje materijalnosti kod forenzičke revizije značajno se razlikuje u odnosu na tradicionalnu reviziju finansijskih izveštaja.

Materijalnost suštinski predstavlja način označavanja ili imenovanja značaja transakcija ili događaja. Ako je transakcija ili događaj materijalan, onda je i značajan. U određivanju verovatnoće da li će ili neće biti materijalne greške, tradicionalni revizori koriste statistiku, ocenjuju sistem internih kontrola, pa ukoliko ocene da je taj sistem delotvoran, tada materijalne greške neće biti verovatne. Suprotno tome forenzički revizor u svom radu nije usmeren na otkrivanje materijalno značajnih nepravilnosti, već otkriva svaku kriminalnu radnju ne uzimajući u obzira stepen njenog značaja i veličine. „Jack G. Bologna i Robert J. Lindquist ističu da je nivo materijalnosti angažmana forenzičke revizije mnogo niži i više

usmeren od normalnog angažmana nezavisne revizije. Ovi autori takođe napominju da nijedan trag, niti jedan delić dokaza nije toliko mali da ne bi bio značajan, tj. materijalan.“⁴⁶

Osim onoga što je gore navedeno, potrebno je istaći da nezavisna revizija usmerava pažnju na sadašnjost, tj. na tekuću godinu za koju se sprovodi revizija finansijskih izveštaja, i to u smislu primerenosti internih kontrola, kao i pouzdanosti, valjanosti i matematičke tačnosti knjiženja. Tako uzak pristup, zbog činjenice da se kriminalne radnje mogu godinama skrivati u finansijskim izveštajima ne pruža tako bitnu istorijsku perspektivu za otkrivanje nezakonitog postupka. Tokom sprovođenja forenzičke revizije revizor ne vrši verifikaciju seta finansijskih izveštaja za određenu poslovnu godinu već, rukovođen simptomima i nagoveštajima nezakonitog postupanja, prati trag kriminalne radnje sve do njenog korena (početka), bez obzira na vremenski period kada je ona izvršena.

Nezavisna revizija kao rezultat svog rada sačinjava izveštaj u kojem izražava svoje mišljenje o tome da li su finansijski izveštaji sačinjeni u skladu sa opšteprihvaćenim okvirom za finansijsko izveštavanje, pri čemu su osnovni elementi izveštaja tradicionalne revizije propisani međunarodnim standardima revizije. A, polazeći od činjenice da forenzička revizija ima specifičan cilj, i sam njen izveštaj, iako za sada, nema opšteprihvaćenu i međunarodnim standardima propisanu formu, svojim sadržajem mora zadovoljiti određene osnovne kriterijume, koji se pre svega odnose na njegovu primerenost i upotrebljivost za mogući sudski postupak.

Na posletku, zbog navedenih posebnosti forenzičke revizije, forenzički revizor mora da ima sasvim drugačiji pristup verifikaciji finansijskih izveštaja. Postupci forenzičke revizije su mnogo intuitivniji procesi od formalne analitičke metodologije koja se sprovodi u nezavisnoj reviziji finansijskih izveštaja, pa pojedini teoretičari forenzičku reviziju više smatraju umetnošću, a manje naukom.

Forenzički revizor mora imati poseban mentalni stav prema finansijskim izveštajima, odnosno ponekad je potrebno da razmišlja kao izvršilac kriminalne radnje, a ne kao revizor. „Jack G. Bologna i Robert J. Lindquist iz tog razloga i ističu da finansijska revizija traži događaje, transakcije i okruženja u smislu otvorenih aspekata, dok su revizori kriminalnih

⁴⁶ Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 192

radnji skloni da posmatraju događaje, transakcije i okruženja u smislu njihovih prikrivenih aspekata.⁴⁷

Uspešan forenzički revizor mora biti znatiželjan, istrajan, kreativan, otvoren da razmotri sve mogućnosti, ispita sitne detalje ali i da istovremeno vidi širu sliku.

⁴⁷ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 193

8. Forenzička revizija

8.1. Prevara u finansijskim izveštajima

Nastaje kao posledica netačnog prikazivanja podataka u finansijskim izveštajima koji ne prikazuju pravo finansijsko stanje, protok novca i rezultate poslovanja.

Do prevare može doći u bilo kom preduzeću nezavisno od njegove veličine, ali i tu postoje neke razlike. Prevare koje se dešavaju u velikim preduzećima uglavnom su dosta veštije izvedene i ponekad mogu proći neopaženo oslanjanjem na različita tumačenja računovodstvenih standarda. Dok kod manjih preduzeća finansijske prevare su dosta upadljivije i ne sprovode se uvek sa ciljem da se poveća neto imovina i prihodi. Ona ponekad daju nepotpun prikaz svojih neto prihoda ili ih umanjuju kako bi izbegla tačne procene poreza na prihode, ovom vrstom prevare često se bave i velika preduzeća.

8.1.1. Procedure koje se koriste kada se ne sumnja na prevaru u finansijskim izveštajima

Kada ne postoji sumnja da je izvršena finansijska prevara, revizori koriste sledeće revizorske tehnike:

- 1) *Konfirmacija (potvrda)* predstavlja potvrdu dokaza ili informacija koje bi trebalo da budu u finansijskim izveštajima treće strane, na nju se ne možemo osloniti ukoliko treća strana nije nezavisna u odnosu na rukovodstvo. Ovakav dokaz obuhvata bilanse bankovnih računa, ulaganja, menice za isplatu kao i informacije o dogovorima između kompanije koja je pod revizijom i treće strane.
- 2) *Posmatranje* – ovaj postupak obično se ne koristi za otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima, ali može biti od velike koristi ako rukovodstvo, na primer, tvrdi da je povećani profit kompanije posledica proizvodnje, prodaje novih proizvoda na veliko ili malo, a da taj proizvod zapravo ne postoji. Posmatranje se odnosi na korišćenje čula kako bi se procenila ispravnost učinka radnika i drugih aktivnosti, kao što su poslovni procesi koji imaju opipljivu komponentu.
- 3) *Fizičko ispitivanje* predstavlja ispitivanje sredstava poput opreme, zgrada, vozila i inventara. Ovom procedurom može se ustanoviti da li materijalna sredstva koja su navedena na bilansu stanja zapravo postoje.
- 4) *Ponovno izvođenje (ponavljanje aktivnosti)* predstavlja čin izvođenja zadataka koji je pre toga sproveden. Ova procedura se ne koristi toliko često u otkrivanju finansijskih prevara,

ali može da ukaže na slabosti unutrašnje kontrole što za posledicu može imati finansijske prevare.

- 5) *Analitičke procedure (postupci)* obuhvataju upoređivanje zabeleženih suma sa očekivanim sumama revizora. Ovi postupci se najčešće izvode kako bi se ustanovilo da li postoje oblasti koje su pogođene prevarom (na primer da li je procenat neto prihoda znatno veći u odnosu na prethodne godine).
- 6) *Ispitivanje klijenata* vrši se kako bi se pribavile informacije koje ne postoje u pisanoj formi. Revizor uglavnom nadgleda odgovore prilikom takvih ispitivanja kako bi ustanovio da li su opravdani.
- 7) *Dokumentacija (provera dokumenata)* predstavlja čin ispitivanja izvornih dokumenata. Ukoliko su ti izvorni dokumenti falsifikovani i ne slažu se sa ostalim dokazima (sume zabeležene u dnevnicima i glavnim knjigama) revizor bi mogao da ispita ta ne slaganja. Ukoliko prevare u finansijskim izveštajima stvarno postoje ove tehnike mogu biti od velike pomoći prilikom njihovog identifikovanja.

8.2. Sprovođenje analitičkih procedura (postupaka) kako bi se otkrila prevara

Analitičke procedure ne potvrđuju postojanje prevare već samo ukazuju na oblasti koje bi forenzički računovođa trebalo da ispita zbog postojanja moguće prevare.

„Pet najčešćih tipova analitičke procedure:

- 1) Upoređivanje podataka klijenata sa podacima u industriji
- 2) Upoređivanje podataka klijenata sa podacima iz prethodnog perioda
- 3) Upoređivanje očekivanih rezultata klijenata sa nefinansijskim podacima (npr. Broj proizvedenih jedinica)
- 4) Upoređivanje podataka klijenata sa očekivanim rezultatima klijenata (npr. budžeti)
- 5) Upoređivanje podataka klijenata sa očekivanim rezultatima revizora (npr. očekivano smanjenje usled pada u ekonomskom razvoju)⁴⁸

Ova poređenja najčešće se vrše korišćenjem analize koja se oslanja na finansijske pokazatelje kako bi se ustanovilo da li umanjivanja ili uvećavanja prihoda (i sredstava) i troškova (i dugovanja) zaista postoje.

⁴⁸ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 260

Dva uobičajena pristupa prilikom korišćenja analize koja se oslanja na finansijske pokazatelje su:

- 1) *Horizontalna analiza* – tehnika kojom se upoređuju podaci preduzeća u nizu sukcesivnih vremenskih perioda, pri čemu se jedan od perioda može označiti kao osnovni period.
- 2) *Vertikalna analiza* predstavlja analizu odnosa unutar određenog finansijskog izveštaja upoređivanjem jedne stavke sa osnovnom stavkom.

9. Forenzička istraga

Forenzička istraga finansijskih prevara predstavlja metodologiju za razotkrivanje finansijskih prevara i uključuje pribavljanje dokaza, intervjuje lica, pisanje izveštaja i svedočenja. Na osnovu pokazatelja prevare, kao što su manjak gotovine ili drugi dokazi vrši se istraga kako bi se utvrdio stepen gubitka tj. materijalna šteta i identitet počinioca.

9.1. Izvori dokaza

„Velika baza podataka i drugih izvora može biti od pomoći forenzičkim računovođama u prikupljanju dokaza. Neki od njih dostupni su samo lokalnim, državnim ili federalnim licima, dok su ostali dostupni široj javnosti ili određenoj grupi ljudi, poput agencija za izveštavanje. Pristup informacijama koje se nalaze u državnim bazama podataka može biti zakonski regulisan.“⁴⁹

9.1.1. Izvori dostupni javnosti

Ove baze podataka predstavljaju savršeno mesto da se počne sa traženjem dokaza zbog njihove dostupnosti. Od velike pomoći prilikom lociranja vlasnika sredstava i uspostavljanja veze između pojedinaca i poslovnih subjekata mogu biti:

- 1) *Zapisi vezani za nekretnine* koji se odnose na zapise vezane za nekretnine poput potvrda sa imenom vlasnika i ugovora o vlasništvu koji se ulgavnom vode u okrugu u kojem postoji pomenuta nekretnina. Ovi zapisi su od koristi prilikom identifikovanja vlasnika (aktuelnih i nekadašnjih) nekretnina, a kancelarija za procenu poreza vodi evidenciju ko plaća porez na imovinu.
- 2) *Sudski zapisi* – ove zapise vode službenici u sudovima. Obuhvataju prepiske sa saslušanja i sudskih odluka vezanih za krivične i građanske parnice. Da bi se uspešno ušlo u trag ovim dokumentima, forenzički računovođa mora da zna da li sudski postupak pokrenut u lokalnom, državnom ili federalnom sudu.
- 3) *Indeksi izmišljenih (navodnih) imena preduzeća* – Često vlasnici preduzeća vode firmu pod drugim imenom da bi privukli pažnju javnosti ili delovali što profesionalnije.
- 4) *Registri jedinstvenog Komercijalnog Pravilnika* – mogu se koristiti kada istražitelj pokušava da ustanovi da li postoje hipoteke na druge stavke pored nekretnina. Ove

⁴⁹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 266

hipoteke nazivaju se i hipoteke na pokretnu imovinu, koriste ih pojedinci ili preduzeća kako bi kupili opremu, nameštaj i automobile.

9.1.2. Drugi javni zapisi

Drugi tipovi javnih zapisa mogu biti od velike pomoći istražiteljima , njih uglavnom uvek sačinjavaju okružni zapisničari. Obuhvataju evidencije vezane za izborne glasove, dozvole za rad, promene imena, dozvole za lov i ribolov. Okružni službenici sprovode i čuvaju izvode iz knjige rođenih, umrlih i venčanih. Dokumenta koja takođe mogu koristiti forenzičkim računovođama obuhvataju podatke o podnetim zahtevima za pokretanje stečajnog i brakorazvodnog postupka, svaka od njih može biti korisna za pokretanje stečajnog i brakorazvodnog postupka.

9.1.3. Izvori ograničenog pristupa (van domašaja javnosti)

Neki izvori mogu biti ograničeni na grupu ljudi , uključujući i osobe koje se bave sprovođenjem zakona. Takvi dokumenti obuhvataju vozačke dozvole, dozvole za čamce i letelica. Većinu ovih dokumenata održava i kontroliše kancelarija državnog sekretara. Transakcije motorinih vozila mogu biti odličan izvor informacija za istražitelja.

9.1.4. Federalne baze podataka

Izveštaj o novčanim transakcijama i sumnjivim radnjama samo su neki od brojnih dokumenata koje popunjavaju federalne vlasti. Da bi organi vlasti bili svesni određenog ponašanja koje se može dovesti u vezu sa nelegalnim radnjama ovakvi tipovi izveštaja su neophodni.

9.2. Analiza veza

Predstavlja proces koji dozvoljava informacijama iz različitih baza podataka i datoteka da budu podvrgnute proceni i integrisane na takav način da veze između njih postanu očigledne. Ovaj proces postiže se korišćenjem dostupnih komercijalnih softverskih programa. Ovaj program stvara matricu veza nakon što su podaci izanalizirani. Ova matrica predstavlja vizuelnu mapu mogućih veza. Nakon što je matrica napravljena forenzički računovođa mora da prikupi dokaze o sumnjivim vezama. Analiza veza predstavlja napredni tip analitičke procedure.

9.3. Nadgledanje

„Nadgledanje predstavlja tehniku koja može biti korisna u davanju dokaza da li zaposleni krađe od poslodavca pre evidentiranja ili da li postoji bilo koji drugi tip krađe, poput krađe inventara. Ova metoda obuhvata korišćenje revizorskih procesa nadgledanja, fizičkog ispitivanja i praćenja dokumentacije.“⁵⁰

Prisustvo i razlog posete forenzičkog računovođe često su unapred najavljeni zaposlenima osumnjičenim za krađu, posle izvesnog perioda njima se saopšti da forenzički računovođa više ne sprovodi istragu. Zatim forenzički računovođa upoređuje podatke iz tri perioda (pre saopštenja, tokom saopštenja i nakon saopštenja) kako bi utvrdio da li je kao posledica objavljivanja došlo do bilo kakve promene u ponašanju zaposlenih.

9.4. Nalozi za pretres

Nalog za pretres često je neophodan jer postoji mogućnost da su informacije i drugi dokazi za kojima traga forenzički računovođa svesno sakrili oni koji su počinili datu prevaru. Nalog za pretres predstavlja pisano rešenje kojim se dozvoljava da određeno mesto bude pretraženo i da određene stavke budu zaplenjene. Da bi se nabavio nalog za pretres službenik mora da sudiji dostavi pismenu izjavu (pokazuje šta je razlog za takav pristup kroz činjenice i okolnosti koje predstavlja istražitelj).

„Nalog za pretres finansijskih izveštaja (uključujući i poreske prijave) mora da sadrži istražiteljeve zaključke; oni ne bi trebalo da budu vezani za krivicu bilo koje strane već da predstavljaju samo objektivna saznanja zbog kojih je nalog za pretres finansijskih izveštaja zahtevan.“⁵¹

⁵⁰ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 269

⁵¹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 270

9.5. Nadzor

Predstavlja aktivnost koja se sprovodi skriveno i u kontinuitetu kako bi se prikupile informacije o ljudima, mestima i stvarima kako bi se utvrdila aktivnost i identitet osoba osumnjičenih za ponašanje koje možda krši ili ne građanski i krivični zakon.

Istražitelji koriste nadzor kako bi prikupili informacije koje nisu lako dostupne.

9.6. Ostale metode

Obuhvataju izvore i upotrebu fondova koje koristi Poreska služba unutrašnjih prihoda. Ove metode su često veoma korisne u procenjivanju fondova stečenih nelegalnim putem.

9.7. Statistike vezane za otkrivene prevare

Većina prevara otkrivena je slučajno usled greške prestupnika ili anonimnih žalbi i dojava kolega ili ljubomornih supružnika i drugo.

„U najnovijoj anketi koju je sprovelo Udruženje ovlašćenih sudskih ispitivača prevare (čiji se rezultati nalaze u izveštaju za naciju 2006 Report to Nation) veći deo prevara otkrivenih na poslu (34,2%) potiče od dojava, 20,2% predstavlja rezultat rada internih revizora, 12% od eksternih revizora. Od ukupnog broja prevara otkrivenih dojavom, 64,1% dojava proteklo je od zaposlenih, 18,1% od anonimnih izvora, 10,7% od mušterija i 7,1% od dobavljača. Stoga, formiranjem telefonskih linija za dojave u mnogome doprinosi što efikasnijem otkrivanju prevara. Verovatno najvažniji razlog za formiranje ovakvih telefonskih linija je što tkva metoda može da odvraća ili zastraši moguće prestupnike od vršenja nezakonitih radnji.“⁵²

⁵² William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 271

10. Intervju i ispitivanje

Razgovor i ispitivanje su tehnike koje mogu biti od presudne važnosti forenzičkom računovodnji za prikupljanje dokaza. Obe tehnike zasnovane su na postavljanju pitanja osobama koje su na neki način povezane sa slučajem i njihov cilj je da se pribave važne informacije koje bi dovele do otkrivanja istine. Razlika između ove dve tehnike nije uvek jasna.

„Intervjuisanje je tehnika za dobijanje informacija koja ne uključuje suprostavljanje već postavljanja pitanja osobi za koju se veruje da nije počinila zločin kako bi se dobilo što više informacija.“⁵³ Uglavnom se izvodi izvan kancelarije istražitelja u prisustvu forenzičkog računovođe.

„Ispitivanje je tehnika za dobijanje informacija koja više uključuje suprostavljanje nego intervju, cilj je da se dobiju informacije od ljudi za koje se veruje da su počinili krivično delo.“⁵⁴ Kod ove tehnike mnogo češće dolazi do suočavanja svedoka i do suprostavljanja argumenata, obično se izvodi u kancelariji ispitivača sa ciljem da se izuzmu određene informacije koje se mogu koristiti na sudu kao dokaz. Ispitivanje najčešće vrše službena lica zadužena za sprovođenje zakona.

Veštine intervjuisanja su od ogromnog značenja za forenzičkog računovođu, trebalo bi da se pripremi za intervju tako što će se upoznati sa ispitanikom i žrtvom na najbolji mogući način i trebalo bi da napravi profile osoba za koje veruje da su počinile krivično delo koje se ispituje.

„Profil bi trebalo da sadrži sledeće činjenice o osumnjičenom:

- 1) Poziciju koju obavlja u firmi
- 2) Šta sve njegovo radno mesto obuhvata (koja su njegova zaduženja)
- 3) Koliko dugo radi u firmi
- 4) Platu i beneficije
- 5) Očekivana unapređenja do kojih nije došlo
- 6) Sposobnost da sarađuje uspešno sa ostatkom kolektiva
- 7) Godine i bračno stanje

⁵³ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 286

⁵⁴ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 285

8) Interesovanja i hobiji

9) Imovinu

10) Neizmirene račune, uključujući i nedavne kupovine, poput kupvine kola ili nekretnina⁵⁵

Koristeći ove informacije i oslanjajući se na trougao prevara kako bi se prikupile informacije o pritiscima, prilikama i opravdanjima vezanim za osumnjičenog, forenzički računovođa može da osmisli strategiju za svoj početni intervju.

Iako prikupljene informacije o osumnjičenom pre prvog intervju mogu biti od velike pomoći, forenzički računovođa mora da bude spreman da prihvati nove informacije i da pažljivo sluša, a ne da se ograniči samo na te informacije.

10.1. Reakcija ispitanika tokom intervju (razgovora)

Ispitanik koji ne pokušava nešto da sakrije obično daje direktan odgovor na postavljena pitanja bez oklevanja, ne deluje dekoncentrisano i može čak i da pokaže interesovanje da pomogne ispitivaču. Postoje izvesna odstupanja od ovog opšteg pravila. Kao posledica straha dolazi do toga da ispitanik verbalno napada ispitivača, a ispitivač bi trebalo da mu odgovori smireno kako bi smanjio njegov osećaj ugroženosti, naredne intervju sa tim ispitanikom bi trebalo da vodi neka druga osoba upoznata sa slučajem. Ispitivač nikada ne treba da pokazuje da je ljut jer tada kontrolu nad razgovorom prebacuje ispitaniku.

10.1.1. Verbalni znakovi / smernice

Ispitivači bi trebalo da obrate posebnu pažnju na verbalne znakove (reči) koje osumnjičeni koriste iako ih ne biraju svesno. „Upotreba reči kao što su ti, tvoj i oni (umesto ja i moj) kako bi se opisalo sopstveno ponašanje može biti pokušaj da se prebaci odgovornost na druge.“⁵⁶ Osumnjičeni može da zavara ispitivača tako što će na svako pitanje odgovoriti pitanjem, pa u ovoj situaciji ispitivač mora da bude oprezan da ne izgubi kontrolu nas ispitanikom. Ispitivači bi trebalo da vode računa i o odrednicama ili kvalifikatorima odnosno rečima koje menjaju smisao rečenice (gotovo, koliko ja znam, toliko o tome, ponekad, često, možda, moguće, tipično, normalno, istina je, da budem potupno iskren, Bog mi je svedok...) Dok osumnjičeni korišćenjem zvukova ah i hm pokušava da kupi sebi vreme kako bi smislio prihvatljiv odgovor. Da bi bolje razumeo verbalne znake i njihovu upotrebu važno je da ispitivač može

⁵⁵ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 272

⁵⁶ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 274

da razume preko kog čula (sluh, vid, miris, ukus, dodir) se pojedinac orijentiše kako bi mogao da dođe do važnih informacija. Vešt forenzički računovođa može da koristi znanja o ovim čulima kako bi povećao količinu prikupljenih informacija. Ljudi se uglavnom oslanjaju na jedno od tri čula, čulo vida, sluha ili dodira.

10.1.2. Neverbalni znaci

Znaci koji nisu izgovoreni niti napisani su neverbalni znaci. Mogu da obuhvataju neuspeh da se porekne navodna optužba kao i neuspeh da se odgovori na pitanje koje postavlja ispitivač. Pokreti očima i govor tela su veoma bitni neverbalni znaci koji nas mogu uputiti na to da li je iskaz osumnjičenog tačan ili ne. Tokom intervjua, glavne informacije kriju se u promenama ponašanja osumnjičenog. Poznavanjem njegovog dominantnog čula kao i govora tela daju se naznake za to da li osumnjičeni govori istinu ili ne.

10.1.3. Pokreti očima

Često mogu da ukažu na to da li osumnjičeni govori istinu ili ne. Odsustvo kontakta očima u trenutku pominjanja zločina može da bude pokazatelj krivice. On mora da stvori vizuelnu sliku situacije koja se nije desila kako bi izbegao da kaže istinu.

„Kada se od njega zahteva odgovor koji je zasnovan na sećanju, ispitanik čije je primarno čulo orijentisanja – čulo vida, kao što je pomenuto pre obično (1) gleda na gore i na levo, (2) pravo ili (3) i jedno i drugo ukoliko odgovara iskreno.

Osoba kod koje je dominantno čulo sluha prilikom davanja iskrenog odgovora (1) ili gleda dole i na levo ili (2) horizontalno i na levo. Osoba koja odgovara tako što pominje zvuke za koje zna da se nisu desili će pre gledati horizontalno i na desno.

Osoba kod koje dominira čulo dodira će (1) ili gledati na dole i na desno, (2) na dole, (3) treptati brzo ili (4) zatvarati oči kada govori istinu. Naravno pojedinac može (i verovatno hoće) kombinovati ove pokrete.“⁵⁷

⁵⁷ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 276 i 277

10.1.4. Govor tela

Govor tela osumnjičenog može da ispitivaču otkrije više od onog što je pojedinac voljan da učini verbalnim putem. Ako ispitanik napravi veliku pauzu između vremena kada je postavljeno pitanje i verbalnog odgovora, možda pokušava da smisli odgovor, posezanje ka okolnim predmetima, češanje, gutanje, grickanje usana, znojenje i nameštanje odeće može da ukaže na obmanu. Duboko disanje praćeno opuštanjem grudi, nogu, stomaka i ramena uglavnom je znak da je ispitanik voljan da sarađuje, dok prisustvo tenzije ispitanika može da udalji od te pozicije.

10.2. Tipovi pitanja

Ispitivači mogu da koriste nekoliko različitih tipova pitanja tokom trajanja intervjua (razgovora):

- 1) *Pitanja zatvorenog tipa* – ona pitanja na koja može da se odgovori sa DA ili NE ili na koja se može dati kratak odgovor
- 2) *Pitanja prisilnog (ograničenog) odabira* – slična su pitanjima zatvorenog tipa, ali daju ispitaniku mogućnost odgovora izborom dva ili tri ponuđena odgovora.
- 3) *Pitanja otvorenog tipa* – podstiču ispitanika da odgovori koristeći više reči, a ne samo DA ili NE
- 4) *Povezujuća pitanja* – povezuju detalje i događaje
- 5) *Pitanja koja traže pozitivnu reakciju (odgovor)* – koriste se da izazovu slaganje ispitanika i voljnost da sarađuje i tako se postiže dogovor, znatno olakšavaju ispitaniku pri davanju odgovora.
- 6) *Razjašnjavajuća pitanja* – služe da razjasne ispitaniku određenu tačku oko koje je istraga nesugurna i podstiču ispitanika da daje dodatne detalje kako bi se razjasnila određena tačka ispitivanja.
- 7) *Sukobljavajuća (protivrečna) pitanja* – nisu prava pitanja, to su izjave čiji je cilj da se stavi akcenat na suprotnost odnosno nepoklapanje dokaza. Protivrečnost uglavnom postoji između odgovora koji daje ispitanik i dokaza koji je ispitivač dobio od drugih izvora.
- 8) *Sekundarna pitanja ili pitanja iz druge ruke* – postavljaju se da bi se došlo do nešto detaljnijeg odgovora ispitanika i poput sukobljavajućih pitanja, više su izjava nego pitanja. Ispitivač obično ponavlja rečenicu ispitanika i podstiče ga na taj način da je

razradi. Ispitivač treba da izbegava pitanja koja dozvoljavaju ispitaniku da odgovara nejasno ili da daje lažne izjave, jedan tip takvih pitanja su složena pitanja koja se sastoje od dva ili više pitanja. Ispitanik kasnije može da tvrdi da je negativan odgovor dao samo na jedno pitanje, pa je pravilo da ispitivač bude konkretan tako što će postaviti jedno pitanje, sačekati odgovor, pa postaviti drugo.

9) *Sugestivno pitanje* – pitanje je usmereno ka tome da se unapred dođe do odgovora ispitanika. Ovaj tip pitanja bi trebalo izbegavati jer ispitanik može da tvrdi da je ispitivač bio dvosmislen. Ovakav tip pitanja ne treba koristiti jer bi neko analizirajući audio ili video snimak kasnije mogao da tvrdi da je ispitivač pokušao da izvuče reč iz usta ispitaniku.

10) *Negativno formulisana pitanja* - otkrivaju dvosmislene odgovore.

Postavljanje pravih pitanja na pravi način povećava mogućnost da ispitivač pribavi neophodne informacije.

10.3. Plan intervjuisanja

Prilikom prikupljanja dokaza tako što prave plan u koji ulaze i pitanja koja će postaviti uspešni ispitivači koriste svoje poznavanje verbalnih i neverbalnih znakova i tipova pitanja. Takav plan omogućava ispitivaču da kontroliše tok intervjua kao i da prikupi neophodne dokaze. Pitanja i tipovi pitanja koje koristi ispitanik mogu da se razlikuju od onih koje ispitanik izabere na početku intervjua.

Vešt ispitivač ume da oseti poziciju ispitanika i prilagodi tome svoj pristup i izbor pitanja. Prvih pet minuta intervjua su najkritičniji, ispitivač mora da proceni ispitanikovu voljnost da sarađuje, njegovu ličnost i raspoloženje. Ako je ispitanik voljan da sarađuje ispitivač može da koristi *induktivan pristup* (postavljaće pitanja vezana za detalje, pa potom izvoditi opšte odrednice na osnovu odgovora), ukoliko je ispitanik nervozan ispitivač će koristiti *deduktivan pristup* (počeće sa opštijim pitanjima, da olakša ispitaniku i da uspostavi vezu, pa će preći na nešto detaljnija pitanja).

10.4. Ubeđivanje ispitanika

Kako bi ispunio cilj intervjua i sakupio bitne podatke ispitivač ponekad mora da ubeđuje ispitanika da sarađuje. Ispitivač može da zauzme nekoliko pristupa da bi uspostavio vezu sa ispitanikom i ubedio ga da mu da potrebne dokaze. Izbor pristupa zavisi od toga da li je ispitanik osumnjičeni, pa ako je tako zavisi od stepena krivice koji je ustanovljen, da li je

osumnjičeni do sada bio umešan u nepoštene radnje i da li osumnjičeni pokazuje naklonost prema ostalima. Neki od pristupa su:

- 1) *Direktan pristup* – je na snazi kada ispitanik daje samo površne odgovore na pitanja koja mu postavlja ispitivač, a koja su najverovatnije zatvorenog tipa. Ovaj pristup se koristi kada je ispitanik osumnjičeni i nema puno nedoumica oko njegove krivice, kada ispitanik nema krivični dosije i pokazuje osećaj za pravdu i saosećanje prema drugima. Direktan pristup se ne služi obmanama.
- 2) *Indirektan pristup* – primenjuje se kada se ispituju pojedinci koji nisu osumnjičeni ili osumnjičeni koji su već bili umešani u zločine ili pak nemaju osećaj za pravičnost i ne gaje saosećanje prema drugima. Ovaj pristup najbolje funkcioniše kada se ispitivač suočava sa osobom koja je kriva. U indirektnom pristupu koriste se pitanja otvorenog tipa, što omogućava ispitaniku da iznese svoju verziju priče. Jedan od nedostataka ovog pristupa je u tome što koristi pitanja otvorenog tipa koja traju duže nego kod direktnog pristupa. Ovakav pristup obično se koristi kada je reč o ispitanicima koji se služe veštim tehnikama zaključavanja, kako zbog inteligencije tako i zbog iskustva.
- 3) *Kombinovan pristup* – obuhvata korišćenje delova svih pristupa ili prelaženje sa jednog tipa na drugi. Ispitivači uče da koriste ovaj pristup vremenom i stičući iskustvo i sposobnost da budu izrazito svesni raspoloženja ispitanika.

Ostali pristupi koji se koriste da ubede ispitanika da pruži važne i pouzdane dokaze su:

„Sve je poznato – Ispitivač je upoznat sa dokazom i može da pruži detalje kako bi naveo osumnjičenog da veruje da dokaz stvarno postoji

Datoteka – Ispitivač donosi sve vezano za istragu na intervju kako bi naveo osumnjičenog da veruje da je to veoma bitno

Tišina – Ispitivač je tih na početku intervjua kako bi naveo osumnjičenog da izgubi pouzdanje ili da ga navede da pruži više informacija

Emocije – Ispitivač može da koristi ispitanikov motiv za vršenje pristupa preko nekog emotivnog stimulansa (npr. izdržavanje porodice) kako bi naveo osumnjičenog da sarađuje

Brzo postavljanje pitanja – Ispitivač postavlja pitanja brzo sa malim pauzama, što može da navede ispitanika da pruži istinit iskaz. Kako bi bio uspešan, ispitivač mora da počne sa pitanjima koja su naizgled bezazlena kako bi uhvatio zamah

Promena lokacije – Ispitivač koristi ovaj pristup u dosta opuštenijem okruženju ili sredini u kojoj se prevara desila kako bi podstakao osumnjičenog da sarađuje

Indirektan pristup – Kada se sumnja u krivicu osumnjičenog, ispitivač traži od osumnjičenog da kaže sve što on ili ona zna o određenom događaju⁵⁸

Ove tehnike mogu se koristiti samostalno ili u kombinaciji.

10.5. *Pitanja koja su usmerena ka dobijanju priznanja*

Bitno je da se stvori sredina u kojoj je ispitivač taj koji drži kontrolu, ali ne i onaj koji preti. Dva ispitivača mogu da započnu ispitivanje tako što će da se predstave jedan drugom kako bi uspostavili vezu. Jedan od ispitivača bi trebalo da postavlja pitanja, a drugi da hvata beleške. Ispitivači bi trebali pažljivo da organizuju prostoriju u kojoj se vrši ispitivanje, nikakav sto ili prepreka ne bi trebalo da postoji između njih, razmak između stolica osumnjičenog i ispitivača treba da bude tačno pet stopa.

Kada su optužene, nevine osobe su retko suzdržne. Oni koji su stvarno krivi su ćutljivi i kada poriču nisu toliko ubedljivi. Ukoliko osumnjičeni negira optužbu, a ispitivač ima dokaz da je osumnjičeni kriv, osumnjičenom ne bi trebalo da bude dozvoljeno da nastavi da poriče, jer daljim poricanjem čini sebe još više krivim i pogoršava sebi situaciju na šta bi ispitivač trebalo da ga upozori.

Osumnjičeni bi mogao da da poseban tip objašnjenja (alibi) kako bi ubedio ispitivača u svoju nevinost, pa bi ispitivač morao u nekom trenutku da otkrije neke dokaze koji ukazuju na to da je osumnjičeni kriv, ali je bitno da se ne otkrivaju svi dokazi. Prvo bi trebalo da iznese dokaz koji je najmanje bitan, a ukoliko je baš neophodno može izneti i dokaz od velike važnosti. U ovom trenutku bi ispitivač trebalo da pita osumnjičenog da li je izvršio prevaru, ovo pitanje mora da bude tako formulisano da se odgovor može dati samo sa da ili ne. Zatim ispitivač na obazriv način može da pita za detalje prevare.

Intervju usmeren ka dobijanju priznanja može biti jedno od najmoćnijih sredstava za forenzičkog računovođu ukoliko ga koristi alternativno. Ova tehnika zajedno sa ostalim tehnikama može da dovede do dokaza koji će olakšati donošenje presude na sudu.

⁵⁸ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 281

10.6. Rezultat ispitivanja: Priznanje krivice

Potpisano priznanje trebalo bi da predstavlja sažetu izjavu kojom se potvrđuje krivica prestupnika. Treba da obuhvata izjavu kojom se ukazuje na to da je priznanje dato svojevolumno, potvrdu da je onaj koji priznaje znao da je radnja bila pogrešna, približne datume kada su se prekršaji desili i približnu procenu počinjenih gubitaka. Ukoliko je prestupnik počinio više zločina trebalo bi pripremiti i potpisati posebno priznanje za svaki od njih. Priznanjem bi trebalo da se potvrdi da je prestupnik pročitao izjavu i ako je ona duža od jedne strane treba da se potpiše na svakoj strani. Priznanje bi trebalo da sadrži i potvrdu prestupnika da je data izjava istinita.

Kako osumnjičeni može brzo da se predomisli i ne potpiše izjavu, ispitivač bi trebalo da se pojavi na ispitivanju čiji je cilj dobijanje priznanja sa kopijom izjave u papirnoj i elektronskoj formi tako da se izmene mogu odmah uneti. Istražitelj će pored priznanja hteti da prestupnik potpiše izjavu u kojoj se slaže da svojevolumno predaje računovodstvene informacije na proveru.

Revizori mogu da koriste tradicionalne tehnike za prikupljanje dokaza, nadgledanje i Benfordovu analizu da bi ustanovili oblasti koje bi najverovatnije bile pogođene prevarom kao i da obezbede dokaze. „Benfordova analiza – analitička tehnika zasnovana na Benfordovom zakonu koji tvrdi da je veća verovatnoća da će prva decimala u broju dokumenata biti 1 nego 2, 2 nego 3 itd. što ukazuje na to da postoji velika verovatnoća da je određeni broj u određenoj grupi nepravilan.“⁵⁹

Dostupne baze podataka mogu da pomognu forenzičkom računovodi u prikupljanju dokaza (osim u nekim slučajevima gde su ograničene baze podataka pa je neophodna saradnja sa federalnim, državnim i lokalnim agencijama). Posmatranje ponašanja ljudi može dosta da pomogne forenzičkim računovođama prilikom ispitivanja prevare. Veštine intervjuisanja i ispitivanja mogu biti od ključne važnosti.

Analiza pomoću finansijskih pokazatelja (Racio analiza) može biti korisna prilikom ispitivanja postojanja prevare u finansijskim izveštajima.

⁵⁹ William S. Hoopwood, Jay J. Leiner, George R. Young, Forenzičko računovodstvo, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina, strana 285

11. Korupcija

11.1. Pojam i priroda korupcije

Korupcija je kompleksna pojava. Njenih potencijalnih nosilaca je puno. Ne postoji definicija korupcije koja je opšteprihvaćena. „U najširem smislu, korupcija podrazumeva svako kvarenje, odnosno odstupanje od utvrđenih pravila i normi. U užem smislu ona podrazumeva da nosioc javne funkcije zloupotrebljava poverena javna ovlašćenja u cilju sticanja određene koristi, kako materijalne (npr. novac) tako i nematerijalne (npr. neke usluge).“⁶⁰

„Do sada korišćena definicija u Republici Srbiji, koju propisuje Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije, određuje korupciju kao odnos koji se zasniva zloupotrebom službenog, odnosno društvenog položaja ili uticaja, u javnom ili privatnom sektoru, u cilju sticanja lične koristi ili koristi za drugoga. U uporednoj praksi u svetu, korupcija se najčešće shvata kao zloupotreba ovlašćenja radi lične koristi.“⁶¹

Korupcija kao fenomen nije karakteristična samo za javni sektor već se ona čini i u privatnom sektoru.

11.2. Pojavni oblici korupcije

„Imajući u vidu sadržinsku osnovu navedene definicije, kao i dosadašnje teorijske napore u polju revizije kriminalnih radnji i forenzičke revizije, korupcija kao kategorija kriminalne radnje može se pojaviti u obliku:

- Podmićivanja
- Sukoba interesa
- Ostalih oblika korupcije“⁶²

⁶⁰ <http://korupcija.bezbednost.org/Korupcija/101/O-korupciji.shtml>

⁶¹

http://www.paragraf.rs/propisi/nacionalna_strategija_za_borbu_protiv_korupcije_u_republici_srbiji_za_period_od_2013_do_2018_godine.html

⁶² Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 246

11.2.1. Podmićivanja

Podmićivanje se može definisati kao nuđenje, primanje ili traženje neke vrednosti zarad nezakonitog uticaja na obavljanje određene službene radnje. U zavisnosti od vrste službene radnje koja je predmet podmićivanja mogu se razlikovati administrativna i poslovna podmićivanja.

Administrativna podmićivanja – primalac mita je službeno ili odgovorno lice koje nije učesnik poslovnih komercijalnih događaja nego pruža određene usluge koje se najčešće odnose na javni sektor.

Poslovna podmićivanja – su predmet interesovanja za reviziju finansijskih izveštaja sa stanovišta proučavanja kriminalnih radnji. Ova vrsta podmićivanja može se odrediti kao tajno nuđenje, primanje ili traženje neke vrednosti zarad uticanja na način obavljanja neke službene radnje koja ima poslovnu suštinu. Mito je vrsta poslovne transakcije sa kriminalnom i neetičkom sadržinom. Poslovna podmićivanja se mogu podeliti na:

- „*Neposredno podmićivanje* predstavlja čin nuđenja ili davanja imovinske koristi u vidu novca ili druge koristi odgovornom ili službenom licu kako bi ono postupilo suprotno pravilima i propisima svog radnog mesta i položaja.
- *Posredno podmićivanje* predstavlja čin skrivene isplate kojom dobavljači, prodavci ili izvođači radova kao protivuslugu vraćaju deo protivpravne imovinske koristi stečene u transakcijama osobi koja je zaposlena u pravnom licu, i koja je zloupotrebom svog službenog položaja omogućila izvršenje navedenih transakcija.“⁶³

Postupci neposrednog i posrednog podmićivanja su jako slični, ali postoje i određene razlike:

- *Vremenski osnov* – Neposredno podmićivanje se obavlja kao podsticaj određenoj osobi da učini „uslugu“ davaocu mita. Dok je kod poslovnog podmićivanja primalac mita obično ortak u kriminalnoj radnji i spreman je da podeli protivpravnu imovinsku korist tek kada se ona realizuje.
- *Računski osnov* – Kod neposrednog podmićivanja primalac mita dobija fiksnu sumu novca, a kod poslovnog podmićivanja mito je procenat stečene protivpravne imovinske koristi.

Tehnike poslovnih podmićivanja najčešće se usmeravaju ka nabavnoj službi oštećenog pravnog lica, kriminalne radnje obično se vrše od strane odgovornih lica na ovim funkcijama.

⁶³ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 248 i 249

Bez obzira na način na koji se mito prima poslovna podmićivanja mogu se pojaviti u dva osnovna oblika:

- **Podmićivanja u transakcijama neposrednih pogodbi** – ovaj oblik koruptivnog delovanja pojavljuje se u pravnim licima u kojima se postupci nabavke određenog imovinskog oblika ili usluga obavljaju od strane pojedinih odgovornih lica, čija su postupanja u nabavkama propisana određenim pravilnicima i politikama organizacije u kojoj su zaposleni. Podmićivanja u ovim transakcijama mogu se izvršiti kroz:
 - *Podmićivanje „po računima“* je tehnika korupcije gde određena osoba (odgovorno lice) podnosi na isplatu organizaciji u kojoj je zaposlena, krivotvoren ili procenjen račun dobavljača, od kojeg za uspešno izvršenu uplatu po takvom računu dobija mito u obilku novca ili druge koristi.
 - *Preusmeravanje poslovanja* predstavlja tehniku poslovnog podmićivanja u kojem odgovorna osoba, u organizaciji u kojoj je zaposlena, vrši preusmeravanje nabavki i drugih oblika poslovanja sa jednog ili više dobavljača prema dobavljaču koji će za takvu radnju odgovornoj osobi dati novac ili neku korist.
 - *Nepotrebne nabavke* su koruptivna tehnika poslovnog podmićivanja kod koje na osnovu tajnog dogovora, odgovorna osoba prihvata da od treće strane (dobavljača) za izvesnu sumu novca ili neke koristi, stvara pravnom licu u kojem je zaposleno lažne potrebe koje će kasnije biti podmirene kupovinom roba, proizvoda, usluga i slično od davaoca mita.
- **Podmićivanje u postupcima licitacija, tendera i javnih nadmetanja** - ovaj oblik koruptivnog delovanja pojavljuje se u pravnim licima u kojima se postupci nabavke određenog imovinskog oblika ili usluga vrši putem licitacija, tendera i drugih vidova javnih nadmetanja. Prema fazi javnog nadmetanja u kojima se vrši podmićivanje mogu se razlikovati tehnike podmićivanja:
 - *U fazi pre obavljanja postupka javnog nadmetanja* postoji mnogo mogućnosti i tehnika podmićivanja kojima se podriva pošten pristup u odabiru najboljeg ponuđača. Najčešće zloupotrebe javljaju se u postupku osmišljavanja i sastavljanja specifikacija u budućem ugovoru koji će biti predmet javnog nadmetanja. U ovoj fazi moguće su sprege i podmićivanja zaposlenih koji rade na sastavljanju specifikacija sa pojedinim mogućim učesnicima javnog nadmetanja. Jedan od mogućih slučajeva je omogućavanje uvida u specifikacije pre nadmetanja jednom od učesnika. Naručioci

poslova u ovakve postupke najčešće ulaze isključivo zarad lične koristi koja se ostvaruje podmićivanjem.

- *U fazi oglašavanja* odgovorno lice naručioca posla može biti podmićeno od strane pojedinog učesnika nadmetanja, kako bi pojedinim konkurentima na određeni način otežao dobijanje ponude (putem oglašavanja ponuda u nepoznatim publikacijama ili dnevnoj štampi sa manjim tiražom gde ih drugi mogući učesnici nadmetanja neće primetiti)
- *U fazi podnošenja i prijema ponuda* koriste se brojne nezakonite tehnike zarad dodeljivanja ugovora povlašćenom učesniku. U tenderskim procesima česta su podmićivanja, zbog toga je moguće da neko „zaviri“ u njihovu sadržinu pa je potrebno da se internim kontrolama obezbedi tajnost podataka sadržanih u njima.

11.2.2. Sukobi interesa

Javljaju se u okolnostima koje mogu narušiti nepristrasnost pojedine osobe u donošenju odluka zbog sukoba između njenog ličnog i profesionalnog (javnog) interesa. Kada se radi o kriminalnim radnjama u finansijskim izveštajima sukobi interesa „nastaju kada odgovorna osoba u pravnom licu ima neobelođanjene ekonomske ili lične interese u transakciji, koji nepovoljno utiču na organizaciju.“⁶⁴ Da bi se određena radnja smatrala sukobom interesa, interes odgovornog lica u transakcijama ne sme biti obelođanjen. Sukobi interesa mogu nastati prilikom transakcija nabavke i u transakcijama kupovine.

11.2.2.1. Sukobi interesa pri kupovini

Najveći broj sukoba interesa nastaje u transakcijama kupovina i među njima su najčešće tehnike procenjivanja ili „naduvavanja“ računa. Ove tehnike veoma su slične tehnikama lažnih obaveza pa bi bilo dobro razmotriti razlike između njih. „Razumevanje prirode kriminalne radnje u finansijskim izveštajima postiže se davanjem odgovora na pitanje, zašto počinioци precenjuju ili krivotvore račune dobavljača u pravnim licima u kojima rade? Kada odgovorna osoba organizaciji zaprimi ili dostavi na isplatu uvećan ili lažan račun određenog dobavljača kod kojeg nema određenog poslovnog ili nekog drugog interesa nego se radnja vrši samo zbog prisvajanja gotovine oštećenog pravnog lica, tada ne postoji sukob interesa,

⁶⁴ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 254

nego klasična tehnika lažnih obaveza.“⁶⁵ Ukoliko odgovorno lice ima vlasnički, rodbinski ili neki drugi interes kod dobavljača koji dostavlja procenjen ili neverodostojan račun tada pri kupovini postoji sukob interesa.

11.2.2.2. Sukobi interesa pri prodaji

U prodajnim transakcijama sukobi interesa najčešće su vezani za prodaju robe i usluga ispod cena. Počinilac umenjeni račun šalje kupcu kod kojeg ima skriveni vlasnički ili neki drugi interes, pa tako utiče da organizacija kod koje je zaposlen prodaje svoju robu ili usluge ispod tržišne vrednosti i tako utiče na smanjenje marže ili dovodi do gubitka pri prodaji, što zavisi od visine popusta. Pored navedenog kupcu se može dozvoliti odlaganje i kašnjenje u plaćanjima, nepravilni otpisi potraživanja kao i razna knjižna odobrenja kojima se utiče na povlašćen status kupca. Sve tehnike podmićivanja bi se na određeni način mogle smatrati sukobom interesa da između njih ne postoji suštinska razlika u motivu.

11.2.3. Ostale koruptivne tehnike

- 1) **Poslovne ucene** – kod ove tehnike odgovorna osoba pravnog lica postavlja uslov poslovnom partneru da ukoliko mu se ne preda izvesna svota novca ili neka druga korist ucenjena strana biće isključena iz određenog posla ili neće doneti odluku koja će biti u njegovom interesu.
- 2) **Preuzimanje poslova** – u nameri da sebi pribavi protivpravnu imovinsku korist odgovorna osoba jednog pravnog lica vešto i skriveno preuzima i usmerava jedan deo poslovanja organizacije u kojoj je prema pravnom licu u njegovom vlasništvu koje se bavi istom ili sličnom delatnošću.
- 3) **Primanje poklona** – slično je tehnikama podmićivanja, ali kod davanja poklona ne mora da postoji namera uticanja na donošenje određene poslovne odluke. Primanje poklona često vremenom preraste u podmićivanje.

⁶⁵ Dr Aleksandar Petković, Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, Novi Sad 2010. godina, strana 254

11.3. *Revizorski pristup borbi protiv korupcije*

11.3.1. *Sprečavanje korupcije*

Sprečavanje koruptivnih tehnika mora biti na nivou upravnih odbora ili viših nivoa rukovodstva. Pravno lice treba da osmisli i objavi čvrstu politiku o tome šta jedno ponašanje čini koruptivnim i koji su to koraci koji ga sprečavaju. Nedostatak jasne politike po ovom pitanju ostavlja mogućnost za počinioce da ima opravdavajuće stavove za koruptivno delovanje.

11.3.2. *Revizorsko otkrivanje rizika korupcije*

Otkrivanje korupcije u finansijskim izveštajima je izuzetno složena, zahtevna delatnostu kojoj revizija može imati određenu ulogu. „Zbog koruptivnih oblika ponašanja nosilaca javnih funkcija kao i odgovornih osoba u firmama, u kontekstu „sveobuhvatnih okolnosti“, može doći do materijalno značajnih pogrešnih iskaza u finansijskim izveštajima, pri čemu je otkrivanje ovog tipa kriminalne radnje u finansijskim izveštajima najteže.“⁶⁶

Problem za revizora predstavlja otkrivanje korupcije jer za počinjeno krivično delo znaju samo strane koje su ga počinile i nemaju interes da ga prijave, a u najvećem broju slučajeva, pogotovo kod tehnika podmićivanja ne postoji dokumentacijski i revizorski trag njenog postojanja, pa revizor ima veoma male šanse da ih otkrije. Sa stanovišta revizije finansijskih izveštaja otkrivanje korupcije zasniva se na potrazi za njenim nagoveštajima, a ne za dokazima o njenom postupku. U otkrivanju rizika od sukoba interesa, neke od najčešćih metoda koje i od strane revizora i rukovodstva pravnog lica mogu biti iskorišćene jeste uvid u dojave i obavljanje razgovora sa zaposlenima koji rade u nabavnoj službi u pogledu privilegovanja jednog ili više dobavljača.

⁶⁶ Dr Aleksandar Petković, *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Novi Sad 2010. godina, strana 257

12. Studijsko istraživački rad

12.1. Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivene dobiti primenom analize odnosa

Vrlo česte manipulacije u finansijskim izveštajima odnose se na skrivanje dobitka ili gubitka, odnosno nastoji se da se povećaju ili smanje rashodi i prihodi pa da se to prikrije u računovodstvu i finansijskim izveštajima. Preduzetnici često misle da je ove manipulacije nemoguće otkriti. Dobrom forenzičkom analizom svaka se manipulacija može otkriti pogotovu ako forenzičar ima iskustva koje stavke su najpodložnije manipulacijama. Nivo forenzičkog istraživanja do kojeg forenzičar može ići zavisi od toga koje informacije ima na raspolaganju. Ako forenzičar ima samo finansijske izveštaje onda se mora zaustaviti na nivou procene mogućih manipulacija, ako su forenzičaru dostupne sve računovodstvene informacije, onda se može tačno utvrditi koje su stavke podložne manipulisanju i na koji način.

Kada je poslovni rezultat veći od onog koji je po ukusu menadžera, nastoji se povećanju rashoda na različite načine ili odlaganju prihoda, to je vrlo česta manipulacija. Malo je finansijskih izveštaja, u razdobljima kad preduzeća dobro posluju, koji su imuni od ove manipulacije. Pa sledi logično pitanje do koje mere se ta manipulacija može tolerisati. Ono što je posebno opasno i sa aspekta poreskih obaveza trajno izgubljeno je lažiranje računa troškova odnosno terećenje troškova koji nikada nisu nastali. Iako je u sistemu PDV – a puno teže falsifikovati ulazne račune, istorija nas uči da forenzičar tu mogućnost nikad ne sme isključiti.

Forenzičar prvo treba da otkrije manipulacije s ciljem skrivanja dobiti, a tek onda da proceni jesu li one tolerantne, ako se o toleranciji uopšte može razmišljati. Bolje bi bilo reći da je određena količina skrivene dobiti tolerantna, ako postoji i minimalno prihvatljiv razlog za priznavanje troškova koji stvaraju skrivene rezerve dobiti. To se može odnositi samo na određene stavke koje su prepuštene proceni kao što su otpisi zaliha i potraživanja, visina troškova rezervisanja i otpisi dugotrajne imovine i to samo u određenoj meri. Nasuprot tome, povećanje ili terećenje nekih vrsta troškova u cilju smanjivanja dobiti nikako se ne može tolerisati. To su troškovi kao što je ubrzana amortizacija (jer to više nije dopušteno), fiktivni troškovi rezervisanja, odlaganje troškova bez zakonske osnove, fiktivni ostali (izvanredni) rashodi, nerealno priznavanje troškova i njihovo „sklanjanje“ na pasivna vremenska razgraničenja i slično.

12.1.1. Opšta forenzička analiza moguće skrivene dobiti

Moguća skrivena dobit najčešće se temelji na sledećim stavkama:

„Moguća skrivena dobit = Otpis zaliha + Otpis potraživanja + Troškovi rezervisanja + Odloženo plaćanje troškova + Prihodi budućeg razdoblja + Odloženo priznavanje prihoda + Ostali izvanredni rashodi + Ubrzana amortizacija + Otpisi nekretnina, postrojenja i opreme + Smanjenje zaliha proizvodnje u toku na teret rashoda“⁶⁷

Forenzičar treba da utvrdi postojanje ovih stavki i ako postoje treba da sabere njihovu ukupnu svotu pa da tu svotu stavi u odnos sa prihodm od prodaje i sa ukupnom imovinom (aktivom) kako bi utvrdio stepen rizika manipulacija finansijskih izveštaja koji su posledica skrivene dobiti. „U tu svrhu treba izračunati: odnos moguće skrivene dobiti i prikazane dobiti, skrivenu profitnu maržu i skriveni povraćaj na aktivu i to prema sledećim obrascima:

Odnos moguće skrivene dobiti i prikazane dobiti = Moguća skrivena dobit / Prikazana dobit

*Skrivena profitna marža = Mogući skriveni dobici / Prihod od prodaje * 100%*

*Skriveni povraćaj na aktivu = Mogući skriveni dobici / Aktiva * 100%*

Prema procentima skrivene dobiti u odnosu na prihod od prodaje i u odnosu na aktivu (imovinu) forenzičar procenjuje stepen rizika od lažiranja finansijskih izveštaja.

Veći stepen moguće skrivene profitne marže i skrivenost povraćaja na aktivu ima veću verovatnoću manipulacije dobiti i finansijskih izveštaja.

Forenzičar mora detektovati i proceniti svote skrivene dobiti ocenom realnosti relevantnih stavki.⁶⁸

⁶⁷ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 204

⁶⁸ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 204 i 205

Primer forenzičke analize moguće skrivene dobiti za jednu građevinsku kompaniju (podaci za 2013. godinu)

Prikazana dobit = 31.658.000,00 din.

Moguća skrivena dobit = 79.857.000,00 din.

Odnos moguće skrivene dobiti i prikazane dobiti = $79.857.000,00 / 31.658.000,00 = 2,52$

Moguća skrivena dobit je 2,52 puta veća od prikazane dobiti, što ukazuje na veliki stepen rizika od lažnog prikazivanja dobiti u finansijskim izveštajima. Da bi se utvrdio mogući stepen uticaja skrivene dobiti na iskazane rezultate treba izračunati moguću skrivenu profitnu maržu i mogući skriveni povraćaj na aktivu.

Moguća skrivena profitna marža = $79.857.000,00 / 1.679.254.000,00 * 100 = 4,75\%$

Mogući skriveni povraćaj na aktivu = $79.857.000,00 / 956.123.000,00 * 100 = 8,35\%$

Procenti moguće skrivene dobiti su relativno visoki što ukazuje na veliku mogućnost manipulacije iskazane dobiti i značajan uticaj na iskazane rezultate, pogotovu zbog toga što je moguća skrivena dobit skoro trostruko veća od prikazane neto dobiti.

Dalja forenzička analiza je otkrila da se najveći deo moguće skrivene dobiti odnosi na vrednosna usklađenja i rezervisanja. To znači da postoji velika mogućnost da je kompanija iskazala nižu dobit od realne i da ima nameru da dobit prenese u budući period. Forenzičar bi trebalo da proveri realnost vrednosnih usklađenja i rezervisanja kao i njihovo slaganje s propisima.

12.1.2. Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skrivena dobit

Uopšteno gledano, ako su procenti moguće skrivene dobiti veliki, forenzičar treba da otkrije pozicije na kojima je verovatno došlo do skrivanja dobiti. Uslov za detaljnu forenzičku analizu je dostupnost svih računovodstvenih podataka.

Za tu vrstu detekcije forenzičar može koristiti sledeće obrasce:

1) Indeks otpisa zaliha (IOZ)

Indeks otpisa zaliha treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih otpisa kako bi se smanjio utisak visoke dobiti ili kako bi naknadnim vraćanjem vrednosti zaliha dobit bila preneti u sledeće razdoblje. Otpisom zaliha (osim u posebnim slučajevima kad su ti rashodi poresko priznati) ne može se uticati na smanjenje osnovice poreza na dobit. To svakako umanjuje motiv nerealnog otpisivanja zaliha, ali ne otklanja mogućnost takvih manipulacija. Zbog toga forenzičar prvo treba da utvrdi koliki je indeks otpisa zaliha, a naknadno njegovu usklađenost sa propisima.

„Indeks otpisa zaliha se računa prema sledećem obrascu:

$$\text{IOZ} = ((\text{Rashodi otpisa} + \text{Vrednost zaliha (t)}) / \text{Vrednost zaliha (t)}) / (((\text{Rashodi otpisa} + \text{Vrednost zaliha (t - 2)}) / \text{Vrednost zaliha (t - 2)}) + (\text{Rashodi otpisa} + \text{Vrednost zaliha (t - 1)}) / \text{Vrednost zaliha (t - 1)}) / 2)$$

Ineks otpisa zaliha (IOZ) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih otpisa koji značajno odstupaju od proseka. Ako je Indeks otpisa zaliha (IOZ) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih otpisa zaliha. Ako je Indeks otpisa zaliha (IOZ) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proveriti ispravnost otpisa zaliha.⁶⁹

Mogućnost ili obaveza otpisa zaliha proizilazi iz MRS-a 2 (t.28. – 33.) , koji nalaže da se zalihe otpišu do neto prodajne vrednosti, a gubici se priznaju kao rashod. Neto prodajna vrednost je procenjena prodajna cena u redovnom toku poslovanja umanjena za procenjene troškove dovršenja i procenjene troškove koji su nužni da se obavi prodaja.

Zalihe treba meriti po trošku ili neto utrživoj vrednosti, zavisno od toga šta je niže (MRS 2, t.9.). Trošak zaliha možda se neće moći nadoknaditi ako su zalihe oštećene, ako su u celosti

⁶⁹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 206

ili delimično zastarele ili ako je smanjena njihova prodajna cena. Nemogućnost nadoknade troškova zaliha može biti prisutna ako je došlo do povećanja procenjenih troškova dovršenja ili procenjenih troškova koji tek treba da nastanu radi prodaje. Praksa otpisivanja zaliha ispod troška do njihove neto prodajne vrednosti u skladu je sa tvrdnjom da se imovina ne sme iskazivati u iznosima koji su veći od iznosa koji se očekuje realizacijom njihove prodaje ili upotrebe (MRS 2, t. 28.). Nastali rashod otpisa zaliha neće biti poresko priznat sve dok se zalihe ne prodaju ili na drugi način upotrebe.

Kod otpisa zaliha robe koja se vodi po prodajnoj ceni, snižavanje prodajne cene do nivoa ukalkulisane marže ne smatra se otpisom. Otpisima se smatra samo snižavanje vrednosti ispod nabavne vrednosti.

Ako preduzetnik proceni da su zalihe postale potpuno neupotrebljive te da njihovu vrednost nije moguće nadoknaditi prodajom niti delimično, onda može doneti odluku o 100% - tnog otpisu. U tom slučaju se ne radi o vrednosnom usklađenju nego o potpunom razduženju zaliha koje treba baciti ili uništiti. Tada knjigovodstvena vrednost 100% - tnog otpisa zaliha tereti trošak perioda. Da bi takav otpis zaliha bio poresko priznat rashod u smislu poreza na dobit i oslobođen obračuna PDV-a, potrebno je dokazati da se stvarno radi o poslovnog rashodu, a ne o izuzimanju zaliha u svrhu vlastite potrošnje prikrivene „otpisom“. Kako bi 100% - tni otpis zaliha bio oslobođen PDV-a i postao poresko priznati rashod u smislu poreza na dobit, potrebno je pri utvrđivanju činjeničnog stanja o neupotrebljivosti zaliha pozvati ovlašćeno osoblje poreske uprave ili pribaviti potvrdu inspekcije o neupotrebljivosti zaliha. Forenzičar treba da proveri da li je potupak otpisa pravilno sproveden, da li je osnovica poreza na dobit uvećana za neprodane i neupotrebljive zalihe, da li je ovlašćeno osoblje poreske uprave uredno pozvano da utvrdi uništenje ili neupotrebljivost zaliha i postoji li potvrda inspekcije o neupotrebljivosti zaliha.

2) Indeks otpisa potraživanja (IOPŽ)

Indeks otpisa potraživanja treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih otpisa kako bi se smanjio utisak visoke dobiti ili kako bi naknadnom naplatom dobit bila prenetu u naredni period. Otpisom potraživanja (osim u posebnim slučajevima kada su ti rashodi priznati zakonom o porezu na dobit) ne može se uticati na smanjenje osnovice poreza na dobit. To svakako umanjuje motiv nerealnog otpisivanja potraživanja ali ne otklanja mogućnost takvih manipulacija. Zbog toga forenzičar prvo treba da utvrdi koliki je indeks otpisa potraživanja, a naknadno njegovu usklađenost s propisima.

„Indeks otpisa potraživanja računa se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPŽ} = ((\text{Rashodi otpisa} + \text{Ukupna potraživanja (t)}) / \text{Ukupna potraživanja (t)}) / (((\text{Rashodi otpisa} + \text{Ukupna potraživanja (t - 2)}) / \text{Ukupna potraživanja (t - 2)}) + (\text{Rashodi otpisa} + \text{Ukupna potraživanja (t - 1)}) / \text{Ukupna potraživanja (t - 1)}) / 2)$$

Indeks otpisa potraživanja (IOPŽ) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih otpisa koja značajno odstupaju od proseka. Ako je Indeks otpisa potraživanja (IOPŽ) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih otpisa potraživanja. Ako je Indeks otpisa potraživanja (IOPŽ) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost otpisa potraživanja.⁷⁰

Forenzičar treba da proverí da li je postupak otpisa pravilno sproveden kao i da li je osnovica poreza na dobit uvećana za neutužena potraživanja.

3) Indeks troškova rezervisanja (ITREZ)

Indeks troškova rezervisanja (ITREZ) treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih rezervisanja kako bi se smanjila oporeziva dobit ili utisak visoke dobiti i kako bi naknadnim ukidanjem rezervisanja dobit bila prenetá u budući period. Manipulacije rezervisanjem su vrlo česte u računovodstvu i zbog toga bi trebalo da im forenzičar posveti posebnu pažnju.

„Indeks troškova rezervisanja (ITREZ) računa se prema sledećem obrascu:

$$\text{ITREZ} = ((\text{Rashodi rezervisanja} + \text{Prihod od prodaje (t)}) / \text{Prihod od prodaje (t)}) / (((\text{Rashodi rezervisanja} + \text{Prihod od prodaje (t - 2)}) / \text{Prihod od prodaje (t - 2)}) + (\text{Rashodi rezervisanja} + \text{Prihod od prodaje (t - 1)}) / \text{Prihod od prodaje (t - 1)}) / 2)$$

Indeks troškova rezervisanja (ITREZ) treba pokazati da li je bilo neuobičajeno visokih rezervisanja koja značajno odstupaju od proseka. Ako je Indeks troškova rezervisanja (ITREZ) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih rashoda rezervisanja. Ako je Indeks troškova rezervisanja (ITREZ) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost rashoda rezervisanja.⁷¹

⁷⁰ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o.

Zagreb 2011. godina, strana 208

⁷¹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 209

Može se dogoditi da kompanija kontinuirano sprovodi visoke iznose rezervisanja koji možda premašuju stvarne potrebe rezervisanja, pa u tom slučaju ITREZ neće pokazati veća odstupanja. Ako forenzičar sumnja u ispravnost rezervisanja onda treba dodatno da proveri visinu rezervisanja i njihovu usklađenost sa propisima.

4) Indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT)

Ovde se radi o stavkama pasivnih vremenskih razgraničenja (PVR) kod kojih troškovi pripadaju tekućem razdoblju, ali još nisu stečeni uslovi za priznavanje obaveza ili se konačni obračuni obaveza izvode naknadno prema metodi definisanoj ugovorom. Takvi troškovi se mogu pojaviti u slučaju kada obavljanje usluge započne pre kraja godine, a završi se u januaru, pa troškove treba rasporediti na tekuću i na iduću godinu. Takve stavke se procenjuju i kasnije povezuju sa izvornom dokumentacijom. Iako je pojava odloženog plaćanja troškova moguća, treba naglasiti da te stavke ne treba često da se pojavljuju i ne bi smele da budu visoke. Uzimajući u obzir da se ovde radi o proceni troškova forenzičar bi trebalo njihovu intenzivnu pojavu da istraži jer je moguće da preduzetnik namerno poveća ove stavke radi povećanja rashoda i skrivanja dobiti.

„Indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPT} = ((\text{Odloženo plaćanje troškova} + \text{Poslovni rashodi (t)}) / \text{Poslovni rashodi (t)}) / (((\text{Odloženo plaćanje troškova} + \text{Poslovni rashodi (t - 2)}) / \text{Poslovni rashodi (t - 2)}) + (\text{Odloženo plaćanje troškova} + \text{Poslovni rashodi (t - 1)}) / \text{Poslovni rashodi (t - 1)}) / 2)$$

Indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT) da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih troškova te vrste koje značajno odstupaju od proseka. Ako je Indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih terećenja troškova. Ako je Indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT) značajno veća od 1,0 onda forenzičar treba da proveri ispravnost takvih rashoda.“⁷²

Može se dogoditi da kompanija ima delatnost kod koje se kontinuirano pojavljuju visoki iznosi odloženog plaćanja troškova. U tom slučaju, indeks odloženog plaćanja troškova (IOPT) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi odloženog plaćanja troškova prema poslovnim rashodima uopšteno visok, a forenzičar sumnja u ispravnost onda bi trebalo da dodatno proveriti visinu takvih troškova i njihovu usklađenost sa propisima.

⁷² Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 212

5) Indeks prihoda budućeg perioda (IBP)

Prihodi budućeg perioda su prihodi naplaćeni u tekućem razdoblju, ali će biti zarađeni tek u idućim razdobljima. Na primer, ako su u cenu isporuke uključene usluge servisiranja u naredne dve godine, a čije obavljanje je potpuno izvesno i ima svoju tržišnu cenu, prihodi od servisiranja spadaju u prihode budućeg perioda koji će biti priznati kad se usluge obave. Tada se takvi prihodi tretiraju kao pasivna vremenska razgraničenja. Bitno je istaći da takvi prihodi nisu oslobođeni plaćanja PDV – a. U slučajevima priznavanja budućeg prihoda forenzičar treba da bude oprezan jer je moguće da preduzetnik redovne prihode prebaci na buduće prihode kako bi smanjio poslovni rezultat i izbegao plaćanje poreza na dobit u tekućem razdoblju.

„Indeks prihoda budućeg razdoblja (IBP) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPT} = ((\text{Prihodi budućeg razdoblja} + \text{Poslovni prihodi (t)}) / \text{Poslovni prihodi (t)}) / (((\text{Prihodi budućeg razdoblja} + \text{Poslovni prihodi (t - 2)}) / \text{Poslovni prihodi (t - 2)}) + (\text{Prihodi budućeg razdoblja} + \text{Poslovni prihodi (t - 1)}) / \text{Poslovni prihodi (t - 1)}) / 2)$$

Indeks prihoda budućeg razdoblja (IBP) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih prihoda te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako je indeks prihoda budućeg razdoblja (IBP) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih prihoda te vrste. Ako je Indeks prihoda budućeg razdoblja (IBP) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proveriti ispravnost takvih prihoda.“⁷³

Može da se dogodi da preduzeće ima delatnost kod koje se kontinuirano pojavljuju visoki iznosi prihoda budućeg perioda, pa u tom slučaju indeks prihoda budućeg perioda (IBP) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi prihoda budućeg perioda prema poslovnim prihodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba dodatno da proveriti visinu takvih prihoda i njihovu usklađenost s propisima.

6) Indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG)

Odloženo priznavanje prihoda se može pojaviti kada uslovi za priznavanje prihoda nisu ispunjeni. MRS 18 – Prihodi (t. 16.) ističe sledeće slučajeve kada prihode ne treba priznati:

⁷³ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 213

„Ako subjekat zadržava značajne rizike vlasništva, takva transakcija nije prihod i prihod se ne priznaje. Subjekt može zadržati značajan rizik vlasništva na više načina. Primeri situacija u kojima subjekat može zadržati značajne rizike i koristi vlasništva jesu:

- Kada subjekat zadržava obavezu za nezadovoljavajuće izvršenje, nepokriveno uobičajenim rezervisanjima za garancije
- Kada je prijem prihoda od pojedine prodaje uslovljen kupčevim stvaranjem prihoda od prodaje njegovih proizvoda
- Kada se isporučeni proizvodi instaliraju i instaliranje je značajan deo ugovora koji subjekt još nije dovršio
- Kada kupac ima pravo da opozove kupovinu iz razloga navedenog u ugovoru o kupovini i subjekt nije siguran u mogućnost povraćaja.“⁷⁴

U navedenim slučajevima priznavanje prihoda treba odložiti, a u slučajevima odloženog priznavanja prihoda forenzičar treba da bude oprezan jer je moguće da preduzetnik redovne prihode za čije odlaganje nema osnovu odloži da bi smanjio poslovni rezultat i izbegao plaćanje poreza na dobit u tekućem periodu.

„Indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPT} = ((\text{Odloženi prihodi} + \text{Poslovni prihodi (t)}) / \text{Poslovni prihodi (t)}) / (((\text{Odloženi prihodi} + \text{Poslovni prihodi (t - 2)}) / \text{Poslovni prihodi (t - 2)}) + (\text{Odloženi prihodi} + \text{Poslovni prihodi (t - 1)}) / \text{Poslovni prihodi (t - 1)}) / 2)$$

Indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih prihoda te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako je indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih prihoda te vrste. Ako je indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proveri ispravnost takvih prihoda.“⁷⁵

Može da se dogodi da preduzeće ima delatnost kod koje se kontinuirano pojavljuju visoki iznosi odloženog prihoda, pa u tom slučaju indeks odloženog priznavanja prihoda (IPODG) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi odloženog prihoda prema poslovnim prihodima

⁷⁴ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 213

⁷⁵ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 214

uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba dodatno proveriti visinu takvih prihoda i njihovu usklađenost s propisima.

7) Indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV)

„Subjekt ne sme ni jednu stavku u izveštaju o sveobuhvatnoj dobiti ili odvojenoj dobit ili gubitak, ako prezentuje, kao ni u beleškama prezentovati kao izvanrednu stavku.“⁷⁶

Teško je razumeti zašto se ovakva odredba pojavila u MRS – u 1 i kako će se ona u praksi sprovoditi. Kada se pomešaju redovne i izvanredne stavke forenzika će biti značajno otežana. U svakom slučaju forenzičari će morati i ubuduće izdvajati stavke ostalih izvanrednih rashoda i posebno ih proveravati jer one pružaju velike mogućnosti manipulacija posebno kada se radi o neimenovanim stavkama za koje je moguće i lažiranje računa.

„Indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPT} = ((\text{Ostali izvanredni rashodi} + \text{Poslovni rashodi (t)}) / \text{Poslovni rashodi (t)}) / (((\text{Ostali izvanredni rashodi} + \text{Poslovni rashodi (t - 2)}) / \text{Poslovni rashodi (t - 2)}) + (\text{Ostali izvanredni rashodi} + \text{Poslovni rashodi (t - 1)}) / \text{Poslovni rashodi (t - 1)}) / 2)$$

Indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih rashoda te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako Indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV) 1,0 ili su odstupanja beznačajna nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih terećenja takvih rashoda. Ako je Indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proveriti ispravnost takvih rashoda.“⁷⁷

Može da se dogodi da preduzeće ima delatnost kod koje se kontinuirano pojavljuju visoki iznosi ostalih izvanrednih rashoda. U tom slučaju indeks ostalih izvanrednih rashoda (IIZV) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi ostalih izvanrednih rashoda prema poslovnim prihodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda bi trebalo dodatno da proveriti visinu takvih prihoda i njihovu usklađenost s propisima. Kod iznenadne pojave visokih ostalih izvanrednih rashoda forenzičar treba posebno da proveriti da nije došlo do terećenja fiktivnih računa.

⁷⁶ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 214

⁷⁷ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 214 i 215

8) Amortizacija indeksa skrivene dobiti (AMISD)

Budući da u našim finansijskim izveštajima amortizacija i depresijacija nisu razdvojeni, amortizacijski indeks se može računati za celokupnu dugotrajnu imovinu iako to umanjuje njegovu preciznost.

„Amortizacijski indeks skrivene dobiti (AMISD) se izračunava prema sledećem obrascu:

$$\text{AMISD} = (\text{Amortizacija (t)} / \text{Nabavna vrednost dugotrajne imovine (t)}) / (\text{Amortizacija (t - 1)} / \text{Nabavna vrednost dugotrajne imovine (t - 1)})$$

Ako nije bilo promena u iznosu amortizacije prema nabavnoj vrednosti dugotrajne imovine AMISD indeks će biti 1,0. Ako su odstupanja AMISD indeksa beznačajna, to takođe ne ukazuje na manipulaciju sa obračunom amortizacije. Ako je AMISD značajno veći od 1,0 to znači da je u tekućoj godini obračunata značajno veća amortizacija u odnosu na prethodnu godinu što može ukazivati na „ubrzanje“ amortizacije kako bi se povećali troškovi.“⁷⁸

U navedenom slučaju forenzičar proverava da li je obračun amortizacije urađen u skladu sa računovodstvenim standardima. Treba istaći da se amortizacija više ne sme prikazivati u finansijskim izveštajima prema poreskim propisima koji dopuštaju da se obračunava svaki iznos amortizacije koji ne prekoračuje gornju granicu navedenu u zakonu o porezu na dobit, već amortizacija mora biti obračunata prema stvarnom veku trajanja dugotrajne imovine koji se ne može proizvoljno bez realnih razloga menjati iz godine u godinu.

Ako je AMISD indeks značajno manji od 1,0 to može značiti da je amortizacija bila povećana u protekloj godini ili je u tekućoj godini malo smanjena. Ako je amortizacija u tekućoj godini naglo smanjena to može značiti da je došlo do skrivenih gubitaka a ne do skrivenih dobitaka.

9) Indeks otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (IOPPE)

Otpis dugotrajne imovine često se koristi kako bi se povećali rashodi razdoblja kad je poslovni rezultat veći od onog koji priželjkuju preduzetnici (to se u forenzičkom računovodstvu naziva „veliko pranje“). Otpis dugotrajne imovine reguliše MRS 36 – Umanjenje imovine. Pravila za umanjeње imovine prema MRS 36 nisu nimalo jednostavna. Osnovna pravila umanjeња vrednosti imovine navedena su u MRS 36.

⁷⁸ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 215

„Samo, i samo, ako je nadoknativ iznos sredstava manji od knjigovodstvene vrednosti, knjigovodstvena vrednost sredstava trebalo bi da se smanji do njegovog nadoknadivog iznosa. Ovo je smanjenje gubitak od umanjenja imovine.

Gubitak od umanjenja imovine trebalo bi da se odmah prizna u dobitak ili gubitak.“⁷⁹

Složena pravila umanjenja vrednosti imovine i veliki uticaj procene na umanjenje vrednosti u svakom slučaju pružaju velike mogućnosti manipulacija rashodima i poslovnim rezultatom pa forenzičar treba da bude vrlo oprezan kod pojave tih stavki. U najvećem broju slučajeva, otpisi dugoročne imovine odnose se na nekretnine, postrojenja i opremu. Zbog toga forenzičar prvo proverava ispravnost otpisa te imovine, a posebno otpisa nekretnina.

„Indeks otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (IOPPE) računa se prema sledećem obrascu:

$$\text{IOPPE} = ((\text{Rashodi otpisa PPE (t)} + \text{Vrednost PPE (t)}) / \text{Vrednost PPE (t)}) / ((\text{Rashodi otpisa PPE (t - 1)} + \text{Vrednost PPE (t - 1)}) / \text{Vrednost PPE (t - 1)})$$

Ako je Indeks otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (IOPPE) značajno veći od 1,0 to može biti pokazatelj da je primenjeno „veliko pranje“ kako bi se povećali rashodi i sakrila dobit. U tom slučaju forenzičar proverava realnost otpisa i njegovu usklađenost sa propisima.“⁸⁰

10) Indeks smanjenja zaliha proizvodnje u toku na teret rashoda (ISZPT)

Manipulisanje troškovima zaliha u toku česta je pojava koja se teško uočava iz finansijskih izveštaja, koliki deo proizvodnje u toku je nedovršen može se odrediti samo procenom, pa zbog toga male razlike nije moguće uočiti a još manje dokazati. Veće manipulacije koje značajnije utiču na poslovne rezultate moguće je otkriti forenzičkom analizom.

„Indeks smanjenja troškova u zalihama u toku (ISZPT) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$\text{ISZPT} = ((\text{Zalihe proizvodnje u toku (t - 2)} / \text{Ukupni troškovi proizvodnje (t - 2)} + \text{Zalihe proizvodnje u toku (t - 2)} / \text{Ukupni troškovi proizvodnje (t - 2)}) / 2) / (\text{Vrednost zaliha proizvodnje u toku (t)} / \text{Ukupni troškovi proizvodnje (t)})$$
⁸¹

⁷⁹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 216

⁸⁰ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 217

⁸¹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 217

Kao što se može videti iz navedenog obrasca procentni udeo vrednosti zaliha proizvodnje u toku u ukupnim proizvodnim troškovima stavlja se u odnos sa isto takvim udelima koji su se pojavljivali u predhodne dve godine. Uzimajući u obzir da je u izračun uključen odnos prema ukupnim proizvodnim troškovima ISZPT indeks ne bi smeo previše odstupati od 1,0. Ako je ISZPT indeks značajno veći od 1,0 to može značiti da je došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog ubrzanja proizvodnje. Forenzičar u tom slučaju treba da proveriti jesu li ta dva razloga u pitanju. Ako nije došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog ubrzanja proizvodnje, to može značiti da je deo troškova iz zaliha proizvodnje u toku rasterećen i prebačen na prodane zalihe gotovih proizvoda pa prema tome i na rashode.

12.2. Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivenog gubitka primenom analize odnosa

Kada poslovni rezultat u stvarnosti treba da prikaže gubitak, česta je želja preduzetnika ili menadžera da se taj gubitak sakrije kako bi se izbegle negativne posledice iskazivanja gubitka u finansijskim izveštajima. Pa se u ovakvim slučajevima pribegava smanjenju rashoda na različite načine ili povećanju prihoda. To je vrlo česta manipulacija. Malo je finansijskih izveštaja u periodima kada kompanije loše posluju koje su imune na ovu manipulaciju. Za poslovne partnere, ta manipulacija puno je opasnija od skrivanja dobiti. Pa, zbog toga, preduzetnici ili investitori često angažuju forenzičare radi procene finansijskog položaja poslovnih partnera kako ne bi došli u situaciju da im propadne imovina uložena u kompaniju koja skriva gubitke i koja vrlo brzo može doći u situaciju da ne može podmirivati svoje obaveze.

12.2.1. Opšta forenzička analiza mogućeg skrivenog gubitka

„Mogući skriveni gubici najčešće se nalaze u sledećim stavkama:

Mogući skriveni gubici = Aktivna vremenska razgraničenja troškova + Smanjenje amortizacije + Prihodi od vraćanja vrednosti otpisanim zalihama i dugotrajnoj imovini + Prihodi od otpisa obaveza + Prihodi od ukidanja rezervisanja + Povećanje zaliha proizvodnje u toku radi smanjenja rashoda + Ostali izvanredni prihodi + Plaćeni troškovi budućeg razdoblja

Skriveni gubitak i mogući realan rezultat računaju se prema sledećim obrascima:

Skriveni gubitak na profitnoj marži = Mogući skriveni gubici / Prihod od prodaje

Skriveni gubitak u povraćaju na aktivu = Mogući skriveni gubici / Aktiva

Mogući realan rezultat = Iskazana dobit – Mogući skriveni gubici⁸²

Veći procenti mogućih skrivenih gubitaka u odnosu na prihod od prodaje i aktivu znači i veću verovatnoću manipulacije u sakrivanju gubitaka.

Ako je moguć rezultat negativan, kompanija može biti u opasnoj situaciji.

Forenzička analiza mogućih skrivenih gubitaka za jednu proizvodnu kompaniju (podaci za 2013. godinu)

Iskazana dobit = 2.858.692.000,00 din.

Mogući skriveni gubici = Izvanredni prihodi + Aktivna razgraničenja troškova

$$= 3.176.458.000,00 + 879.000,00 = 3.177.337.000,00 \text{ din.}$$

Mogući realan rezultat = Iskazana dobit – Mogući skriveni gubici

$$= 2.858.692.000,00 - 3.177.337.000,00 = - 318.645.000,00 \text{ din.}$$

Mogući skriveni gubitak na profitnoj marži = $3.177.337.000,00 / 4.056.079.000,00 * 100\% = 78,33 \%$

Mogući skriveni gubici u povraćaju na aktivu = $3.177.337.000,00 / 3.548.219.000,00 * 100\% = 89,55 \%$

Procenti mogućih skrivenih gubitaka u odnosu na prihod od prodaje i aktivu su izrazito visoki, što ukazuje na veliku verovatnoću nameštanja finansijskih izveštaja u cilju skrivanja gubitaka, a posebno ako izvanredni prihodi nisu ponavljajući. Mogući realan rezultat je veliki gubitak. Ako forenzičaru nisu dostupne sve potrebne računovodstvene informacije, on se zadržava na proceni mogućih skrivenih gubitaka. Ako forenzičar ima na raspolaganju sve potrebne informacije, on nastavlja forenzičku analizu.

⁸² Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 218

12.2.1.1. *Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skriven gubitak*

Ako su procenti mogućeg skrivenog gubitka veliki, forenzičar treba da detektuje pozicije na kojima je verovatno došlo do skrivanja gubitaka. Pa za tu vrstu detekcije forenzičar može koristiti sledeće obrasce:

1) Indeks aktivnih vremenskih razgraničenja troškova (AVRI)

Avri se izračunava prema sledećem obrascu:

$$\text{„ AVRI} = (((\text{Aktivna vremenska razgraničenja troškova (t)} + \text{Ukupni rashodi (t)}) / \text{Ukupni rashodi (t)}) / (\text{Aktivna vremenska razgraničenja troškova (t-1)} + \text{Ukupni rashodi (t-1)}) / \text{Ukupni rashodi (t-1)}) \text{“}^{83}$$

Ako nije bilo aktivnih vremenskih razgraničenja troškova AVRI će biti jednako 1,0. Što znači da na stavki aktivnih vremenskih razgraničenja troškova nema skrivenih gubitaka.

Ako je AVRI indeks značajno veći od 1,0 znači da su aktivna vremenska razgraničenja troškova značajno veća od onih u prethodnoj godini, pa u tom slučaju, forenzičar proverava jesu li ta razgraničenja u skladu sa propisima.

Ako je AVRI značajno manji od 1,0 može značiti da su aktivna vremenska razgraničenja troškova u protekloj godini možda bila previsoka, pa forenzičar proverava jesu li ta razgraničenja u skladu sa propisima. Najčešća manipulacija aktivnim vremenskim razgraničenjima nastaje tako što se troškovi tekućeg razdoblja samanjuju i prenose na aktivna vremenska razgraničenja.

2) Amortizacijski indeks skrivenih gubitaka (AMISG)

U našim finansijskim izveštajima, kao što sam ranije pominjala, amortizacija i depresijacija nisu razdvojeni, pa se amortizacijski indeks može računati za celokupnu dugotrajnu imovinu iako to umanjuje njegovu preciznost. AMISG se izračunava prema sledećem obrascu:

$$\text{„AMISG} = (\text{Amortizacija (t -1)} / \text{Nabavna vrednost dugotrajne imovine (t -1)}) / (\text{Amortizacija (t)} / \text{Nabavna vrednost dugotrajne imovine (t)}) \text{“}^{84}$$

⁸³ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 219

⁸⁴ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 220

Ako nije bilo promena u odnosu amortizacije prema nabavnoj vrednosti dugotrajne imovine AMISG indeks će biti 1,0. Ako su odstupanja AMISG indeksa beznačajna, ni to ne ukazuje na manipulacije sa obračunom amortizacije.

Kada je AMISG indeks značajno veći od 1,0 znači da je u tekućoj godini obračunta značajno manja amortizacija u odnosu na prethodnu godinu što može ukazati na „rastezanje“ amortizacije kako bi se smanjili troškovi. Pa u tom slučaju forenzičar proverava da li je obračun amortizacije urađen u skladu sa računovodstvenim standardima. Pa ponovo treba istaći da se amortizacija više ne sme prikazivati u finansijskim izveštajima prema poreskim propisima koji dopuštaju da se obračunava svaki iznos amortizacije koji ne prelazi gornu granicu određenu zakonom o porezu na dobit, već amortizacija mora biti obračunata prema stvarnom veku trajanja dugotrajne imovine koji se ne može proizvoljno bez realnih razloga menjati iz godine u godinu.

Ako je AMISG indeks značajno manji od 1,0 može značiti da je amortizacija bila snižena u protekloj godini ili je naglo povećana u tekućoj godini. Ako se radi o ovom drugom slučaju, to može značiti da je došlo do skrivenih dobitaka, a ne do skrivenih gubitaka.

3) Indeks prihoda od vraćanja vrednosti otpisanim zalihama (IPOZA)

Otpisivanje zaliha stvara obavezu preduzetnicima u slučaju kada im padne tržišna vrednost ili kada postanu neupotrebljive. Otpisivanjem zaliha se manipulatori često koriste kako bi povećali troškove u jednoj godini i na taj način stvorili skrivene rezerve iz kojih će pomoću vraćanja vrednosti tim zalihama povećati prihode u nekoj od godina koje dolaze. Zalihama se može povećati vrednost samo do visine za koju su ranije bile otpisane. Zalihama se ne može povećavati vrednost iznad njihove nabavne vrednosti, što je slučaj kod revalorizacije dugotrajne materijalne imovine.

„IPOZA = (((Prihod od vraćanja vrednosti zaliha (t) + Vrednost zaliha (t)) / Vrednost zaliha (t)) / ((Prihod od vraćanja vrednosti zaliha (t-1) + Vrednost zaliha (t-1)) / Vrednost zaliha (t-1)))⁸⁵

Ako je IPOZA indeks 1,0 znači da nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti zaliha ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ukoliko nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti zaliha forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke, ali ako je taj prihod bio

⁸⁵ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 221

relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveri da li je kompanija rasporedila prihod od vraćanja vrednosti zalihama na dve godine.

Ako se desi da je IPOZA indeks značajno veći od 1,0 postoji verovatnoća da je bilo manipulacija sa otpisom zaliha i naknadnim vraćanjem njihove vrednosti da bi se prikrrio gubitak. U navedenom slučaju forenzičar proverava jesu li otpisi zaliha i naknadno vraćanje njihove vrednosti u skladu sa stvarnom situacijom i propisima.

4) Indeks prihoda od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi (IPPPE)

Otpisivanje vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme stvara obavezu preduzetnicima u slučaju kada im padne tržišna vrednost ili kada postanu neupotrebljive. Otpisivanjem vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme se manipulatori često koriste kako bi povećali troškove u jednoj godini i na taj način stvorili skrivene rezerve iz kojih će pomoću vraćanja vrednosti toj imovini povećati prihode u nekoj od godina koje dolaze. Prihod od povećanja vrednosti nekretnin, postrojenja i opreme može se priznati samo do ranije obavljenog otpisa jer se povećanje iznad te vrednosti priznaje kao revalorizacija imovine.

$$\text{„IPPPE} = (((\text{Prihod od vraćanja vrednosti PPE (t)} + \text{Vrednost PPE (t)}) / \text{Vrednost PPE (t)}) / ((\text{Prihod od vraćanja vrednosti PPE (t-1)} + \text{Vrednost PPE (t-1)}) / \text{Vrednost PPE (t-1)}))^{86}$$

Ako je IPPPE indeks 1,0 znači da nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ukoliko nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke, ali ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveri da li je kompanija rasporedila prihod od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi na dve godine.

Ako se desi da je IPPPE indeks značajno veći od 1,0 postoji verovatnoća da je bilo manipulacija sa otpisom nekretnina, postrojenja i opreme i naknadnim vraćanjem njihove vrednosti da bi se prikrrio gubitak. U navedenom slučaju forenzičar proverava jesu li otpisi nekretnina, postrojenja i opreme i naknadno vraćanje njihove vrednosti u skladu sa stvarnom situacijom i propisima.

⁸⁶ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 222

5) Indeks prihoda otpisa obaveza (IPOO)

Realni prihodi od otpisa obaveza relativno su retka pojava pa uvek izazivaju sumnju forenzičara. To su stavke kojima se lako manipulira za potrebe izveštaja, a kasnije se ispravkom vraćaju na prethodno stanje. Može se dogoditi da kompanija ima sa svojim partnerima uslovljene ugovore čije realizacije zavise od buduće prodaje zaliha. U ovakvim slučajevima troškovi se mogu uključiti u zalihe i biće isplaćeni ako se zalihe prodaju. Kao protivstavka tim troškovima može se priznati obaveza. U skladu sa takvim ugovorima, akose zalihe ne prodaju, partneri gube pravo na isplatu svog udela u vrednosti zaliha pa se obaveze mogu otpisati u korist prihoda. Takvih situacija nema puno. Zbog toga je pojavu prihoda otpisa obaveze potrebno istražiti.

$$\text{„IPOO} = (((\text{Prihod od otpisa obaveza (t)} + \text{Ukupne obaveze (t)}) / \text{Ukupne obaveze (t)}) / ((\text{Prihod od otpisa vrednosti obaveza (t-1)} + \text{Ukupne obaveze (t-1)}) / \text{Ukupne obaveze (t-1)}))\text{“}^{87}$$

Ako je IPOO indeks 1,0 znači da nije bilo prihoda od otpisa obaveza ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ukoliko nije bilo prihoda od otpisa obaveza forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke, ali ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveriti da li je kompanija rasporedila prihod od otpisa obaveza na dve godine.

Ako se desi da je IPOO indeks značajno veći od 1,0 to može značiti da je bilo manipulacija sa otpisom obaveza da bi se prikrilo gubitak. U navedenom slučaju forenzičar proverava jesu li otpisi obavezau skladu sa propisima.

6) Indeks povećanja troškova u zalihama proizvodnje u toku (IZPT)

Manipulisanje troškovima zaliha u toku, kao što je u prethodnoj studiji slučaja navedeno, je česta pojava koja se teško uočava iz finansijskih izveštaja. Koliki deo proizvodnje u toku je nedovršen može se utvrditi samo procenom, pa male razlike nije moguće uočiti, a još manje dokazati. Veće manipulacije koje značajno utiču na poslovne rezultate moguće je otkriti forenzičkom analizom.

⁸⁷ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 223

„IPZPT = (Vrednost zaliha proizvodnje u toku (t) / Ukupni troškovi proizvodnje (t)) / (((Zalihe proizvodnje u toku (t-2) / Ukupni troškovi proizvodnje (t-2)) + (Zalihe proizvodnje u toku (t-1) / Ukupni troškovi proizvodnje (t-1))) / 2)“⁸⁸

Kao što se može videti iz navedenog obrasca procentni udeo vrednosti zaliha proizvodnje u toku u ukupnim proizvodnim troškovima stavlja se u odnos sa istim takvim udelima koji su se pojavljivali u prethodne dve godine. Uzimajući u obzir da je u izračun uključen odnos prema ukupnim proizvodnim troškovima IPZPT ne bi smeo previse odstupati od 1,0. Ako je ovaj indeks značajno veći od 1,0 može značiti da je došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog usporavanja proizvodnje, pa bi forenzičar trebalo da proveri da li su ti razlozi u pitanju. Ako nije došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog usporavanja proizvodnje, to može značiti da je deo troškova sakriven u zalihama proizvodnje u toku i ne tereti se na prodanim zalihama gotovih proizvoda, a samim tim ni na rashode.

7) Indeks povećanja ostalih izvanrednih prihoda (OIP) osim prihoda od prodaje dugotrajne imovine

Ostali izvanredni prihodi su prikladna stavka za manipulisanje prihodima i rezultatom. Od toga treba izuzeti prihode od prodaje dugotrajne imovine koji se retko manipulišu. Iako je novi MRS 1 zabranio posebno iskazivanje rezultata od izvanrednih stavki, nadamo se da će se te stavke moći jasno odvojiti od redovnih prihoda.

„OIP = (((Ostali izvanredni prihodi (t) + Prihod od prodaje (t)) / Prihod od prodaje (t)) / ((Ostali izvanredni prihodi (t-1) + Prihod od prodaje (t-1)) / Prihod od prodaje (t-1)))“⁸⁹

Ako je OIP indeks 1,0 znači da nije bilo ostalih izvanrednih prihoda ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ukoliko nije bilo ostalih izvanrednih prihoda forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke, ali ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveri da li je kompanija rasporedila ostali izvanredni prihod od otpisa obaveza na dve godine. Tada će biti merodavan odnos iz godine pre prošle godine.

⁸⁸ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 224

⁸⁹ Prof.dr.sc. Vinko Belak, Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo, Belak Excellens d.o.o. Zagreb 2011. godina, strana 224

Ako je OIP indeks značajno veći od 1,0 to može značiti da je bilo manipulacija sa ostalim izvanrednim prihodima kako bi se prikrio gubitak. U tom slučaju forenzičar proverava da li je priznavanje ostalih izvanrednih prihoda skladu sa propisima.

Zaključak

Finansijski izveštaji moraju da sadrže informacije koje su jasne, relevantne, pouzdane i uporedive. Osnovni cilj računovodstva koji se definiše kao istinito i fer prikazivanje finansijskog položaja, i supešnosti određenog privrednog društva ne može se odvijati bez pravila za pripremanje, priznavanje i vrednovanje u finansijskim izveštajima. „Pravila ili principi razvijeni u računovodstvenoj teoriji, nisu bili dovoljni da obezbede potpun kvalitet računovodstvenih informacija i njihovu pouzdanost, već su se pomenuti principi standardizovali, kodifikovali u okviru pisanih pravila nazvanih standardi.“⁹⁰

Frmulisanjem standarda nastojalo se da se stvori normativna osnova čija će primena obezbediti kvalitetno finansijsko izveštavanje, pa samim tim će obezbediti i poverenje korisnika u informacije koje se nalaze u finansijskim izveštajima. Međutim, sve to je neophodan, ali nije dovoljan uslov za postizanje navedenog cilja, jer, ako menadžment preduzeća koji je odgovoran za sastavljanje i tačnost finansijskih izveštaja propisanu osnovu ne primenjuje na odgovarajući način svi naponi mogu biti uzaludni.

Pod pojmom kreativnog računovodstva podrazumevaju se sve one računovodstvene prakse koje namerno odstupaju od računovodstvenih standarda, da bi se korisnicima finansijskih izveštaja pružila željena, a ne stvarna slika prinosnog i finansijskog položaja preduzeća. Primena kreativnog računovodstva uvek daje prednost kratkoročnim ciljevima menadžmenta u odnosu na dugoročne ciljeve preduzeća. Najčešći uzrok primene kreativnog računovodstva je zahtev menadžmenta privrednih subjekata za ostvarivanjem ekonomskih koristi. Većina zaposlenih u računovodstvu ili u računovodstvenim agencijama primenu ilegalnog računovodstva ne smatraju kršenjem etičkih zahteva računovođa nego načinom poslovanja pojedinih privrednih subjekata. Štete koje nastaju zato što se investitorima i poveriocima prikazuju finansijski izveštaji koji ne pružaju pravu sliku poslovanja preduzeća ne ogledaju se samo u finansijskim gubicima. Ako ovakva situacija potraje može doći do gubitka poverenja korisnika, investitora i poverilaca u finansijske izveštaje. Globalizacija privreda i stvaranje svetskog finansijskog tržišta samo su pojačali značaj zdravog finansijskog izveštavanja.

Kvalitet finansijskih izveštaja ne zavisi u potpunosti od onih koji ih sastavljaju već i od lica koja su zadužena za proveru njihove ispravnosti. U procesu revizije finansijskih izveštaja, prevare i namerno netačno prikazivanje finansijskih izveštaja dobijaju na značaju.

⁹⁰ Goranka Knežević, Nemanja Stanišić, Vule Mizdraković, Analiza finansijskih izveštaja – Namenjeno tržištu Republike Srbije, Univerzitet Singidunum, Beograd 2013. godina, strana 63

Ne možemo se odupreti utisku da je kreativno računovodstvo pojava koja je veoma zastupljena u poslovanju privrednih subjekata. Ova oblast računovodstva se retko pominje u domaćoj literaturi. Najčešći uzrok primene ilegalnog računovodstva je zahtev menadžmenta privrednih subjekata za ostvarivanjem ekonomskih koristi.

Prevara je moguća budućnost svake kompanije u svetu nezavisno od veličine, lokacije ili industrije. Umetnost otkrivanja prevare od strane revizora je veoma bitna. Istraživački rad na otkrivanju i dokazivanju prevara kombinuje ekspertizu revizora i kriminalnih istražitelja. Uspehi dolaze iz iskustva, logike i sposobnosti da se uvide stvari koje nisu očigledne. Revizorski rad koncentriše se tamo gde je mogućnost pojave prevare i drugih nezakonitih postupaka najveća.

Forenzičko računovodstvo i profesionalni forenzički računovođa popunjava prazninu među računovođama, revizorima, inspektorima i drugim predstavnicima državne i sudske vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i veštine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji.

Hvatanje ljudi u prevari je teško i neobično, uzimajući u obzir da organizacija ne može da spreči sve prevare. Revizori i istraživači istražuju prevare tako što opažaju znake i signale prevare, zatim prate trag nestalih ili lažnih dokumenata koji su deo zataškavanja računovodstvenih podataka. Revizor u svom radu uvek treba da poseduje profesionalni skepticizam odnosno treba da profesionalno sumnja u sve položaje dok se ne uveri u njihovu tačnost. Revizorski rad je veoma složen, naporan, a često i veoma neprijatan posao, pa revizor ne bi trebalo da bude zadovoljan sa nečim manjim od ubedljivog dokaza. Veruje se da su računovođe i revizori glavni faktori sprečavanja nezakonitih radnji kako zbog svojih veština tako i zbog čvrstih sistema kontrole koje poseduju.

U svetu je forenzičko računovodstvo jedno od najplaćenijih i najtraženijih usluga u biznisu i puno je izazova. U Srbiji se malo ko bavi forenzičkim računovodstvom. Uzimajući u obzir da želimo da uhvatimo korak sa svetom, a finansijske pronevere i malverzacije nam nisu strane, morali bi da poradimo na razvijanju forenzičkog računovodstva u teoriji i praksi. U našoj zemlji se forenzičko računovodstvo čak i u akademskim krugovima zamenjuje i smatra revizijom, a forenzičke računovođe revizorima, iako ove dve discipline imaju različite motive.

Uzimajući u obzir posledice koje finansijske prevare i malverzacije nose sa sobom, a poučeni isustvom iz finansijskih prevara u svetu i zemlji, možemo sa lakoćom zaključiti da je od izuzetnog značaja raditi podjednako na razvijanju forenzičkog računovodstva u obrazovanju i praksi. Ovaj proces nije ni jeftin ni jednostavan, ali koristi koje donosi su neprocenjive za poslovni svet i društvo u celini.

Ključ za integritet u poslu je odgovornost svake osobe da bude spremna da svoje odluke u svakom trenutku iznese na „svetlost dana“. Svi koji su skloni nezakonitim radnjama trebalo bi da budu otpušteni i sudski gonjeni. Sudsko gonjenje je jasna poruka da menadžment ne veruje da je „privremeno“ nepoštenje prihvatljivo u praksi.

Literatura

1. Barjaktarović L., Jović Z., Milojević M., **Poslovne finansije**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2013. godina
2. Belak V., **Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo – Borba protiv prijevара**, Belak Excellens d. o. o., Zagreb 2011. godina
3. Eko U., Kako se piše diplomski rad, Narodna Knjiga/Alfa, Beograd 2000. godina
4. Hoopwood S.W., Leiner J.J., Young R.G., **Forenzičko računovodstvo**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina
5. Ivaniš M., Nešić S., **Poslovne finansije**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2011. godina
6. Jobber D., Fahy J., **Osnovi marketinga – drugo izdanje**, Data status – Univerzitet Singidunum, Beograd 2006. godina
7. Knežević G., **Analiza finansijskih izveštaja**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012. godina
8. Knežević G., Stanišić N., Mizdraković V., **Analiza finansijskih izveštaja**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2013. godina
9. Kotler P., Keller L.K., **Marketing menadžment – dvanesto izdanje**, Data status, Beograd 2006. godina
10. Lamb W. C., Hair F.J., Mc Daniel C. JR, **Marketing MKTG**, Data Status, Beograd 2013. godina
11. Međunarodni standardi i saopštenja revizije, **Cilj i opšti principi revizije finansijskih izveštaja**, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd 2005. godina, strana 200
12. Petković A., **Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izveštajima**, Novi Sad 2010. godina
13. Petrović Z., **Finansijsko izveštavanje**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2011. godina
14. Stanišić M., **Interna kontrola i revizija**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2014. godina
15. Stanišić M., **Metodologija revizije**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009. godina
16. Stanišić M., **Računovodstvo – Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2005. godina
17. Stanišić M., **Revizija**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009. godina
18. Stanišić M., Vićentijević K., **Revizijski zaključni izveštaj**, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009. godina

19. Škarić Jovanović K., **Računovodstvo – instrument izvršenja i otkrivanja prevara**
20. Škarić Jovanović K., Rad objavljen u zborniku radova: **Mesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju** sa XI Kongresa Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Vrućica 2007. godina

INTERNET IZVORI:

1. <http://korupcija.bezbednost.org/Korupcija/101/O-korupciji.shtml>
2. http://www.paragraf.rs/propisi/nacionalna_strategija_za_borbu_protiv_korupcije_u_republici_srbiji_za_period_od_2013_do_2018_godine.html
3. http://www.management.fon.rs/images/stories/CLANCI/Management_62/management_62_srpski_11.pdf
4. http://www.management.fon.rs/management/e_management_65_srpski_05.pdf
5. http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/bilansna_tip/2012/vise/kreativno%20racunovodstvo.pdf
6. <http://www.norips.org/1/post/2013/05/interna-revizija-u-kontroli.html>
7. <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/Medunarodni%20racunovodstveni%20standard%2017%20-%20Lizing.pdf>
8. http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/bilansna_tip/2011/prevare%20u%20racunovodstvu-%20teslic%20jun06.doc
9. <http://master.crnarupa.singidunum.ac.rs/2013-2014/Poslovna%20ekonomija/Metodologija%20drustvenih%20istrazivanja/>